

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΝΗΜΕΡΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ/5

ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

1912 - 1913

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Υπό Αντιστρατήγου ε.α.
Γεωργίου Δ. Λιάκουρη
Πτυχιούχου Νομικής Α.Π.Θ.
τ. Καθηγητού ΣΣΕ

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ/5

ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ 1912-1913

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Αντιστρατήγου ε.α.
Γεωργίου Δ. Λιάκουρη
Πτυχιούχου Νομικής Α.Π.Θ.
τ. Καθηγητού ΣΣΕ

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

ΓΣ Γενικό Στρατηγείο
ΔΜ Διοικητική Μέριμνα
ΕΔ Ένοπλες Δυνάμεις
ΘΕ Θέατρο Επιχειρήσεων
ΜΙ Μεραρχία Ιππικού
ΜΠ Μεραρχία Πεζικού
π. ποτάμι
ΣΠ Σύνταγμα Πεζικού
ΣΣ Σώμα Στρατού
ΤΙ Ταξιαρχία Ιππικού
Υψ. Ύψωμα
χ. χωριό

«ΟΥΞ ΝΥΝ ΥΜΕΙΣ ΖΗΛΩΞΑΝΤΕΣ ΚΑΙ
ΤΟ ΕΥΔΑΙΜΟΝ ΤΟ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ,
ΤΟ ΔΕ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΤΟ ΕΥΨΥΧΟΝ ΚΡΙΝΑΝΤΕΣ,
ΜΗ ΠΕΡΙΟΡΑΣΘΕ ΤΟΥΞ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥΞ ΚΙΝΔΥΝΟΥΞ».

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ: Β 43, 4

«Αυτούς λοιπόν (που έπεσαν στον πόλεμο) αφού πάρετε σαν παράδειγμα και
αφού πιστέψετε ότι η ευτυχία έγκειται στην ελευθερία,
η δε ελευθερία στην ανδρεία,
να μην αποφεύγετε τους κινδύνους του πολέμου».

Συμπληρώνονται φέτος εκατό χρόνια από την έναρξη του σύγχρονου ελληνικού έπους των Βαλκανικών Πολέμων, οι οποίοι υλοποίησαν σε μεγάλο βαθμό τις εθνικές επιδιώξεις και οράματα στα οποία απέβλεπε η «Μεγάλη Ιδέα», διπλασιάζοντας την Ελλάδα και απελευθερώνοντας εκατομμύρια Έλληνες από τον ζυγό του πιο αδυσώπητου κατακτητή αποδεικνύοντας, για μια ακόμη φορά, ότι όταν οι Έλληνες ομονοούν υπό άξια ηγεσία, θαυματουργούν και μαθαίνουν σε όσους δεν το γνωρίζουν ότι οι «Μαραθώνες γεννούν τους Παρθενώνες». Για αυτή την επέτειο και ως ελάχιστο φόρο τιμής και ευγνωμοσύνης στις χιλιάδες των νεκρών αξιωματικών, υπαξιωματικών και στρατιωτών, αλλά και σε όσους με οποιονδήποτε τρόπο συνέβαλαν στο έπος αυτό, κατατίθεται η παρούσα εργασία, ως ένθετο στο έγκριτο περιοδικό του Στρατού μας, τη Στρατιωτική Επιθεώρηση.

Γενικά

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, διακρίνονται αρχικά στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο (1912-13) μεταξύ των σύμμαχων βαλκανικών χωρών (Ελλάδα, Σερβία, Βουλγαρία, Μαυροβουνίου) και της Τουρκίας, και αργότερα στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο (1913) μεταξύ των συμμάχων Ελλάδας-Σερβίας και Βουλγαρίας.

ΠΟΛΙΤΙΚΟΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Ιστορική Πλαισίωση

Τα χριστιανικά κράτη της Βαλκανικής, αφότου απέκτησαν σταδιακά την ανεξαρτησία τους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, επιδόθηκαν με ζήλο στην κρατική τους οργάνωση και συγκρότηση. Συγχρόνως, άρχισαν να αναπτύσσουν έντονη δραστηριότητα για την προώθηση των εθνικών τους επιδιώξεων, οι οποίες συνίσταντο κυρίως στη βελτίωση της καταστάσεως των υπό οθωμανικό ζυγό ομοεθνών τους και στη δημιουργία όλων εκείνων των προϋποθέσεων οι οποίες αργότερα θα διευκόλυναν τις διεκδικήσεις τους στα τουρκοκρατούμενα εδάφη, κυρίως της Μακεδονίας και της Θράκης.

Από την πλευρά της, η σε παρακμή αλλά ακόμη ισχυρή Οθωμανική Αυτοκρατορία κατείχε εκτεταμένες και ζωτικές περιοχές στη βαλκανική χερσόνησο (Νόβι Παζάρ, Ήπειρο, Μακεδονία, Θράκη), την Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου. Για τη διατήρηση των περιοχών αυτών κατέβαλε, όπως ήταν φυσικό, κάθε δυνατή προσπάθεια. Έτσι, εκμεταλλευόμενη τις διενέξεις και επιδιώξεις των βαλκανικών κρατών, εφαρμόζε αριστοτεχνικά στη διπλωματία την αρχή «διαίρει και βασίλευε», θεωρώντας ότι με τον τρόπο αυτό, απέτρεπε κάθε περίπτωση συνασπισμού των βαλκανικών κρατών εναντίον της. Φυσικά επενέβαινε και στρατιωτικά, οσάκις έκρινε ότι η δυναμική επέμβαση ήταν αναπόφευκτη και απαραίτητη, όπως έπραξε κατά την ψευδοεξέγερση του Ίλιντεν¹.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής εκείνης ως επίσημη πολιτική τους εφαρμόζαν το δόγμα της διατηρήσεως του ισχύοντος καθεστώτος (status quo) στην περιοχή, χωρίς να επιτρέπουν απόσχιση εδαφών από τον «Μεγάλο Ασθενή του Βοσπόρου»². Οσάκις όμως εύρισκαν την κατάλληλη ευκαιρία επενέβαιναν για την προώθηση των δικών τους συμφερόντων με τον περιορισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (περιπτώσεις ιδρύσεως Βουλγαρικής Εξαρχίας, αυτονομού

¹ Επρόκειτο για σειρά αναρχικών εκδηλώσεων και ενεργειών που πραγματοποιήθηκαν από άριστα εξοπλισμένους Βουλγάρους Κομιτατζήδες, στις 20 Ιουλίου 1903, ημέρα εορτής του προφήτη Ηλία, απ' όπου πήρε και το όνομά της: «επανάσταση του Ίλιντεν (Ηλία ημέρα)», χωρίς τη συμμετοχή του ελληνικού και λοιπού εντόπιου στοιχείου. Στην ουσία επρόκειτο για ψευδοεξέγερση, απελευθερωτικού δήθεν χαρακτήρα, με εντυπωσιακές ενέργειες, κυρίως στην περιοχή του Μοναστηρίου, αλλά και στις περιοχές Πρέσπας, Κορεστίων και Φλώρινας. Η βουλγαρική προπαγάνδα, επιζητούσε μια τέτοια ενέργεια, την οποία φρόντισε να την παρουσιάσει, στις Μεγάλες Δυνάμεις κυρίως, ως καθολική επανάσταση των χριστιανών της Μακεδονίας, για να επιτύχει την επέμβασή τους, αλλά και για να τονίσει ότι σε κάθε λύση στη Μακεδονία, η Βουλγαρία και τα συμφέροντά της αποτελούσαν βασικό παράγοντα. Όπως ήταν φυσικό, ακολούθησε επέμβαση του Τουρκικού Στρατού, ο οποίος κατά την τακτική του επέπεσε επί δικαίων και αδίκων, με αποτέλεσμα, οι συνέπειες για τους Έλληνες να είναι βαριές, με αποκορύφωμα την ολοσχερή καταστροφή του ελληνικότατου χωριού Κρούσοβου (δυτικής Πέρλεπε) όπου κατοικούσαν 8.000 βλαχόφωνοι ακραιφνείς Έλληνες. Αντιστρατήγου Γ. Λιάκουρη, *Στρατιωτική Ιστορία της Ελλάδος, τόμος Β΄*, έκδοση ΣΣΕ, Αθήνα 2000, σελ.62-63. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987 σελ. 4.

² Χαρακτηρισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας την εποχή εκείνη.

Βουλγαρίας, Συνθήκης Αγ. Στεφάνου, Συμφωνίες Μυρστέγης), με τη Ρωσία να έχει τον πρώτο λόγο³.

Οι σχέσεις μεταξύ των χριστιανικών κρατών της Βαλκανικής είχαν διέλθει από διάφορες φάσεις ηρεμίας-έντασης, όταν τον Ιούνιο του 1908 ξέσπασε το κίνημα των Νεότουρκων. Το κίνημα αυτό, το οποίο οργανώθηκε από Τούρκους μεταρρυθμιστές αξιωματικούς, στρεφόταν φαινομενικά κατά του απολυταρχικού καθεστώτος του Σουλτάνου, υποσχόμενο ελευθερία, δικαιοσύνη, ισότητα· ουσιαστικά όμως αποσκοπούσε, μεταξύ άλλων, και στην αποτροπή της παραπέρα επεμβάσεως των Μεγάλων Δυνάμεων στα εσωτερικά της αυτοκρατορίας, όπως γινόταν μέχρι τότε. Οι αρχές του κινήματος, τα συνθήματα και οι υποσχέσεις των Νεότουρκων έγιναν δεκτές με ενθουσιασμό από τους υπόδουλους χριστιανούς, οι οποίοι πίστεψαν σ' ένα καλύτερο μέλλον ελευθερίας και ισότητας. Σύντομα όμως οι ελπίδες αυτές αποδείχθηκαν φρούδες και διαψεύστηκαν, διότι έγινε φανερό ότι το νέο καθεστώς ήταν πιο επικίνδυνο για τους χριστιανούς, καθώς γρήγορα διαπιστώθηκε ότι σε αυτό υπήρχε θέση μόνο για τους μουσουλμάνους, ενώ οι λοιποί πληθυσμοί έπρεπε να περιοριστούν ή και να εξαφανιστούν. Πράγματι τέθηκε σε εφαρμογή από το καθεστώς μια σειρά μέτρων, όπως της υποχρεωτικής στρατολογίας των χριστιανών, της διδασκαλίας της τουρκικής γλώσσας στα σχολεία των μειονοτήτων, της καταργήσεως προνομίων κ.λπ. Τα μέτρα αυτά προμήνυαν νέους διωγμούς των χριστιανών, κυρίως των Ελλήνων, λόγω της ισχύος τους στο κράτος, με νόμιμα μέτρα αυτή τη φορά, τα οποία δε θα συναντούσαν αντίδραση από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Ταυτόχρονα το καθεστώς πέτυχε με εσωτερικές μεταρρυθμίσεις να αποκαταστήσει το γόητρό του, το οποίο ενισχύθηκε περισσότερο από την απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων να ανακαλέσουν τους αξιωματικούς και άλλους αντιπροσώπους τους που είχαν εγκατασταθεί στη Μακεδονία από τις προβλέψεις διαφόρων συνθηκών.

Συμμαχίες των Βαλκανικών Κρατών

Τα βαλκανικά κράτη προ της παραπάνω καταστάσεως ήταν υποχρεωμένα να αντιδράσουν. Η πρώτη και καλύτερη αντίδραση θα ήταν να προσπαθήσουν να συνδιαλλαγούν και να συμμαχήσουν, κάτι που μέχρι τότε, παρά τις αναληφθείσες κατά καιρούς προσπάθειες, δεν είχε καταστεί εφικτό, λόγω των υφιστάμενων μεταξύ τους διαφορών⁴. Η κατάσταση όμως μεταβαλλόταν ραγδαίως και

³ Μυρστέγη (Murztsteg), περιοχή της Αυστρίας, πλησίον του χωριού Νοϊμπεργκ (Neuberg), στην οποία υπήρχε κυνηγετικό περίπτερο, που ανήκε στην αυτοκρατορική οικογένεια της Αυστρίας, και στο οποίο συναντήθηκαν στις 20 Σεπτεμβρίου 1903 ο Αυτοκράτορας της Αυστρίας με τον Τσάρο της Ρωσίας όπου και αποφασίστηκε η περίφημη ομώνυμη συμφωνία. Ταξίαρχος Χαρ. Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 126-129 και 163-165 αντίστοιχα.

⁴ Οι πρώτες προσπάθειες των βαλκανικών κρατών για σύμπραξη εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ανάγονται στο 1860, από τον τότε Βασιλιά της Σερβίας Μιχαήλ, οι οποίες όμως δεν είχαν αποτέλεσμα. Παρόμοιες προσπάθειες ανέλαβε η Ελλάδα το 1891 και το 1897, χωρίς αποτέλεσμα, λόγω της επαμφοτερίζουσας και καιροσκοπικής πολιτικής και στάσεως κυρίως της Βουλγαρίας και δευτερευόντως της Ρουμανίας. Κύριος εκφραστής από ελληνικής πλευράς ήταν ο Χαρίλαος Τρικούπης, ο οποίος οραματιζόταν μια αυτόνομη βαλκανική συμμαχία, απαλλαγμένη από την κηδεμονία των Μεγάλων Δυνάμεων σημειωτέον ότι η ένταση στις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, και όχι μόνο, είχε φθάσει στο αποκορύφωμά της, προ και κατά τη διάρκεια της ενόπλου φάσεως του Μακεδονικού αγώνα (1904-1908). Πρέπει να επισημανθεί ότι τον Απρίλιο του 1904 υπεγράφη μυστική σερβο-

τα Βαλκανικά κράτη συνειδητοποιήσαν πλέον τον κίνδυνο από τα σοβινιστικά σχέδια των Νεότουρκων και την ανάγκη αντιμετώπισής τους με τη στενή με-ταξύ τους συνεργασία. Έτσι, επήλθε ελληνοβουλγαρική προσέγγιση, η οποία όμως δεν ολοκληρώθηκε σε συμμαχία, λόγω της αρνήσεως της Βουλγαρίας να αποδεχθεί άρση του σχίσματος των Εκκλησιών. Το 1911, με πρωτοβουλία του Έλληνα Πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου, έγιναν νέες προσπάθειες, χωρίς αποτέλεσμα και πάλι. Τελικά και παρά τις όποιες δυσχέρειες υπεγράφη στις 16 Μαΐου 1912 στη Σόφια συνθήκη αμυντικής συνεργασίας, χωρίς να γίνεται σ' αυτήν αναφορά για την τύχη των υπό απελευθέρωση εδαφών⁵. Η αντίστοιχη στρατιωτική συνθήκη υπεγράφη στις 22 Σεπτεμβρίου 1912, και σύμφωνα με αυτή οι δύο χώρες αναλάμβαναν την υποχρέωση συμβολής, σε μελλοντική σύρραξη με τρίτη χώρα, με τριακόσιες χιλιάδες στρατού η Βουλγαρία και εκατόν είκοσι χιλιάδες στρατού και του στόλου της η Ελλάδα. Ταυτόχρονα, με παρότρυνση και επίβλεψη της Ρωσίας, είχαν αρχίσει διαπραγματεύσεις μεταξύ Βουλγαρίας και Σερβίας, οι οποίες ολοκληρώθηκαν στις 29 Φεβρουαρίου 1912, με την υπογραφή μυστικής Σερβοβουλγαρικής συνθήκης φιλίας και συμμαχίας, η οποία συμπληρώθηκε με τη στρατιωτική σύμβαση μεταξύ τους⁶.

Με τη Σερβία η Ελλάδα δε συνήψε συνθήκη συμμαχίας. Το Μαυροβούνιο, τέλος, υπέγραψε συνθήκη συμμαχίας μόνο με τη Σερβία, η οποία ρύθμιζε θέματα διεξαγωγής των επιχειρήσεων.

Με αυτόν τον τρόπο τα τέσσερα χριστιανικά κράτη της Βαλκανικής, αν και δεν είχαν κατορθώσει να υπογράψουν κοινό αμυντικό σύμφωνο, βρέθηκαν πριν το τέλος του 1912 συνενωμένα και αλληλέγγυα κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Α΄ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Αίτια και Αφορμές

Όπως προαναφέρθηκε, η Ελλάδα και τα άλλα Βαλκανικά κράτη είχαν βλέψεις στις κατεχόμενες από την Οθωμανική Αυτοκρατορία περιοχές της Βαλκανικής Χερσονήσου, για να επιτύχουν την απελευθέρωση των όμαιμων πληθυσμών τους, οι

Βουλγαρική συνθήκη, η ισχύς όμως της οποίας εξέπνευσε το 1908. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, έκδοση Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 285-6. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, σελ. 5-6.

⁵ Η ελληνοβουλγαρική προσέγγιση υπήρξε επιστέγασμα μακρών και επίπονων διαπραγματεύσεων. Η Ελλάδα απέφυγε μεν να συζητήσει για το εδαφικό, αρνήθηκε όμως κάθε συζήτηση για τη βουλγαρική αξίωση για αυτόνομη της Μακεδονίας και Θράκης. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους* ο.π., σελ. 286 και 287, Ταξιάρχου Χαρ. Νικολάου ο.π., σελ. 180-183. Υποστρατήγου Ιωάν. Πολιτάκου, *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, ο.π., σελ. 36. Αντιστρατήγου Π. Παναγάκου ο.π. σελ. 17-22. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913*, τόμος Α΄, Αθήνα 1988, Παράρτημα «Γ».

⁶ Με τις συνθήκες αυτές, προβλεπόταν η διανομή εδαφών και οι στρατιωτικές υποχρεώσεις των δύο χωρών σε περίπτωση πολέμου. Συγκεκριμένα στη Σερβία αναγνωρίστηκαν δικαιώματα βορείως και δυτικώς του όρους Σκάρδου, στη Βουλγαρία ανατολικά του όρους Ροδόπη και του ποταμού Στρυμόνα. Η διανομή των μεταξύ των περιωχών αυτών εδαφών υπήχθη στη διαίτησή του Τσάρου της Ρωσίας. Η στρατιωτική συμφωνία που υπεγράφη στις 29 Απριλίου 1912 προέβλεπε αμοιβαία συνδρομή 150 χιλιάδων Σέρβων και 200 χιλιάδων Βουλγάρων στρατιωτών, που υποχρεούνταν να βρίσκονται επί των συνόρων την 21η ημέρα από τις κινητοποιήσεις του σύμμαχου κράτους, ένεκα αιτίας πολέμου. **Οι ημερομηνίες που αναφέρονται στο παρόν κείμενο είναι με το παλαιό ημερολόγιο.** Ταξιάρχου Χαρ. Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 178-180. Υποστρατήγου Ιωάν. Πολιτάκου, *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 35. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, έκδοση Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 285-6. Αντιστρατήγου Π. Παναγάκου, *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922*, Αθήνα 1960, σελ. 17-22.

οποίοι υπέφεραν υπό τον οθωμανικό ζυγό, αλλά και για την εδαφική τους επέκταση. Στις βλέψεις και επιδιώξεις αυτές, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις συνέπιπταν, αποδίδονται τα αίτια του επακολουθήσαντος πολέμου⁷. Τα αίτια υπήρχαν, οι συμμαχίες, έστω και διμερείς, ενίσχυαν τη θέση των βαλκανικών κρατών και τα καθιστούσαν ικανά να εμπλακούν και να ανταπεξέλθουν σε έναν πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το μόνο που απέμενε ήταν να δοθεί η σχετική αφορμή και υπήρξαν πολλές από μέρους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίες οδήγησαν στη βέβαιη, όπως προδιαγραφόταν, σύγκρουση. Συγκεκριμένα:

Οι σφαγές των χριστιανών που οργανώθηκαν από τις τουρκικές αρχές στη σερβική πόλη Κότσανα του Κοσσυφοπεδίου, τον Ιούλιο του 1912, ενώ είχε προηγηθεί η αιματηρή καταστολή της αλβανικής επανάστασης.

Η κατάσχεση από τις τουρκικές αρχές, μεγάλων ποσοτήτων σερβικού πολεμικού υλικού στα Σκόπια στις αρχές Σεπτεμβρίου⁸.

Η παραβίαση των συνθηκών του 1832 που καθόριζαν το καθεστώς της Σάμου, με αποβίβαση στο νησί τουρκικών δυνάμεων και η εκτόξευση πυρών κατά του επιβατηγού πλοίου «Ρούμελη», που εκτελούσε δρομολόγιο της γραμμής⁹.

Τα σοβαρά μεθοριακά επεισόδια στα σύνορα με τη Βουλγαρία, Σερβία και το Μαυροβούνιο.

Η κινητοποίηση/επιστράτευση, υπό το πρόσχημα ασκήσεων, στη Θράκη εκ μέρους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις 16 Σεπτεμβρίου 1912, την οποία ακολούθησαν και οι σύμμαχες χώρες την επόμενη ημέρα¹⁰.

Η επιστράτευση των αντιπάλων ανησύχησε τις Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες προσπάθησαν να αποτρέψουν την παραπέρα επιδείνωση της καταστάσεως. Προς τούτο προέβησαν σε διαβήματα προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία για να εφαρμόσει τις προβλεπόμενες από τη Διάσκεψη του Βερολίνου του 1880 μεταρρυθμίσεις. Παράλληλα, δήλωσαν κατηγορηματικά και ταυτόσημα προς όλες τις βαλκανικές χριστιανικές χώρες ότι δεν θα αναγνωρίσουν καμία τροποποίηση των υπαρχόντων συνόρων από οποιαδήποτε αιτία κι αν προκύψει αυτή¹¹. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντί να συμμορφωθεί στα διαβήματα των Μεγάλων Δυνάμεων, προέβη σε απροσχημάτιστη κατάσχεση (επίταξη) 20 ελληνικών εμπορικών πλοίων που βρίσκονταν τα

⁷ Ειδικότερα, η Βουλγαρία απέβλεπε στη δημιουργία της Μεγάλης Βουλγαρίας της ακυρωθείσας συνθήκης του Αγ. Στεφάνου του 1878, επιζητώντας την επέκτασή της και σε περιοχές μη κατοικούμενες από Βουλγαρικούς πληθυσμούς. Η Σερβία φιλοδοξούσε να επεκταθεί προς την Αδριατική αλλά και το Αιγαίο, ενώ η Ελλάδα οραματιζόταν την απελευθέρωση της Ηπείρου, Μακεδονίας, Θράκης και των νήσων του Αιγαίου. Η Ελλάδα είχε αναμφίβολα, σε σχέση με τα άλλα βαλκανικά κράτη, τους ισχυρότερους και πλέον αδιαφιλονίκητους ιστορικούς τίτλους στις περιοχές αυτές, που ήταν αναπόσπαστα εδάφη της και στα οποία ζούσε συμπαγές και πολυπληθές ελληνικό στοιχείο, που διακρινόταν για το υψηλό πολιτιστικό επίπεδο, την πάσης φύσεως πρόοδο και την οικονομική του ευρωστία και ανάπτυξη.

⁸ Το υλικό μεταφερόταν σιδηροδρομικώς από τη Θεσσαλονίκη στο Βελιγράδι.

⁹ Σύμφωνα με το καθεστώς αυτό η Σάμος απολάμβανε ειδικών προνομίων, όπως αυτονομία, χριστιανό διοικητή, απαγόρευση υπάρξεως Τουρκικού Στρατού ή χωροφυλακής κ.ά.

¹⁰ Το σχετικό διάταγμα της Ελλάδος καθόριζε ως χρόνο ενάρξεως της επιστρατεύσεως τα μεσάνυκτα της 17ης προς τη 18η Σεπτεμβρίου 1912. Η επιστράτευση πέτυχε απόλυτα. Είναι χαρακτηριστικό ότι υπήρξε αθρόα προσέλευση εθελοντών από την Ελλάδα και όλο τον κόσμο, μη υπόχρεων σε κατάσταση, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν σε διάφορα τμήματα (τακτικά, εθελοντικά κ.ά).

¹¹ *Ιστορία Ελληνικού Έθνους* ο.π.π. σελ. 288. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, σελ. 9.

τέλη Σεπτεμβρίου στα τουρκικά λιμάνια, ύψωσε σε αυτά την τουρκική σημαία και τα χρησιμοποίησε για μεταφορές του στρατού της. Η ελληνική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε έντονα για την κατάσχεση των πλοίων, χωρίς να λάβει απάντηση.

Στις 25 Σεπτεμβρίου η κυβέρνηση του Μαυροβουνίου, αναλαμβάνοντας την πρωτοβουλία, κήρυξε τον πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στις 30 Σεπτεμβρίου οι κυβερνήσεις Ελλάδος, Σερβίας και Βουλγαρίας, επέδωσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ταυτόσημη και επιτακτική διακοίνωση με τις αρχές στις οποίες έπρεπε να βασιστούν οι ριζικές μεταρρυθμίσεις από μέρους της για τη βελτίωση της άθλιας καταστάσεως των χριστιανικών πληθυσμών¹². Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, αντί απαντήσεως στη διακοίνωση αυτή ανακάλεσε στις 3 Οκτωβρίου 1912 τους πρεσβευτές της στη Σόφια και Βελιγράδι. Κατόπιν αυτού Σερβία και Βουλγαρία διέκοψαν τις διπλωματικές τους σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και στις 4 Οκτωβρίου κήρυξαν τον πόλεμο εναντίον της. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν ανακάλεσε τον πρεσβευτή της στην Αθήνα, διότι στην προσπάθειά της να αποσπάσει την Ελλάδα από τη συμμαχία των βαλκανικών χωρών την προσέγγισε υποσχόμενη την Κρήτη και τα εδάφη της Διάσκεψης του Βερολίνου του 1880¹³. Η εξασφάλιση της ναυτικής κυριαρχίας στο Αιγαίο, ήταν ο βασικότερος λόγος που επέβαλε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία την απομόνωση της Ελλάδας από τους λοιπούς βαλκάνιους συμμάχους. Ανεπιτυχής η προσπάθεια, διότι η Ελλάδα απήντησε αρνητικά στις προτάσεις της και στις 5 Οκτωβρίου κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της.

Παράλληλα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία

¹² Ταξίαρχος Νικολάου, Χαρ, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ.189-190.

¹³ Τη συνθήκη αυτή η Τουρκία δεν είχε αποδεχθεί μέχρι τότε. Επρόκειτο για τα εδάφη από τις εκβολές του ποταμού Καλαμά μέχρι τις υπώρειες του Ολύμπου. Παραχωρούνταν, δηλαδή, μεταξύ άλλων, τα Ιωάννινα και το Μέτσοβο. Ταξίαρχος Νικολάου, Χαρ., *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σσ. 135-7, 139-40.

έσπευσε να κλείσει το ανοικτό μέτωπο με την Ιταλία, με την υπογραφή στις 2 Οκτωβρίου 1912 στο Ουσύ της Ελβετίας συνθήκης τερματισμού του ιταλοτουρκικού πολέμου, που είχε αρχίσει στις 16 Σεπτεμβρίου 1911¹⁴. Η ενέργεια αυτή την απήλλαξε από τον ναυτικό αποκλεισμό που της είχε επιβάλει το ιταλικό ναυτικό και της επέτρεψε να ενισχύσει τις δυνάμεις της στη Μακεδονία, μέχρι που άρχισε ο πόλεμος.

Δύναμη – Διάταξη – Σχέδια Αντιπάλων (Σχ.1)

➔ Βουλγαρία

Ο Βουλγαρικός Στρατός βρισκόταν σε πολύ καλό επίπεδο από απόψεως οργανώσεως, εκπαίδευσης, πειθαρχίας και σύγχρονου εξοπλισμού¹⁵. Ο οπλισμός του ειδικότερα συνίστατο σε τυφέκια Μάνλιχερ Μ 1888 των 8 χιλιοστών, πολυβόλα Maxim M1908, πυροβόλα (ορειβατικά και οβιδοβόλα) Σνάιντερ 1908.

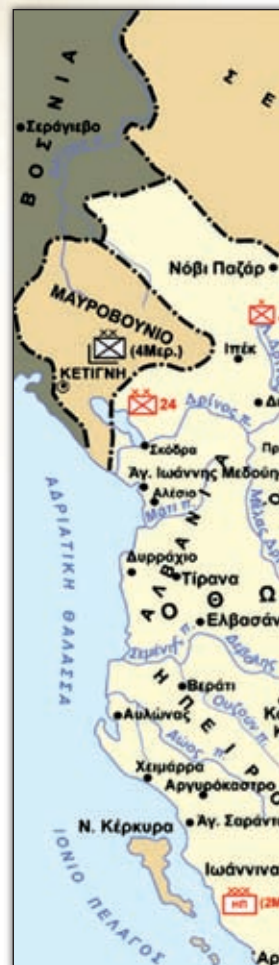
Η επιστράτευση της Βουλγαρίας απέδωσε έντεκα (11) μεραρχίες πεζικού (ΜΠ), δυνάμειως μεγαλύτερης του διπλάσιου της ελληνικής, μια (1) μεραρχία και μια (1) ταξιαρχία ιππικού (ΤΙ) και ογδόντα τάγματα εθνοφρουράς. Η συνολική δύναμη ανερχόταν σε 300.000 πεζούς, 5.000 ιππείς και 720 πυροβόλα. Οι δυνάμεις αυτές κατανεμήθηκαν σε τρεις στρατιές, μια ομάδα ιππικού (η ΜΙ και η ΤΙ) και μια ανεξάρτητη ΜΠ (η VII). Από τις δυνάμεις αυτές οι στρατιές και η ομάδα ιππικού, συγκεντρώθηκαν στις άνω κοιλάδες των ποταμών Έβρου και Άρδα, ενώ η VII ΜΠ στην άνω κοιλάδα του ποταμού Στρυμόνα. Αρχιστράτηγος ήταν τυπικά ο Βασιλεύς Φερδινάνδος Α΄ με βοηθό και πραγματικό Αρχιστράτηγο τον Στρατηγό Μιχαήλ Σαβόφ και Επιτελάρχη τον Στρατηγό Ιβάν Φίτσεφ.

➔ Σερβία

Ο Σερβικός Στρατός βρισκόταν σε πολύ καλό μαχητικό επίπεδο. Ο οπλισμός του ήταν σύγχρονος και αποτελείτο από τυφέκια Mauser 1899 των 7 χιλ., πολυβόλα Maxim M1908 και πυροβόλα παρόμοια με τα βουλγαρικά.

Η επιστράτευση απέδωσε δέκα (10) ΜΠ, δυνάμειως κατά τι μεγαλύτερης της αντιστοίχου ελληνικής, δύο (2) ανεξάρτητες ταξιαρχίες πεζικού και μια (1) ΜΙ. Η συνολική δύναμη ανερχόταν σε 220.000 πεζούς, 3.000 ιππείς και 500 πυροβόλα. Οι δυνάμεις αυτές κατανεμήθηκαν σε τέσσερις στρατιές, από τις οποίες οι τρεις συγκεντρώθηκαν στην άνω κοιλάδα του ποταμού Μοράβα και μία στην περιοχή Νόβι Παζάρ.

Αρχιστράτηγος ήταν τυπικά ο Βασιλεύς Πέτρος Α΄, με Επιτελάρχη και πραγματικό Αρχιστράτηγο τον Βοεβόδα Ραντομίρ Πούτνικ.

¹⁴ Ταξίαρχος Νικολάου, Χαρ., *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ.190-192.

¹⁵ Από πολλούς είχε δοθεί στους Βουλγάρους το προσωνύμιο «Πρώσοι των Βαλκανίων».

(Σχ. 1) Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ

➡ Μαυροβούνιο

Ο Στρατός του Μαυροβουνίου αποτελείτο από σκληρούς, άριστους ορειβίους μαχητές, στερείτο όμως σύγχρονης οργάνωσης και εξοπλισμού.

Η επιστράτευση απέδωσε τέσσερις (4) ΜΠ συνιστάμενες από έντεκα (11) ταξιαρχίες. Η συνολική δύναμη ανερχόταν σε 35.000 πεζούς και 130 πυροβόλα. Οι τρεις ΜΠ συγκεντρώθηκαν νοτιανατολικά της πρωτεύουσας του Μαυροβουνίου Κετίγκης προς Σκόρδα και η τέταρτη προς την περιοχή του Νόβι Παζάρ.

Αρχιστράτηγος ήταν τυπικά ο Βασιλεύς Νικόλαος, με Επιτελάρχη και πραγματικό Αρχιστράτηγο τον Στρατηγό Βέλικο Λαζάροβιτς.

➡ Ελλάδα

Ο Ελληνικός Στρατός βρισκόταν σε πολύ καλό επίπεδο από απόψεως οργάνωσης, εκπαίδευσης, πειθαρχίας και εξοπλισμών. Ο οπλισμός του συνίστατο σε τυφέκια Μάνλιχερ-Σενάουερ (Mannlicher-Schonauer) Μ 1903, πολυβόλα

Σβάρτς-Λοζέ Μ 1907/12 και πυροβόλα Σνάιντερ¹⁶.

Η επιστράτευση εξελίχθηκε πολύ ικανοποιητικά και απέδωσε οκτώ (8) ΜΠ, δύο (2) ανεξάρτητα αποσπάσματα Ευζώνων και μία (1) ταξιαρχία ιππικού (ΤΙ). Η

Ταφέλια πυροβόλου MANNLICHER-SCHÖNAUER M 1903

Το ταφέλιο MANNLICHER-SCHÖNAUER M 1903 κατασκευάστηκε από την αυστριακή Steyr ειδικά για τις Ελληνικές Σφαίρες, ο οποίος σε χρησιμοποίησε από το 1907 μέχρι το 1941. Είναι χαρακτηριστικό του όπλου ο κεντροκατακόρυφος μηχανισμός κρούσεως, ο οποίος χρησιμοποιείται και σήμερα σε αρκετά όπλα ταφέλια.

Στη φωτογραφία βλέπουμε με ταφείο κεντροκατακόρυφο κρούσεως (αριστερά) και Δοκίμηση Σφαιρών (Δεξιά).

Παραγωγή του Ταφέλιου 1903/04, από τη Φάβρι, Α. Κομπενάκις σε 27-Ελλάδα (1917)

ΤΕΧΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	
Μήκος:	1.222 π.μ.
Μήκος κρούσεως:	720 π.μ.
Βάρος:	3.240 π.μ.
Ρυθμίσεις:	4 βολών/λεπτό
Ακρίβεια:	4,5 π.μ.
Μηχανισμός:	κεντροκατακόρυφος
Συντηρίδιο:	5 βολών/1 μ.μ.μ.μ.μ.
Αρχική ταχύτητα βολής:	480 π.μ.μ.μ.
Αρμενική βάρβαρη:	—

Εικόνα 1

Πολύβια SCHWARZLOSE M 1907/12

Το πολύβιο SCHWARZLOSE M 1907/12 σχεδιάστηκε το 1902 από το Γερμανό μηχανικό αυστριακού πολεμικού Ακاذμία Wilhelm Schwarzlose και κατασκευάστηκε στο Βερολίνο το 1905. Το 1907 το πολύβιο υιοθετήθηκε από την Αυτοκρατορική Σερβία και άρχισε η παραγωγή του από τη Steyr. Στο όπλο είχε μεγάλη σταθερότητα και χρησιμοποιήθηκε από τους σερβούς πολέμου κρούσεως α΄ σιλάζιου τον ελαφρύ μέχρι τον 9΄ Συντάγμα κρούσεως. Ο Ελληνας Στρατός το χρησιμοποίησε στους Βαλκανικούς Πολέμους, στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, στη Μικρασιατική Εκστρατεία και στα Παύσα του 1940-41.

ΤΕΧΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	
Μήκος:	1.047 π.μ.
Μήκος κρούσεως:	520 π.μ.
Βάρος:	11,5 π.μ.μ.μ. (χωρίς κρούσεως)
Ρυθμίσεις:	4 βολών/λεπτό
Ακρίβεια:	4,5 π.μ.
Μηχανισμός:	κεντροκατακόρυφος
Συντηρίδιο:	5 βολών/1 μ.μ.μ.μ.μ.
Αρχική ταχύτητα βολής:	480 π.μ.μ.μ.
Αρμενική βάρβαρη:	—

Εικόνα 2

Το ορειβατικό πυροβόλο Σνάιντερ-Δαγκλή (75mm Schneider-Danglis 06/09) 75 χιλιοστών ήταν ελληνικής σχεδιάσεως και γαλλικής παραγωγής. Επρόκειτο για πυροβόλο το οποίο μπορούσε να λυθεί σε τμήματα, ώστε να μπορεί να μεταφερθεί με ημιόνους, καθότι ορειβατικό. Αξιοσημείωτο ότι η Ελλάδα στο θέμα αυτό πρωτοπόρησε, διότι στη χώρα μας έγιναν παγκοσμίως οι πρώτες σχεδιάσεις και προσπάθειες για την υλοποίηση της ιδέας να κατασκευαστεί ένα πυροβόλο, που να μπορούσε να λυθεί, ικανό να μεταφερθεί σε ορεινό έδαφος.

Πρώτος ξεκίνησε τη σχεδίαση ο Συνταγματάρχης Μηχανικού Π. Λυκούδης, προσπάθεια η οποία για διάφορους λόγους δεν ευοδώθηκε. Ακολούθησε το 1893 ο Ταγματάρχης Πυροβολικού Παναγιώτης Δαγκλής. Τελικά το σχέδιο του Δαγκλή έπεισε τη γαλλική εταιρεία Schneider, η οποία προχώρησε στην ανάπτυξη πρωτοτύπου, τις σχετικές δοκιμές και τη μαζική παραγωγή μεταξυ των ετών 1905-1906. Το όπλο έπεισε την ελληνική κυβέρνηση, η οποία προέβη στην προμήθεια των πυροβόλων. Το πυροβόλο εισήχθη στο οπλοστάσιο πολλών άλλων χωρών με την ονομασία πυροβόλο «Σνάιντερ-Δαγκλής». Το πυροβόλο χρησιμοποιήθηκε από την Ελλάδα στους Βαλκανικούς, τον Πρώτο και Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ η Schneider βελτίωσε παραπέρα την τεχνολογία στα επόμενα μοντέλα. Για την ιστορία, ο Λυκούδης είχε αποανθεί στη γερμανική κατασκευαστρια οπλικών συστημάτων KRUPP για να αναπτύξει το σχεδιασθέν από αυτόν πυροβόλο του.

¹⁶ Στις εικόνες 1,2,3 παρατίθενται φωτογραφίες και τεχνικές λεπτομέρειες των κυριότερων όπλων του Ελληνικού Στρατού.

συνολική δύναμη ανερχόταν σε 110.000 πεζούς, 1.000 ιππείς και 220 πυροβόλα. Οι δυνάμεις αυτές συγκεντρώθηκαν ο μιν όγκος τους (7 ΜΠ, 1 ΤΙ και τα 2 Αποσπάσματα Ευζώνων) στη Θεσσαλία και οι λοιπές (1 ΜΠ) στην ΗΠΕΙΡΟ¹⁷.

Αρχιστράτηγος του Στρατού Θεσσαλίας ήταν ο Διάδοχος Κωνσταντίνος με Επιτελάρχη τον Υποστράτηγο Παναγιώτη Δαγκλή, ενώ ο Αντιστράτηγος Κωνσταντίνος Σαπουντζάκης ήταν ο Διοικητής του Στρατού Ηπείρου, με Επιτελάρχη τον Αντισυνταγματάρχη Δημήτριο Ιωάννου.

Ο Ελληνικός Στόλος, που επίσης αναδιοργανώθηκε και εκσυγχρονίστηκε, περιλάμβανε θωρηκτά με ναυαρχίδα το θρυλικό σύγχρονο θωρηκτό καταδρομικό «Αβέρωφ», αντιτορπιλικά, 1 υποβρύχιο, τορπιλοβόλα και πολλά βοηθητικά σκάφη¹⁸.

Θα πρέπει, τέλος, να επισημανθεί ότι τα διδάγματα που αντλήθηκαν από τον ατυχή, όπως αποκλήθηκε, πόλεμο του 1897, απετέλεσαν την αφετηρία, για επιτυχή αναδιοργάνωση και εκσυγχρονισμό των Ενόπλων Δυνάμεων της Ελλάδας και του κράτους γενικότερα. Η κυβέρνηση Θεοτόκη, με Γενικό Διοικητή του Στρατού τον Διάδοχο Κωνσταντίνο, προέβη στις πρώτες ουσιαστικές ενέργειες αναδιοργάνωσης και εκσυγχρονισμού. Η επανάσταση του Στρατιωτικού Συνδέσμου του 1909, υλοποιώντας το βασικό σκοπό της, έθεσε σε νέες βάσεις την προσπάθεια αναδιοργάνωσης των Ενόπλων Δυνάμεων και επέβαλε την επιτάχυνση των διαδικασιών και προσπαθειών, ώστε με ταχύ ρυθμό να καταστεί ετοιμοπόλεμος και ικανός να αντιμετωπίσει κάθε απειλή. Στα τέλη του 1910, ο τότε Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, μετακάλεσε δύο εκπαιδευτικές αποστολές, γαλλική για τον στρατό (υπό τον Στρατηγό Joseph Paul Eydoux) και αγγλική για τον στόλο (υπό τον Ναύαρχο Lionel Grand Tufner), οι οποίες εργάστηκαν εντατικά για την αρτιότερη εκπαίδευση των Ενόπλων Δυνάμεων της χώρας¹⁹. Για πρώτη, ουσιαστικά, φορά διοργανώθηκαν και διεξήχθησαν ασκήσεις στο πεδίο και με πραγματικά πυρά. Ασκήσεις οι οποίες εμφορούντο από το κρατούν τότε στον Γαλλικό Στρατό επιθετικό δόγμα, το οποίο συνάδοντας πλήρως με την ιδιοσυγκρασία του Έλληνα έγινε ασμένως αποδεκτό από τα στελέχη και οπλίτες του Ελληνικού Στρατού, οι οποίοι το ενστερνίσθηκαν πλήρως²⁰. Ο

¹⁷ Και στα δύο μέτωπα χρησιμοποιήθηκαν ειδικά τμήματα επανδρωθέντα από εθελοντές, δηλαδή από αυθόρμητα προσελθόντες για κατάταξη από το εσωτερικό και το εξωτερικό, καίτοι δεν είχαν υποχρέωση. Συγκεκριμένα εθελοντές χρησιμοποιήθηκαν για τη συγκρότηση μονάδων του τακτικού στρατού (Αποσπασμάτων, ειδικών Ταγμάτων, Λόχων κατοχής), αλλά και τμημάτων Προσκόπων και για το Σώμα των Γαριβαλδινών. Τα τμήματα Προσκόπων και το Σώμα των Γαριβαλδινών αριθμούσαν πάνω από 8.000 άνδρες. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 16-20. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913*, τόμος Γ', Αθήνα 1992, σελ. 67.

¹⁸ Λεπτομέρειες στο Κεφάλαιο Ναυτικός Αγώνας, στη σελ. 25.

¹⁹ Ο Υποστράτηγος Ιωσήφ-Πάυλος Εντού (1861-1917) αφίχθη στην Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1910 επικεφαλής ομάδας από 15 Γάλλους αξιωματικούς. Η υπ' αυτόν επιτροπή εργάστηκε άσκα για συνέχιση της βελτίωσης της εκπαίδευσης και οργανώσεως του στρατού. Κατά τη διάρκεια των πολέμων, παρέμεινε στο εσωτερικό ασχολούμενος κυρίως με την εκπαίδευση και αποστολή στο μέτωπο των νεοσυλλέκτων, αλλά και με την οργάνωση της επάκτιας αμύνης του Σαρωνικού. Αποχώρησε από τη χώρα μας τον Ιανουάριο του 1914. Με την επιστροφή του στη Γαλλία προήχθη σε Αντιστράτηγο.

²⁰ Μεταξύ άλλων, κατά την περίοδο 1901-1912 πραγματοποιήθηκαν σημαντικές αλλαγές στη Δομή και Οργάνωση του Στρατού. Απομακρύνθηκαν ο Διάδοχος και οι Πρίγκηπες, ενώ καθιερώθηκε η γενική στρατολογία και η εκγύμναση για τρεις μήνες όλων των αγύμναστων παλαιών κλάσεων. Μέχρι τότε στρατεύονταν το μισό περίπου κάθε κλάσεως με κλήρωση, εξ ου και το όνομα «κληρωτός». Επίσης, απαλλάχτηκε ο στρατός από ξένες προς την αποστολή του υπηρεσίες, όπως διάθεση προσωπικού στη χωροφυλακή, δασική υπηρεσία, πυροσβεστική, μεταβατικά αποσπάσματα κ.ά. Επίσης, προωθήθηκε και η οχύρωση της χώρας, κυρίως στο μέτωπο Θεσσαλίας, όχι όμως σε ικανοποιητικό βαθμό. Τέλος, συντάχτηκε και εφαρμόστηκε νέο σχέδιο επιστρατεύσεως, το οποίο αναθεωρούνταν κάθε χρόνο. Παράλληλα, διατέθηκαν σημαντικές πιστώσεις με συνέπεια να καταστεί δυνατό να τεθούν μεγάλες παραγγελίες πολεμικού υλικού, λοιπών υλικών και εφοδίων. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των*

Βενιζέλος, επίσης, επανέφερε στην αρχηγία του στρατεύματος τον Διάδοχο Κωνσταντίνο, με αποτέλεσμα να αποκατασταθεί η συνοχή των στελεχών του στρατεύματος.

Οι παραπάνω προσπάθειες συντέλεσαν ώστε η βελτίωση των Ενόπλων Δυνάμεων της χώρας να είναι εντυπωσιακή και ταχεία, σε βαθμό που τα άλλα βαλκανικά κράτη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, με την έναρξη των επιχειρήσεων αιφνιδιαστήκαν από τις δυνατότητες του Ελληνικού Στρατού, τις οποίες είχαν υποτιμήσει. Μέχρι τότε μόνον ο Ελληνικός Στόλος υπολογιζόταν ως σημαντικός παράγων ισχύος. Συνέπεια όλων των προαναφερθέντων ήταν ο ίδιος στρατός που το 1897 υπέστη επαίσχυντη και οδυνηρή ήττα, μετά από λίγα χρόνια να μεγαλουργήσει.

➔ Τουρκία

Η κατάσταση του Τουρκικού Στρατού δεν ήταν ιδιαίτερα καλή, διότι τα καταρτισθέντα σχέδια αναδιοργάνωσης και επιστρατεύσεως από τη γερμανική στρατιωτική αποστολή, υπό τον Αντιστράτηγο Φον ντερ Γκόλτς, είτε δεν ολοκληρώθηκαν είτε δεν εφαρμόστηκαν πλήρως. Επίσης, τα τουρκικά σχέδια αρχικής συγκεντρώσεως και μεταφοράς ενισχύσεων από την Ασία στο Θέατρο Πολέμου δυσχεράθηκαν σοβαρά μετά την έναρξη του πολέμου, λόγω της πλήρους κυριαρχίας του Ελληνικού Στόλου στο Αιγαίο. Έτσι, αντί να συγκεντρωθούν 1.500.000 άνδρες, όπως προβλεπόταν, συγκεντρώθηκαν μόνο 340.000 πεζοί και 6.000 ιππείς, κατανεμημένοι σε 22 ΜΠ οργανικές στα επτά Σώματα Στρατού (ΣΣ), 2 ΜΙ και 26 ανεξάρτητες ΜΠ. Τα πυροβόλα του Τουρκικού Στρατού ανέρχονταν σε 850. Ο οπλισμός του ήταν σύγχρονος και περιλάμβανε τυφέκια Μάουζερ (Μ 1890-1893-1903), πολυβόλα Μαξίμ, πυροβόλα Κρουπ. Οι μεραρχίες των τουρκικών σωμάτων στρατού ήταν ισοδύναμες των ελληνικών, ενώ οι ανεξάρτητες ήταν μικρότερης δυνάμεως. Οι δυνάμεις αυτές συγκροτήθηκαν σε δύο στρατιές, τη Στρατιά Θράκης, η οποία συγκεντρώθηκε στο τετράγωνο Αδριανούπολη-Σαράντα Εκκλησιές-Μπάμπα Εσκή-Διδυμότειχο και τη Στρατιά Μακεδονίας που συγκεντρώθηκε με τον όγκο της στη μέση κοιλάδα του Αξιού ποταμού μεταξύ Σκοπιών και Βελεσσών καλυπτόμενη με αποσπάσματα προς τις κοιλάδες Στρυμόνα, Αξιού, και τις περιοχές Σκόδρας, Ιωαννίνων και Θεσσαλίας.

Ειδικότερα, η Στρατιά Μακεδονίας, υπό τον Αλή Ριζά Πασά είχε έδρα στον Πέρλεπε και διέθετε:

Το ΣΣ Ιωαννίνων (2 ΜΠ δυνάμεις 20.000 ανδρών), έναντι των Ελλήνων στην Ήπειρο

Το 8ο Έκτακτο ΣΣ ή Στρατιά Αλιάκμονα, έναντι των Ελλήνων στη Θεσσαλία, δυνάμεις 35.000 ανδρών (43 Τάγματα Πεζικού, 12 Ίλες Ιππικού, 35 Πυροβολαρχίες)²¹

Το ΣΣ Σκόδρας, έναντι του Μαυροβουνίου

Τη Στρατιά Αξιού, έναντι των Σέρβων.

Τη γενική αρχιστρατηγία του Τουρκικού Στρατού είχε ο Υπουργός των Στρατιωτικών Ναζήμ Πασάς, ενώ Αρχιστράτηγοι για κάθε Θέατρο Επιχειρήσεων ήταν:

Έναντι Ελλήνων, στη Θεσσαλία (8ο έκτακτο ΣΣ) ο Χασάν Ταξίν Πασάς²², ο οποίος

Βαλκανικών Πολέμων 1912-13, σελ.12-15. Υποστρατήγου Πολιτάκου, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 30-33. Αντιστρατήγου Παναγάκου, Π., *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922*, Αθήναι 1960 σελ. 26-28.

²¹ Το ΣΣ αυτό συγκροτήθηκε στην Κοζάνη σε αντικατάσταση του 8ου ΣΣ Δαμασκού, που προοριζόταν γι' αυτή την αποστολή, αλλά δεν μπόρεσε να μεταφερθεί στη Θεσσαλονίκη, λόγω της διακοπής των θαλασσίων συγκοινωνιών από τον Ελληνικό Στόλο. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, σελ. 20.

²² Κατ' άλλους Ταξίν Πασάς

ήταν και ο γενικός Αρχιστράτηγος των τουρκικών κατά των Ελλήνων δυνάμεων, με Επιτελάρχη τον Σαχήρ Πασά, και στο ΣΣ Ιωαννίνων στην Ήπειρο ο Εσσάτ πασάς.

Έναντι Μαυροβουνίου (ΣΣ Σκόδρας), ο Χασάν Ριζά Πασάς.

Έναντι Σέρβων (Στρατιά Αξιού), ο Ζεκή Πασάς.

Έναντι Βουλγάρων (Στρατιά Θράκης) ο Αβδουλάχ Πασάς²³.

Θέατρα Πολέμου και Επιχειρήσεων (Σχ. 1)

Θέατρο Πολέμου υπήρξαν οι περιοχές Θράκης, Μακεδονίας, Νόβι Παζάρ, Αλβανίας και Ηπείρου. Το θέατρο Πολέμου υποδιαιρείτο σε τέσσερα διακεκριμένα μεταξύ τους Θέατρα Επιχειρήσεων (ΘΕ):

Της Θράκης, στο οποίο ενήργησε ο Βουλγαρικός Στρατός.

Της βόρειας Μακεδονίας και της Αλβανίας όπου έδρασαν κυρίως οι Σερβικός και Μαυροβούνιος Στρατός.

Της Θεσσαλίας-νότιας κεντρικής-δυτικής Μακεδονίας και Ηπείρου όπου έδρασε ο Ελληνικός Στρατός.

Σχέδια Επιχειρήσεων (Σχ.1)

Ενιαία διοίκηση και κοινό σχέδιο των συμμάχων δεν υπήρχε. Βασική αιτία ήταν οι αλληλοσυγκρουόμενες βλέψεις και επιδιώξεις ενός εκάστου των συμμάχων, οι οποίες ήταν τέτοιες, που καθιστούσαν αδύνατη τη σύμπτωση απόψεων για δημιουργία ενιαίας διοικήσεως και κατά συνέπεια τον καταρτισμό κοινού σχεδίου, ενώ δεν πρέπει να παραβλέπεται και ο εδαφικός διαχωρισμός των επί μέρους ΘΕ. Ως εκ τούτου, οι στρατοί των συμμάχων ενήργησαν ανεξάρτητα αλλήλων, εφαρμόζοντας ο καθένας το δικό του σχέδιο επιχειρήσεων. Η έλλειψη αυτή εξισορροπείτο κάπως από το ότι οι επιχειρήσεις διεξάγονταν κατά του κοινού εχθρού από πολλές και συγκλίνουσες κατευθύνσεις, επομένως εμμέσως, πλην αποτελεσματικά, επέδρασαν αμοιβαίως²⁴.

Τα επί μέρους αρχικά σχέδια επιχειρήσεων των αντιπάλων είχαν ως ακολούθως:

➡ Τούρκοι

Το γενικό σχέδιο προέβλεπε κατά ΘΕ:

➡ Θράκη

Σταθερή άμυνα στην τοποθεσία Σαράντα Εκκλησιών. Τη νύκτα όμως της 8/9 Οκτωβρίου η Στρατιά Θράκης διατάχθηκε να αναλάβει επίθεση με αντικειμενικό σκοπό την υπερκέραση του αριστερού (ανατολικού) πλευρού των Βουλγάρων.

➡ Μακεδονίας-Αλβανίας

Συγκέντρωση του κύριου όγκου του στρατού τους νότια του Κουμάνοβο, την οργάνωση αμυντικής τοποθεσίας και την εξασφάλιση των διαβάσεων που οδηγούσαν στη Νότια Σερβία με ισχυρά προκαλυπτικά αποσπάσματα. Ταυτόχρονα προέβλεπε κάλυψη του αριστερού πλευρού, με την προώθηση μιας ομάδας μεραρχιών προς την Πρίστινα και του δεξιού με την προώθηση ενός ΣΣ στην περιοχή Ραντοβίτσα. Με μεταγενέστε-

²³ Μετά τις αποτυχημένες Μάχες Σαράντα Εκκλησιών και Λουλέ Μπουργκάζ αντικαταστάθηκε από τον Υπουργό Πολέμου Ναζήμ Πασά, ο οποίος και ανέλαβε προσωπικά τη διοίκηση της Στρατιάς Θράκης, μέχρι τις 23 Ιανουαρίου 1913, οπότε δολοφονήθηκε από κινηματίες.

²⁴ Ταξιάρχου Κόκορη, Α.Α., *Στρατιωτική Ιστορία* Βιβλίο 1ον, έκδοση ΣΣΕ, Αθήνα 1972, σελ. 98 .

ρες όμως διαταγές, που εκδόθηκαν στις 8 Οκτωβρίου, η εκεί Στρατιά διατάχθηκε να αναλάβει αμέσως επιθετικές επιχειρήσεις κατά του Σερβικού Στρατού και μάλιστα κατά της κεντρικής 1ης Στρατιάς, με σκοπό να προσβληθεί αυτή μεμονωμένα προτού συνενωθεί με τη 2η και 3η Στρατιά.

➔ **Θεσσαλίας-Ηπείρου**

Επάνδρωση της αμυντικής τοποθεσίας του Σαρανταπόρου στη Θεσσαλία, η οποία θεωρείτο ως απαραβίαστη, σύμφωνα με τον Στρατηγό Φον ντερ Γκόλτς, ο οποίος υπερηφανευόταν και δήλωνε ότι αυτή θα γινόταν ο «τάφος των Ελλήνων», με σκοπό να καθηλώσει επ' αυτής τους Έλληνες απαγορεύοντας την προς Βορρά προέλασή τους. Ανάλογη αποστολή είχε το Σώμα Στρατού Ιωαννίνων, δηλαδή, άμυνα επί της γραμμής των συνόρων, αρχικά, και στην οχυρωμένη τοποθεσία Ιωαννίνων στη συνέχεια.

➔ **Βούλγαροι**

Το γενικό σχέδιο προέβλεπε επιθετικές επιχειρήσεις σε τρία μέτωπα, τα Ανατολικής, Δυτικής Θράκης και κοιλάδας Στρυμόνα.

Στο μέτωπο Ανατολικής Θράκης απέβλεπε στην καθήλωση των Τούρκων επί του μετώπου Ανδριανούπολη-Σαράντα Εκκλησίες και την υπερκέρασή τους από τα Ανατολικά (οροσειρά Στράντζας).

Στο μέτωπο της Δυτικής Θράκης προβλεπόταν επίθεση προς υποβοήθηση των επιχειρήσεων στην Ανατολική Θράκη και κατάληψη της κοιλάδας του Άρδα ποταμού.

Στο μέτωπο, τέλος, της Μακεδονίας, προβλεπόταν προέλαση από Κιουστεντίλ προς Νότο δια της κοιλάδας του π. Στρυμόνα προς υποβοήθηση των επιχειρήσεων των Σέρβων, αλλά, όπως αποδείχθηκε και για ταχεία κάθοδο προς Θεσσαλονίκη²⁵.

➔ **Σέρβοι**

Το γενικό σχέδιο προέβλεπε κύρια επιθετική ενέργεια με την 1η και 2η Στρατιά εναντίον των τουρκικών δυνάμεων που βρίσκονταν στην περιοχή Σκόπια-Κουμάνοβο με την 1η κατά μέτωπο και τη 2α κατά του Δεξιού (Ανατολικού) πλευρού, ενώ ταυτόχρονα η 3η Στρατιά θα προήλανε προς το υψίπεδο Κοσσόβου και θα προσέβαλε το αριστερό (Δυτικό) των Τούρκων στην περιοχή Σκοπίων. Παράλληλα, θα διενεργούνταν δευτερεύουσες επιθετικές επιχειρήσεις στην περιοχή του Νόβι-Παζάρ και στην Αλβανία, με την 4η Στρατιά, σε συνεργασία με το Μαυροβούνιο.

➔ **Μαυροβούνιο**

Το γενικό σχέδιο προέβλεπε κύριες επιθετικές επιχειρήσεις εναντίον της οχυρής πόλεως Σκόδρας και δευτερεύουσες στην περιοχή Νόβι-Παζάρ και νοτιότερα σε συνεργασία με την 4η Σερβική Στρατιά.

➔ **Έλληνες**

Το Γενικό Σχέδιο Ενεργείας προέβλεπε στο μεν ΘΕ Θεσσαλίας επιθετικές επιχειρήσεις προς τη Μακεδονία, στη δε Ήπειρο, αρχικά, ενεργό αμυντική στάση. Από τις 19 Οκτωβρίου όμως η αποστολή μεταβλήθηκε σε καθαρά επιθετική κατά του υψιπέδου Ιωαννίνων. Συγχρόνως ο Ελληνικός Στόλος θα εξασφάλιζε τη ναυτική κυριαρχία στο Αιγαίο.

²⁵ Από τα επακολουθήσαντα γεγονότα καταδεικνύεται σαφώς ότι ο κύριος αντικειμενικός σκοπός της Μεραρχίας αυτής ήταν να εισέλθει στη Θεσσαλονίκη, για να προβάλει τις βουλγαρικές διεκδικήσεις επ' αυτής, χωρίς τελικά να το κατορθώσει. Αντιστρατήγου Ν. Ιβάνωφ, «Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13. Οι επιχειρήσεις της II Στρατιάς εναντίον των Συμμάχων κατά το 1913», Περιοδικό *Γενική Στρατ. Επιθεώρηση*, τεύχος 51, σελ. 150.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΞΙΣΤΟΡΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ Α΄ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Βουλγαροτουρκικές Επιχειρήσεις (Σχ. 1)

➔ Ανατολική Θράκη

Ως προελέχθη, ο Βουλγαρικός Στρατός στην Ανατολική Θράκη διέθεσε τον όγκο των δυνάμεών του (9 ΜΠ), οργανωμένο σε 3 Στρατιές, οι οποίες, σε υλοποίηση του προαναφερθέντος σχεδίου, ενήργησαν ως εξής:

Η 2η, υπό τον Στρατηγό Νικόλα Ιβάνωφ, εισέβαλε στις 5 Οκτωβρίου 1912 στην Ανατολική Θράκη, μέσω των κοιλάδων των ποταμών Έβρου και Τούντζα και προήλασε προς την Αδριανούπολη, η οποία αποτελούσε Φρούριο και το Αριστερό (Δυτικό) της τουρκικής διατάξεως του μετώπου Αδριανούπολη-Σαράντα Εκκλησιές.

Η 3η, υπό τον Στρατηγό Ράντκο Δημήτριοφ, διάβηκε στις 8 Οκτωβρίου τη μεθόριο και ενήργησε προς Σαράντα Εκκλησιές στο Δεξιό (Ανατολικό) της διατάξεως των Τούρκων.

Η 1η, υπό τον Στρατηγό Βασίλ Κουτίντσεφ, ενήργησε κατά του κέντρου της τουρκικής διατάξεως.

Οι τουρκικές δυνάμεις αιφνιδιάστηκαν και υπέστησαν σημαντική ήττα κατά τη μάχη που επακολούθησε μεταξύ 9-11 Οκτωβρίου (Μάχη Σαράντα Εκκλησιών). Η ήττα οφείλεται στην τροποποίηση της αρχικής αποστολής τους από αμυντική σε επιθετική, στην έλλειψη πληροφοριών αναφορικά με τις κινήσεις και τη δύναμη των βουλγαρικών δυνάμεων που κινούνταν προς το δεξιό (Ανατολικό) της τουρκικής διατάξεως και στην εκτίμηση των Τούρκων ότι η οροσειρά Στράντζα δεν προσφερόταν για προέλαση και άρα δεν θα χρησιμοποιείτο από τους Βουλγάρους. Οι Τούρκοι, προ του κινδύνου να αποκοπούν οι συγκοινωνίες τους προς Κωνσταντινούπολη, από την υπερκέραση του Αριστερού (Ανατολικό) πλευρού τους, απεφάσισαν να εκκενώσουν την τοποθεσία Σαράντα Εκκλησιές, να διακόψουν κάθε σύνδεσμο με τις δυνάμεις τους στο φρούριο της Αδριανουπόλεως και να συμπτυχθούν με το υπόλοιπο της δυνάμεώς τους σε νέα γραμμή αμύνης στην περιοχή Λουλέ Μπουργκάτζ.

Η κατάληψη της οχυρωμένης τοποθεσίας των Σαράντα Εκκλησιών από τους Βουλγάρους είχε μεγάλη σημασία στην όλη εξέλιξη των επιχειρήσεων. Ακολούθησε η νέα νικηφόρα, για τους Βουλγάρους, Μάχη του Λουλέ Μπουργκάτζ (16-20 Οκτωβρίου), μετά την οποία οι Τούρκοι υποχώρησαν σε νέα αμυντική τοποθεσία στη «γραμμή της Τσαλτάτζας», όπως ονομαζόταν σύστημα παλαιών οχυρώσεων του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1878, η οποία κάλυπτε από δυτικά την Κωνσταντινούπολη. Εναντίον της νέας αυτής τοποθεσίας οι Βούλγαροι επιτέθηκαν τη νύκτα 4 προς 5 Νοεμβρίου χωρίς επιτυχία. Μεσολάβησε από 20 Νοεμβρίου μέχρι 24 Δεκεμβρίου ανακωχή και διαπραγματεύσεις στο Λονδίνο, για επίτευξη ειρήνης, οι οποίες δεν τελεσφόρησαν. Στις 28 Ιανουαρίου 1913, οι Τούρκοι εξαπέλυσαν μεγάλης εκτάσεως επίθεση από την κατεύθυνση Καλλιπόλεως, που αποκρούστηκε από τις βουλγαρικές δυνάμεις. Οι Τούρκοι επανέλαβαν την επίθεση στα μέσα Φεβρουαρίου από την κατεύθυνση της Τσαλτάτζας αυτή τη φορά. Λόγω όμως των δυσμενών καιρικών συνθηκών αναγκάστηκαν να αναστείλουν

την εξέλιξή της και να επανέλθουν στις θέσεις τους.

Στην περιοχή Αδριανουπόλεως, η 2η Βουλγαρική Στρατιά κατόρθωσε, μετά από σκληρούς αγώνες και αφού ενισχύθηκε από σερβικές δυνάμεις και σερβικό βαρύ πυροβολικό, να καταλάβει την πόλη στις 13 Μαρτίου 1913.

➔ **Δυτική Θράκη**

Στο μέτωπο αυτό, η II βουλγαρική Μεραρχία (στρ. Στίλιαν Κοβάτσεφ), διεξήγαγε από 7 μέχρι 15 Οκτωβρίου 1912 σκληρούς αγώνες και κατόρθωσε να καταλάβει την άνω κοιλάδα του Άρδα ποταμού. Στη συνέχεια, στις 25 Οκτωβρίου, αφού απέκρουσε αντεπίθεση των Τούρκων, πέτυχε να αποκόψει την υποχώρηση των τουρκικών δυνάμεων στο Χαρμανλί, οι οποίες και παραδόθηκαν. Τμήματα της Μεραρχίας κινήθηκαν προς Νότο και κατέλαβαν τις ελληνικές πόλεις Ξάνθη και Κομοτηνή.

➔ **Μακεδονία**

Η εκεί VII βουλγαρική ΜΠ (στρ. Γκεόργκι Τοντόρωφ (Θεοδωρόφ) προήλασε στις 5 Οκτωβρίου από την περιοχή Κιουστεντήλ προς Σιμιτλή όπου συνάντησε ισχυρή αντίσταση και αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Η νικηφόρα όμως προέλαση του Ελληνικού Στρατού προς τα βόρεια ανάγκασε τους Τούρκους να αποσύρουν δυνάμεις από την περιοχή Σιμιτλή, με αποτέλεσμα να δυνηθούν οι Βούλγαροι να προελάσουν σχεδόν ανενόχλητοι προς Νότο και να καταλάβουν, χωρίς σοβαρή αντίσταση, το Σιδηρόκαστρο, τις Σέρρες και τη Δράμα. Τις πρωινές ώρες της 26ης Οκτωβρίου η VII ΜΠ πέρασε τη γέφυρα του Στρυμονικού (Ορλιακο) και κινήθηκε εσπευσμένα προς τη Θεσσαλονίκη, την οποία όμως είχε ήδη καταλάβει ο Ελληνικός Στρατός.

Σερβοτουρκικές Επιχειρήσεις (Σχ. 1)

➔ **Μέτωπο Μακεδονίας**

Ως προελέχθη, από τις τέσσερις Στρατιές του Σερβικού Στρατού τρεις (η 1η υπό τον Διάδοχο Αλέξανδρο, η 2α υπό τον Στρατηγό Στεπάνοβιτς Στέπα και η 3η υπό τον Στρατηγό Γιάνκοβιτς Μπόζα) συγκεντρώθηκαν στην άνω κοιλάδα του ποταμού Μοράβα και η 4η (υπό τον Στρατηγό Ζίγκοβιτς) στην περιοχή Νόβι Παζάρ. Η αλλαγή των σχεδίων της 7ης Τουρκικής Στρατιάς (5ο-6ο-7ο ΣΣ), είχε ως αποτέλεσμα, στις 9 Οκτωβρίου οι δύο αντίπαλοι να προελαύνουν προς συνάντηση αλλήλων, με τους Τούρκους να επιτίθενται πρώτοι στις 10 Οκτωβρίου. Οι δύο στρατοί συναντήθηκαν τελικά βορείως του Κουμάνοβου όπου συνήφθη η ομώνυμη μάχη, αποτέλεσμα της οποίας ήταν η περίλαμπρη νίκη των Σέρβων και η άτακτη υποχώρηση των Τούρκων. Στη συνέχεια, οι Σέρβοι προώθησαν τις δυνάμεις τους και στις 13 Οκτωβρίου κατέλαβαν, χωρίς αντίσταση, τη γραμμή Σκόπια-Βελέσσα-Ιστίπ, διότι οι Τούρκοι την είχαν εγκαταλείψει και είχαν υποχωρήσει, για να αμυνθούν, στη γραμμή των υψωμάτων βορείως Πέρλεπε, καλύπτοντας τον άξονα Βελέσσα-Μοναστήρι, ενώ καλύφθηκαν από τις άλλες κατευθύνσεις, το δε 6ο ΣΣ συγκεντρώθηκε στο Μοναστήρι²⁶. Οι Σέρβοι συνέχισαν τις επιχειρήσεις

²⁶ Δυνάμεις του ΣΣ αυτού απεστάλησαν στη Φλώρινα για να καλύψουν την Τουρκική Στρατιά από την ενέργεια της V ελληνικής Μεραρχίας.

τους με την 1η Στρατιά μόνο, η οποία προήλασε προς Πέρλεπε όπου από 20-24 Οκτωβρίου συνήφθη η ομώνυμη μάχη, η οποία κατέληξε σε ήττα των τουρκικών δυνάμεων, οι οποίες υποχώρησαν ατάκτως στο Μοναστήρι²⁷. Εκεί, οργάνωσαν νέα αμυντική τοποθεσία βόρεια της πόλεως του Μοναστηρίου. Ο Σερβικός Στρατός, αφού αναδιοργανώθηκε και ανεφοδιάστηκε, συνέχισε την προέλασή του. Επακολούθησε η Μάχη Μοναστηρίου από 1-5 Νοεμβρίου, η οποία έληξε με παράδοση του Τουρκικού Στρατού το απόγευμα της 5ης Νοεμβρίου. Μεγάλο μέρος όμως κατόρθωσε να συμπτυχθεί προς Κορυτσά και Ιωάννινα.

➡ **Μέτωπο Νόβι-Παζάρ και Αλβανίας**

Οι 3η και 4η Σερβικές Στρατιές, σε συνεργασία με τον Στρατό των Μαυροβουίνων, κατάφεραν να εκκαθαρίσουν την περιοχή Νόβι-Παζάρ και να καταλάβουν διαδοχικά μέχρι τις 18 Νοεμβρίου τις πόλεις Νόβι-Παζάρ, Πρίσρεν, Ιπέκ, Διάκοβα. Ακολούθως προέλασαν κατά μήκος της ακτής της Αδριατικής και στο εσωτερικό της Αλβανίας και κατέλαβαν τις πόλεις Άγιος Ιωάννης Μεδούης, Αλέσιο, Δυρράχιο, Τίρανα, Ελβασάν. Στη συνέχεια, τον Μάρτιο 1913 προωθήθηκαν μέχρι Αυλώνα και Βεράτι, όπου ανέκοψαν, λόγω της προελάσεως του Ελληνικού Στρατού στη Βόρειο Ήπειρο.

➡ **Μέτωπο Μαυροβουνίου**

Οι Μαυροβούνιοι διεξήγαγαν επιχειρήσεις κυρίως εναντίον της Σκόρδας (φρούριο) και δευτερευόντως κατά της περιοχής του Νόβι-Παζάρ σε συνεργασία με την 4η Σερβική Στρατιά, οι οποίες εξετέθησαν προηγουμένως. Η πολιορκία της Σκόρδας άρχισε στα μέσα Οκτωβρίου και ολοκληρώθηκε με παράδοση, μετά πεντάμηνο και πλέον πολιορκία, στις 9 Απριλίου 1913.

Ελληνοτουρκικές Επιχειρήσεις

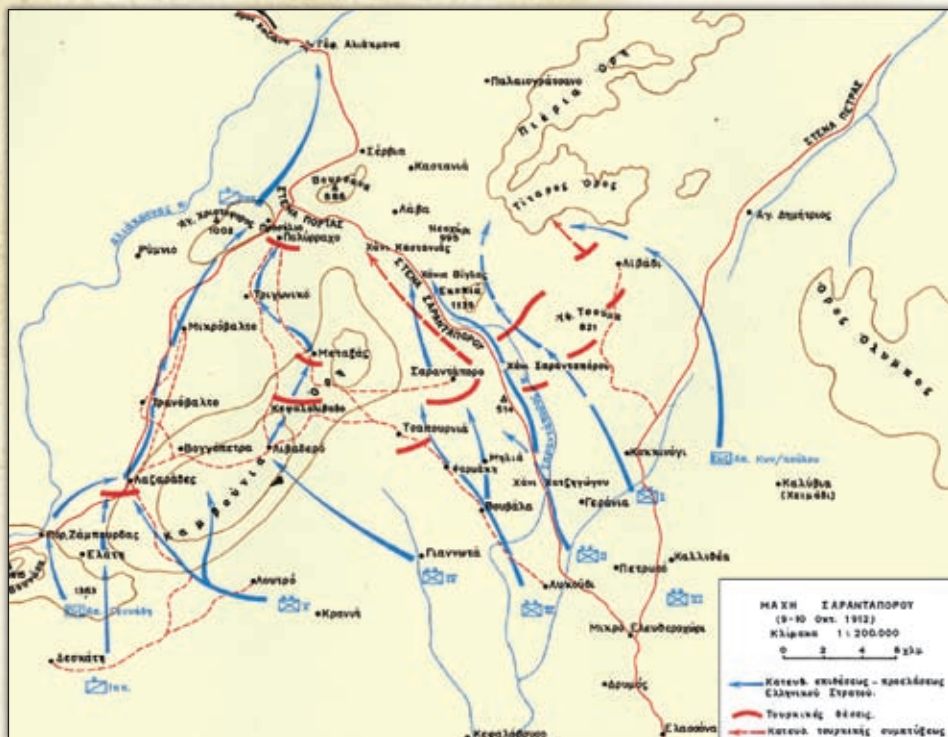
➡ **Θέατρο Θεσσαλίας-Μακεδονίας**

➡ **Μάχες Σαρανταπόρου, Γιαννιτσών, Κατάληψη Θεσσαλονίκης**

Ο Διάδοχος Κωνσταντίνος, Αρχιστράτηγος της Στρατιάς Θεσσαλίας (7 ΜΠ: I, II, III, IV, V, VI, VII, 1 ταξιαρχία Ιππικού, 2 αποσπάσματα Ευζώνων, λοιπές μονάδες υποστηρίξεως μάχης και ΔΜ και Λόχο Αεροπορίας Στρατού), εξουσιοδοτημένος από την κυβέρνηση να αρχίσει τις επιχειρήσεις, εξέδωσε τις απογευματινές ώρες της 4ης Οκτωβρίου γενική διαταγή επιχειρήσεων, με την οποία καθόριζε ότι η προέλαση της Στρατιάς θα άρχιζε το πρωί της επομένης, οπότε και εισέβαλε στο τουρκικό έδαφος κατά τον άξονα Λάρισα-Ελασσόνα-Σαραντάπορο-Σέρβια²⁸. Η Στρατιά, αφού απώθησε τα προωθημένα στην Ελασσόνα τουρκικά τμήματα, συνέχισε την προέλασή της αναπτυχθείσα στις 7 και 8 Οκτωβρίου προ των στενών του Σαρανταπόρου όπου βρισκόταν και η κύρια

²⁷ Από τις άλλες Σερβικές Στρατιές η μεν 3η μετά το Κάτσανικ στράφηκε προς Πίρσεν και εκείθεν προς Αλβανία, η δε 2η απεστάλη για ενίσχυση των Βουλγαρικών δυνάμεων στην Ανατολική Θράκη. Από τον Δεκέμβριο του 1912, οι Σέρβοι, έχοντας ουσιαστικά εξουδετερώσει την εναντίον τους τουρκική αντίσταση, διέθεσαν σημαντικές δυνάμεις για την ενίσχυση των Μαυροβουίνων που πολιορκούσαν τη Σκόρδα και των Βουλγάρων που πολιορκούσαν την Αδριανούπολη.

²⁸ Οι διοικήσεις των Σχηματισμών της Στρατιάς: I ΜΠ Υποστράτηγος Μανουσογιαννάκης Εμ., II ΜΠ Υποστράτηγος Καλλάρης Κων., III ΜΠ Υποστράτηγος Δαμιανός Κων., IV ΜΠ Υποστράτηγος Μοσχόπουλος Κων., V ΜΠ Συνταγματάρχης Ματθαίουπουλος Δημ., VI ΜΠ Συνταγματάρχης Μπλιώτης Κ., VII ΜΠ Συνταγματάρχης Κλεομένης Κλ., Τ.Ι. Υποστράτηγος Σούτσος Αλ., Α.Ε. (1ο-4ο Τάγματα Ευζώνων) Συνταγματάρχης Γεννάδης Στ., Α.Ε. (2ο-6ο Τάγματα Ευζώνων) Αντισυνταγματάρχης Κωνσταντινούπουλος Κων.

(Σχ. 2) Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ

αμυντική τοποθεσία των Τούρκων, και ήταν εγκατεστημένες οι δυνάμεις του 8ου ΣΣ, υπό τον Χασάν Ταξίν Πασά (Σχ. 2).

Η τοποθεσία Σαρανταπόρου είναι «φύσει οχυρά» προσφερόμενη για ισχυρή άμυνα και η οποία, όπως προελέχθη, είχε οργανωθεί αμυντικά από τον καιρό της ειρήνης²⁹.

Το σχέδιο ενεργείας του Γενικού Στρατηγείου (ΓΣ) προέβλεπε σε γενικές γραμμές επίθεση κατά μέτωπο με ταυτόχρονη και από τα δύο πλευρά υπερκερωτική ενέργεια προς τα Σέρβια, για την κατάληψη της γέφυρας του Αλιάκμονα ποταμού και την αποκοπή της συμπύξεως των τουρκικών δυνάμεων. Η όλη επιθετική ενέργεια θα συνδυαζόταν, επίσης, με ευρύτερο κυκλωτικό ελιγμό από την περιοχή του χ. Κρανιά, δια του πόρου Ζάμπουρδας προς Κοζάνη³⁰.

Η Ελληνική Στρατιά άρχισε την επίθεση το πρωί της 9ης Οκτωβρίου με τρεις Μεραρχίες (I, II, III) κατά μέτωπο, μια Μεραρχία (IV) ενεργούσα υπερκέραση από το δεξιό (δυτικό) πλευρό των Τούρκων προς την κατεύθυνση Λιβαδερό-Μεταξάς-Πολύρραχο, μια Μεραρχία (V) και την ΤΙ ενεργούσες τον ευρύτερο κυκλωτικό ελιγμό από το ίδιο πλευρό προς την κατεύθυνση Λαζαράδες-Γέφυρα Αλιάκμονα-Κοζάνη και το Απόσπασμα Ευζώνων Κωνσταντινοπούλου που θα ενεργούσε υπερκέραση από το αριστερό (ανατο-

²⁹ Αντιστρατήγου Παναγάκου, Π., *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922*, Αθήναι 1960, σελ. 63-64
Ταξιάρχου Α.Α. Κόκορη, *Στρατιωτική Ιστορία Βιβλίο 1ον*, έκδοση ΣΣΕ, Αθήνα 1972, σελ. 111.

³⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, σελ. 26 επ. Αντιστρατήγου Παναγάκου, Π., *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922*, Αθήναι 1960, σελ. 31-32.

λικό) πλευρό των Τούρκων κατά την κατεύθυνση Καλύβια-Λιβάδι-Σέρβια. Στην εξέλιξη της επιθέσεως οι τρεις Μεραρχίες του μετώπου προωθήθηκαν σε απόσταση 600-1000 μέτρα από την κύρια αμυντική τοποθεσία. Παράλληλα, η IV Μεραρχία επιχείρησε τολμηρή προώθηση μέχρι Πολύρραχο απειλούσα την μοναδική οδό υποχωρήσεως των Τούρκων προς Σέρβια³¹. Προ της καταστάσεως αυτής οι Τούρκοι τη νύκτα 9/10 Οκτωβρίου, συμπύσσονται εσπευσμένα από την τοποθεσία, εγκαταλείποντας όλο σχεδόν το τροχόλατο υλικό τους μεταξύ του οποίου και 22 πυροβόλα.

Η τουρκική στρατιά, μετά την ήττα της στα στενά Σαρανταπόρου, υποχώρησε προς Κοζάνη απ' όπου μέρος της συνέχισε την κίνησή του προς Βορρά, το δε μεγαλύτερο υποχώρησε προς την κατεύθυνση της Θεσσαλονίκης. Η ελληνική στρατιά συνέχισε την προέλαση και στις 13 Οκτωβρίου ολοκλήρωσε τη συγκέντρωσή της στην περιοχή Κοζάνης-Σερβίων, πλην της VII Μ, η οποία κατευθυνόταν δια των στενών Πέτρας προς Κατερίνη³². Εκεί το ΓΣ, αφού ενημερώθηκε πλήρως για την τακτική κατάσταση και τις υπάρχουσες πληροφορίες και ύστερα από επιτακτική διαταγή της Κυβερνήσεως, για την άμεση στροφή της στρατιάς προς Θεσσαλονίκη, τροποποιεί τα σχέδιά του. Έτσι, αντί να προελάσει προς Φλώρινα-Μοναστήρι, κινείται δια του όγκου της στρατιάς προς Θεσσαλονίκη, καλυπτόμενο από την κατεύθυνση της Πτολεμαΐδας με την V ΜΠ και από Γρεβενά και Καστοριά με το Απόσπασμα Ευζώνων Γεννάδη. Την τροποποίηση του σχεδίου επέβαλαν πληροφορίες της Κυβερνήσεως ότι οι Βούλγαροι κινούνται ταχέως από την κοιλάδα Στρυμόνα και το Νευροκόπι προς Θεσσαλονίκη³³. Ο όγκος της στρατιάς συγκεντρώθηκε τις εσπερινές ώρες της 16ης Οκτωβρίου στην περιοχή Βεροίας, με την V ΜΠ στην Πέρδικα και την VII στην Πύδνα³⁴. Η Στρατιά δεν είχε ακριβείς περί εχθρού πληροφορίες, διότι μετά τη Μάχη του Σαρανταπόρου είχε χαθεί η επαφή με τον όγκο των δυνάμεων των Τούρκων, καθόσον το κύριο όργανο συλλογής πληροφοριών, η Ταξιαρχία Ιππικού, μόλις την 18η Οκτωβρίου έφθασε στη Βέροια³⁵. Προ της καταστάσεως αυτής

³¹ Η αποστολή της IV ΜΠ προέβλεπε μεν υπερκερνωτική ενέργεια από το δεξιό της τουρκικής διατάξεως, περιόριζε όμως την πρωτοβουλία της θέτοντας όρο ότι όταν θα έφθανε στο χωριό Μεταξάς, εφόσον διεξαγόταν εντατικός αγώνας στο Σαραντάπορο, θα έπρεπε να κινηθεί προς τα εκεί. Ο διοικητής όμως της Μεραρχίας, παρέβλεψε τον όρο αυτό και κινήθηκε προς την κυρία αποστολή της υπερκεράσεως. ΓΕΣ/ΔΙΣ σσηπ σελ. 28-30 και ΓΕΣ/ΔΙΣ *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913*, τόμος Α', Αθήνα 1988, σελ. 46, 31-32 και Παράρτημα «Θ».

³² Τα Σέρβια καταλήφθηκαν τις απογευματινές ώρες της 10ης Οκτωβρίου από τμήματα της IV ΜΠ. Το θέαμα όμως που αντίκρισαν ήταν φρικτό. Οι Τούρκοι αποχωρούντες κατέσφαξαν 70 προκρίτους και 5 ιερείς και άφησαν τα πτώματά τους στους δρόμους. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 32.

³³ Την πληροφορία μετέδωσε στην ελληνική κυβέρνηση ο ελληνικής καταγωγής χειρουργός ιατρός Φίλιππος Νικόγλου, που υπηρετούσε ως έφεδρος Υπίατρος στον Βουλγαρικό Στρατό. Ο Φίλιππος Νικόγλου γεννήθηκε στη Στενήμαχο της Ανατολικής Ρωμυλίας το 1871 και με την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας το 1885 έλαβε τη βουλγαρική υπηκοότητα. (Περιοδικό *ΕΘΝΙΚΕΣ ΕΠΑΛΞΕΙΣ*, Έκδοση ΣΕΕΘΑ, τεύχος 55).

³⁴ Σημειώνεται ότι οι τουρκικές δυνάμεις είχαν ενισχυθεί με την XIV Μεραρχία, που απεσύρθη από την κοιλάδα του Στρυμόνα, όπου είχε αρχικά ταχθεί για να αντιμετωπίσει την VII Βουλγαρική Μεραρχία. Υποστράτηγος Πολιτάκου, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 38-40.

³⁵ Η έλλειψη πληροφοριών είχε δημιουργήσει πρόβλημα στο ΓΣ, το οποίο φαίνεται ότι είχε καταλήξει στην εκτίμηση ότι οι Τούρκοι είχαν συμπυκνωθεί ανατολικά του Λουδία π., ήταν δε τόσο βέβαιο ότι στην περιοχή Γιαννιτών δεν υπήρχαν σημαντικές τουρκικές δυνάμεις, ώστε καθόρισε ως έδρα του ΓΣ τα Γιαννιτσία από το μεσημέρι της 19ης. Από την πλευρά τους οι Τούρκοι φαίνεται ότι αποφάσισαν να αμυνθούν στην περιοχή, η οποία παρείχε αρκετά πλεονεκτήματα για άμυνα, αλλά και για να προασπίσουν την πόλη των Γιαννιτών, η οποία θεωρείτο ιερή πόλη για τους μουσουλμάνους. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 46-47. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους, έκδοση Εκδοτική Αθηνών*, Αθήνα 1977, σελ.295. Αντιστρατήγος Π. Παναγάκου, *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922*, Αθήνα 1960, σελ. 53.

(Σχ. 3) Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ

το ΓΣ έκρινε ότι έπρεπε να προελάσει προς Θεσσαλονίκη με τον όγκο των δυνάμεών του σε ευρύ μέτωπο βορειώς της Λίμνης Γιαννιτσών, για να αντιμετωπίσει τους τρεις πιθανούς τρόπους ενεργείας των Τούρκων. Δηλαδή, να αμύνονται είτε στα Γιαννιτσά ή πίσω από τον ποταμό Λουδία, είτε ανατολικά του ποταμού Αξιού. Παράλληλα, θα κάλυπτε το δεξιό της Στρατιάς από την κατεύθυνση Λουδία. (Σχ. 3).

Με βάση την παραπάνω απόφαση από τις 19 Οκτωβρίου, 5 Μερραρχίες (I, II, III, IV, VI) κινούνται βόρεια της λίμνης Γιαννιτσών, ενώ η VII Μερραρχία, η Ταξιαρχία Ιππικού και το Απόσπασμα Ευζώνων Κωνσταντινοπούλου νότια. Το μεσημέρι της ίδιας ημέρας οι εμπροσθοφυλακές των II και III Μερραρχιών εβλήθησαν από το πυροβολικό των αμυνόμενων βόρεια της λίμνης Γιαννιτσών τουρκικών δυνάμεων. Η Ελληνική Στρατιά, αιφνιδιάστηκε, αλλά αντέδρασε άμεσα και το απόγευμα της 19ης οι IV και VI Μερραρχίες άρχισαν την επίθεση, η οποία συνεχίστηκε την επομένη με τις IV, VI, II και III ΜΠ. Στις 08.30 ώρα της 20ής ορμητική ενέργεια του αριστερού της VI ΜΠ ανέτρεψε το άκρο δεξιό της τουρκικής διατάξεως. Παρά τις τουρκικές απειθήσεις, η VI Μερραρχία διατήρησε τις θέσεις της απειλούσα τα νώτα των Τούρκων, οι οποίοι προ του κινδύνου να αποκοπούν αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν με αταξία, εγκαταλείψαντες και τέσσερα πυροβόλα. Νότια της λίμνης, η VII ΜΠ κατέλαβε τη γέφυρα του ποταμού Λουδία ανατρέψασα τα εκεί αμυνόμενα τουρκικά τμήματα. Δυστυχώς και αυτή τη φορά δεν έγινε καταδίωξη των τουρκικών δυνάμεων σε βάθος. Στη συνέχεια η στρατιά προέλασε προς Θεσσαλονίκη όπου είχαν συγκεντρωθεί οι υποχωρούσες τουρκικές δυνάμεις. Στις 25 Οκτωβρίου και ενώ η στρατιά είχε διαβεί το Γαλλικό ποταμό, δέχεται πρόταση του Διοικητή του 8ου τουρκικού ΣΣ, στρατηγού Χασάν Ταξίν Πασά για παράδοση της πόλεως υπό προϋποθέσεις³⁶. Οι αρχικοί όροι απορρίφθηκαν από τον Έλληνα Αρχιστράτηγο, ο οποίος διέταξε, από το πρωί της 26ης Οκτωβρίου,

³⁶ Στην απόφαση παραδόσεως του Τούρκου Αρχιστράτηγου, αλλά και στα Ιωάννινα αργότερα, συνέβαλαν σημαντικά οι εκεί πρόξενοι των Μεγάλων Δυνάμεων και οι εκκλησιαστικές Αρχές της πόλεως.

την κίνηση του Ελληνικού Στρατού εναντίον της πόλεως. Ο Χασάν Ταξίν επανήλθε την 05.00 της 26ης με νέους όρους, οι οποίοι απορρίφθηκαν και πάλι. Η προώθηση όμως των ελληνικών δυνάμεων συνεχιζόταν και η περίσχεση των τουρκικών γινόταν όλο και πιο ασφυκτική, με συνέπεια ο Χασάν Ταξίν Πασάς να πεισθεί ότι κάθε παραπέρα αντίσταση ή κωλυσιεργία στις διαπραγματεύσεις ήταν μάταιη και να αποφασίσει να παραδοθεί, ουσιαστικά άνευ όρων. Ακολούθησε στις 23.00 της ίδιας ημέρας η υπογραφή του σχετικού πρωτοκόλλου, σύμφωνα με το οποίο το σύνολο του Τουρκικού Στρατού και η Θεσσαλονίκη παραδόθηκαν στον Έλληνα Αρχιστράτηγο³⁷. Τις μεσημβρινές ώρες της 27ης Οκτωβρίου εισήλθε στη Θεσσαλονίκη το Απόσπασμα Ευζώνων Κωνσταντινοπούλου με τμήμα ιππικού, ενώ η VII ΜΠ προωθήθηκε στις δυτικές παρυφές της πόλεως³⁸. Την επομένη, 28η Οκτωβρίου, ο Διάδοχος Αρχιστράτηγος επικεφαλής της I ΜΠ εισέρχεται πανηγυρικά νικητής και τροπαιούχος στην πρωτεύουσα της Μακεδονίας, ενώ την 29η αφίχθη στη Θεσσαλονίκη και ο Βασιλεύς Γεώργιος³⁹.

Εν τω μεταξύ, από το βράδυ της 26ης Οκτωβρίου, είχε αφιχθεί στην Άσσηρο η VII Βουλγαρική ΜΠ, η οποία είχε σκοπό να εισέλθει στη Θεσσαλονίκη πριν από τον Ελληνικό Στρατό⁴⁰. Με την άφιξή της στην Άσσηρο, πληροφορήθηκε από τον Έλληνα Αρχιστράτηγο ότι η πόλη είχε παραδοθεί στον Ελληνικό Στρατό. Παρά την ειδοποίηση αυτή, η Βουλγαρική Μεραρχία ξεκίνησε να εισέλθει στην πόλη. Ο Έλληνας Αρχιστράτηγος απαγόρευσε κάθε είσοδο και μόνο μετά από παρέμβαση του Διοικητού της Μεραρχίας, επετράπη η είσοδος δύο ταγμάτων, με το πρόσχημα να αναπαυθούν ο Διάδοχος Βόρις και ο Πρίγκηπας Κύριλλος, που υπηρετούσαν σε αυτά. Τελικά, οι Βούλγαροι μετέφεραν δολίως στην πόλη δύναμη 8 περίπου Ταγμάτων, τα οποία αργότερα μεταφέρθηκαν ατμοπλοϊκώς στο Δεδεαγάτς⁴¹, τα δε 2 τάγματα αιχμαλωτίστηκαν τον Ιούνιο του 1913 με την έναρξη του Β' Βαλκανικού Πολέμου.

³⁷ Παραδόθηκαν 1.000 αξιωματικοί και 25.000 οπλίτες, ενώ περιήλθαν στην κατοχή του στρατού 70 πυροβόλα, 30 πολυβόλα, 1.200 ίπποι κ.ά.

³⁸ Ορα Υποστράτηγος Ιωάν. Πολιτάκου *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 41. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913*, τόμος Α', Αθήνα 1988, σσ.121, 127. Αντιστρατήγος Π. Παναγάκου, *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922*, Αθήναι 1960, σελ. 67.

³⁹ Η διαδικασία και το παρασκήνιο για την παράδοση της πόλεως και του Τουρκικού Στρατού στον Ελληνικό Στρατό μνημονεύονται λεπτομερώς και από τον ίδιο τον Χασάν Ταξίν Πασά, στο έργο των Β. Νικόλτσιου – Β. Γούναρη, *Από τον Σαραντάπορο στη Θεσσαλονίκη – η Ελληνο-Τουρκική αναμέτρηση μέσα από τις Αναμνήσεις του Χασάν Ταξίν Πασά*, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 64-79, στο οποίο αναφέρει, μεταξύ άλλων και: «έτσι έληξε άδοξα και συντριπτικά για εμάς ο αγώνας και θριαμβευτικά για αυτούς. Η Θεσσαλονίκη χάθηκε, αλλά και σώθηκε, [σ]υ υπονοώντας ότι δεν παραδόθηκε στους Βουλγάρους». Την εικόνα της εισόδου του Ελληνικού Στρατού μετέφερε ο Βρετανός δημοσιογράφος Κρόφορντ Πράις (Crawford Price) στους αναγνώστες των *Times*: «Παρήλθον ήδη αι πρώται ώραι του απογέυματος, ότε απόσπασμα ιππικού, προηγούμενον των ευζωνικών ταγμάτων, διήλασε διά των οδών της Θεσσαλονίκης, παρασχόν εις τον Ελληνικόν πληθυσμόν της Μακεδονικής πρωτευούσης την ευκαιρίαν να διαδηλώση τα αισθημάτα του... Αι σημαίαι της Ημισελήνου εξηφανίσθησαν ως διά μαγείας, αντικατασταθείσαι παντού υπό της Κυανολεύκου. Ωραιά κόραι έρραινον από των εξωστών διά ρόδων τους νικητάς, μέχρις ότου η οδός είχε καταληφθεί διά τάπητος ανθέων και το πλήθος ζητωκραυγάζων συνεχώς, τόσοσ πολύ είχε συνωστισθή προς τον προελαύνοντα στρατόν των καχιφορούντων πολεμιστών, ώστε οι άνδρες μετά δυσκολίας ηδύναντο να προχωρούν και καθ' απλούς στοίχους».

⁴⁰ Είναι η Μεραρχία, η οποία από την άνω κοιλάδα του ποτ. Στρυμόνα προήλασε προς Σιμιτλή-Σιδηρόκαστρο-Θεσσαλονίκη. Για την αποστολή της ο Διοικητής της 2ης Βουλγαρικής Στρατιάς Ιβάνωφ αναφέρει σφάεστα: «...αποσπάρθηκε από τη 2η στρατιά δια να δυνηθεί εν τάχει να καταλάβει τη Θεσσαλονίκη, ένθα έδει να προλάβει τους Έλληνες...». Αντιστρατήγος Ν. Ιβάνωφ: «Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13. Οι επιχειρήσεις της II Στρατιάς εναντίον των Συμμάχων κατά το 1913», Περιοδικό *Γενική Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τεύχος 51, σελ.147-149.

⁴¹ Η μετέπειτα Αλεξανδρούπολη.

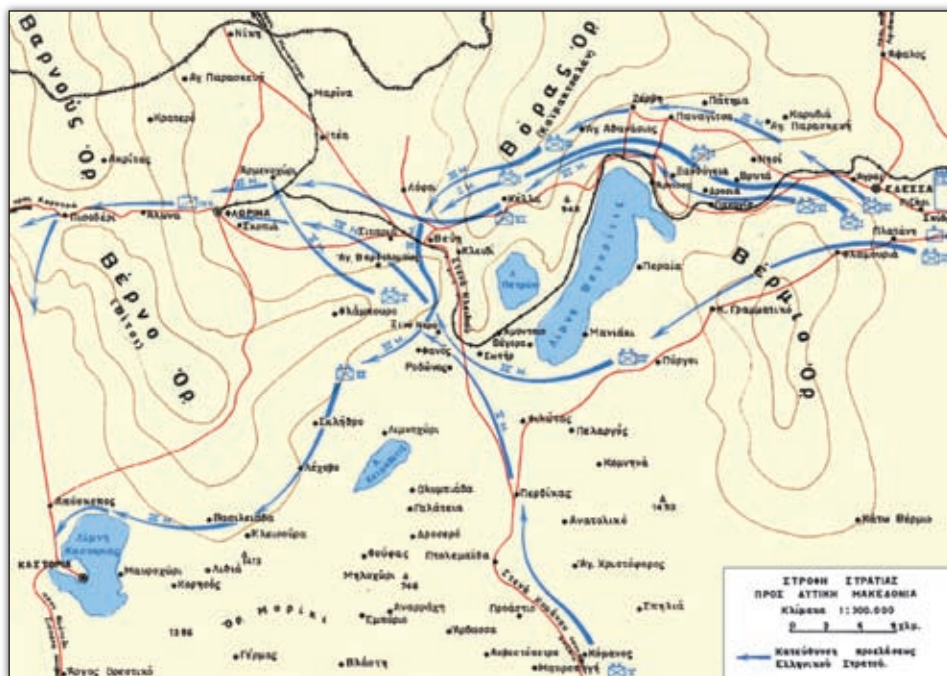
➔ Επιχειρήσεις προς Πτολεμαΐδα-Αμύνταιο-Βεύη (Σχ. 4)

Η V ΜΠ, η οποία κάλυπτε το αριστερό πλευρό και τα νότια της στρατιάς, προήλασε προς την Πτολεμαΐδα και από εκεί στις 19 Οκτωβρίου προωθήθηκε προς τη βόρεια έξοδο των στενών Κλειδίου (Κιρλί Δερβέν). Οι διαταγές του Αρχιστρατήγου ήταν γενικές και άφηναν στη Μεραρχία ελευθερία ενεργείας είτε να προωθηθεί μέχρι Μοναστήρι είτε να τηρήσει αμυντική στάση, ανάλογα με την τακτική κατάσταση και τις πληροφορίες περί εχθρού. Ο διοικητής της Μεραρχίας, μη έχοντας ακριβείς πληροφορίες, λόγω κυρίως ελλείψεως του κατάλληλου οργάνου (Μονάδα Ιππικού), εκτίμησε ότι οι εναντίον του τουρκικές δυνάμεις ήταν περιορισμένες. Κατόπιν αυτού, ενώ αρχικά είχε αποφασίσει να αμυνθεί βόρεια από τη διάβαση Κλειδίου, άλλαξε γνώμη και αποφάσισε να κινηθεί προς Φλώρινα. Μόλις όμως η Μεραρχία το πρωί της 21ης Οκτωβρίου άρχισε την κίνησή της, αντιμετώπισε ισχυρές τουρκικές δυνάμεις, αποτελούμενες από τις προ αυτής συμπτυσσόμενες και από τμήματα που υποχωρούσαν από το σερβικό μέτωπο⁴². Κατόπιν αυτού η Μεραρχία υποχώρησε και εγκαταστάθηκε αμυντικά στην περιοχή Αμυνταίου, με σημαντικές απώλειες και αφού κινδύνευσε να κυκλωθεί⁴³. Στις 23 Οκτωβρίου, η Μεραρχία δέχτηκε ισχυρή επίθεση, η οποία αποκρούστηκε με δυσκολία. Προς το τέλος όμως της νύκτας της 23/24, μικρό τουρκικό τμήμα, χρησιμοποιώντας ντόπιους Τούρκους χωρικούς ως οδηγούς, κατόρθωσε να διεισδύσει απαρατήρητο στο αριστερό πλευρό της Μεραρχίας και να προσβάλει στις 06.30, δια σφοδρού πυρός, τους χώρους καταυλισμού του Λόχου Μηχανικού. Ο αιφνιδιασμός υπήρξε απόλυτος και τα βληθέντα τμήματα πανικοβλήθηκαν, διασκορπίστηκαν και μετέδωσαν τον πανικό σε όλη τη Μεραρχία⁴⁴. Από το πρωί της 24ης,

⁴² Επρόκειτο για τμήματα της 18ης τουρκικής Μεραρχίας από την περιοχή του Μοναστηρίου.

⁴³ 2 αξιωματικοί και 166 οπλίτες νεκροί και 2 αξιωματικοί και 192 οπλίτες τραυματίες. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 69.

⁴⁴ Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση ελληνικής πυροβολαρχίας, η οποία προσβλήθηκε από ισχυρές τουρκικές δυνάμεις και μετά από σύντομη, αλλά πολύ σφοδρή συμπλοκή αιχμαλωτίστηκε, ενώ ο διοικητής και οι περισσότεροι των πυροβολητών φονεύθηκαν στα

(Σχ. 4) Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ

ισχυρές τουρκικές δυνάμεις, εκμεταλλευόμενες τον πανικό και τη σύγχυση, προσέβαλαν τις μονάδες της Μεραρχίας, γεγονός που επέτεινε τον πανικό, με συνέπεια η Μεραρχία πιεζόμενη ισχυρά να υποχωρήσει με αταξία προς Κοζάνη. Ευτυχώς, για την Μεραρχία, αλλά και για το σύνολο των ελληνικών δυνάμεων, οι Τούρκοι αρκέστηκαν στην τοπική αυτή επιτυχία και δε συνέχισαν νοτίως του Αμυνταίου⁴⁵. Έτσι, δόθηκε χρόνος στην V Μεραρχία να ανασυγκροτηθεί. Με παρέμβαση, τέλος, του ΓΣ συγκροτήθηκε Τμήμα Στρατιάς, υπό τον Διοικητή του Αποσπάσματος Ευζώνων Συνταγματάρχη Στέφανο Γεννάδη, το οποίο απετέλεσαν η V ΜΠ, το Απόσπασμα Ευζώνων Γεννάδη και μια διλοχία του 20ού Συντάγματος, ενώ στη συνέχεια προστέθηκε το II/24 Τάγμα Πεζοναυτών, για να συνεχίσει την αποστολή καλύψεως του πλευρού και των νώτων της Στρατιάς και σε περίπτωση που δημιουργηθούν ευνοϊκές συνθήκες να προελάσει προς βορρά⁴⁶.

➡ **Επιχειρήσεις προς Δυτική Μακεδονία-Κορυτσά (Σχ. 4)**

Στρατηγικοί, τακτικοί, πολιτικοί και εθνικοί λόγοι επέβαλαν την ταχεία εκκαθάριση της καταστάσεως στη Δυτική Μακεδονία με τη συντριβή των εκεί τουρκικών δυνάμεων, αλλά και των ενδεχόμενων ενισχύσεων από την περιοχή Μοναστηρίου⁴⁷. Για τον σκοπό αυτό το

πυροβόλα. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 71.

⁴⁵ Τη μεγαλύτερη σύγχυση την επέφεραν οι Τούρκοι κάτοικοι των χωριών δια μέσου των οποίων συμπύσσονταν οι δυνάμεις της Μεραρχίας.

⁴⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 70-73 και *Ιστορία Ελληνικού Έθνους* ο.π.π. σελ. 298.

⁴⁷ Ειδικότερα έπρεπε να εξασφαλιστεί πλήρως το δυτικό πλευρό, τα νώτα και οι γραμμές συγκοινωνιών της Ελληνικής Στρατιάς, που βρισκόταν περί τη Θεσσαλονίκη, συγχρόνως όμως επιβαλλόταν η παρουσία ισχυρών ελληνικών δυνάμεων στη Δυτική Μακεδονία, διότι οι Σέρβοι απωθούμενοι συνεχώς τις τουρκικές δυνάμεις της περιοχής Σκοπίων προωθούνταν προς νότο με κίνδυνο να καταλάβουν τη Φλώρινα και τις άλλες πόλεις της

ΓΣ κοινοποίησε στους Σχηματισμούς την πρόθεσή του να στραφεί με τον όγκο των δυνάμεών του προς την ως άνω περιοχή, αφήνοντας ισχυρό τμήμα στη Θεσσαλονίκη. Για την καλύτερη διεύθυνση και διεξαγωγή των επιχειρήσεων συγκροτήθηκαν τρεις Ομάδες: η Αριστερή από το Τμήμα Στρατιάς της Κοζάνης (V ΜΠ, Απόσπασμα Ευζώνων, το 2ο Τάγμα Πεζοναυτών του 24ου ΣΠ⁴⁸ και λοιπές Μονάδες), η Ομάδα Κέντρου {I, III, IV και VI ΜΠ και η Ταξιαρχία Ιππικού (-)} και η Δεξιά Ομάδα (II, VII ΜΠ, Απόσπασμα Ευζώνων, Σύνταγμα Ιππικού και άλλες Μονάδες). Από τις Ομάδες αυτές, η Αριστερή θα παρέμενε αρχικά στην περιοχή Κοζάνης, για ανασυγκρότηση και ενίσχυση, η του Κέντρου υπό τον Αρχιστράτηγο θα κινείτο προς την περιοχή Φλώρινας, και η Δεξιά θα παρέμενε στην ευρύτερη περιοχή Θεσσαλονίκης, για ασφάλεια και απελευθέρωση περιοχών γύρω από αυτή.

Η κίνηση της Ομάδας Κέντρου προς Γιαννιτσά-Έδεσσα-Δυτική Μακεδονία άρχισε στις 30 Οκτωβρίου. Ύστερα από συνεχείς μάχες, οι Ελληνικές Δυνάμεις απελευθέρωσαν στις 7 Νοεμβρίου τη Φλώρινα, στις 12 του ίδιου μήνα την Καστοριά και στις 7 Δεκεμβρίου την Κορυτσά. Με την κατάληψη της Δυτικής Μακεδονίας μέχρι τις Πρέσπες και Κορυτσά πέτυχαν τον εθνικό-πολιτικό-στρατηγικό αντικειμενικό σκοπό, δεν μπόρεσαν όμως να εγκλωβίσουν και καταστρέψουν τον όγκο των τουρκικών δυνάμεων της ευρύτερης περιοχής, οι οποίες διέρρευσαν προς Ιωάννινα.

Ανακεφαλιώνοντας τις επιχειρήσεις του Ελληνικού Στρατού σε Θεσσαλία και Μακεδονία, θα μπορούσαμε άφοβα να τις χαρακτηρίσουμε ως απόλυτα επιτυχείς. Αυτό διότι, σε διάστημα δύο μόνο μηνών, ο Ελληνικός Στρατός προέλασε 600 περίπου χιλιόμετρα μαχόμενος συνεχώς, υπό λίαν δυσμενείς καιρικές, εδαφικές και κοινωνιακές συνθήκες, κατήγαγε εντυπωσιακές νίκες και απελευθέρωσε σημαντικές στρατηγικές, ακραιφνώς ελληνικές, περιοχές και πόλεις.

➡ **Επιχειρήσεις στο Θέατρο Ηπείρου (Σχ.5)**

Η αποστολή της Στρατιάς Ηπείρου, που ήταν ισοδύναμη Μεραρχίας (9 Τάγματα Πεζικού –10.500 άνδρες περίπου– και 42 πυροβόλα), ήταν αρχικά ισχυρή άμυνα μέχρις ότου δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάληψη επιθετικών επιχειρήσεων⁴⁹. Η Στρατιά με δική της πρωτοβουλία, επειδή δεν αντιμετώπισε σοβαρή αντίδραση από τους Τούρκους, εξόρμησε στις 6 Οκτωβρίου 1912 και ύστερα από σκληρούς αγώνες κατέλαβε στις 10 Οκτωβρίου το Γρίμποβο, στις 12 τη Φιλιπιάδα, στις 20 τη Νικόπολη και στις 21 την Πρέβεζα, την οποία κατέστησε βάση ανεφοδιασμού της⁵⁰. Στη συνέχεια στις 28 Οκτωβρίου, κατελήφθησαν τα Πέντε Πηγάδια, στις 31 το Μέτσοβο και στις 5 Νοεμβρίου η Χειμάρρα⁵¹. Οι Τούρκοι της περιοχής μετά από σκληρούς αγώνες, συνεχώς υποχωρούντες, κατέφυγαν τελικά στην οχυρωμένη τοποθεσία Ιωαννίνων. Η Στρατιά της Ηπείρου ενισχύθηκε

Δυτικής Μακεδονίας, πριν από τον Ελληνικό Στρατό. Δεδομένης της ελλείψεως συμφώνου διανομής εδαφών, οι ελληνικές δυνάμεις όφειλαν να σπεύσουν να καταλάβουν τη Δυτική Μακεδονία πριν από τους Σέρβους. Όρα Υποστράτηγου Πολιτάκου, I., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 42 και *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, έκδοση Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 298.

⁴⁸ Πρόκειται για ένα από τα δύο νεοσυγκροτηθέντα τάγματα πεζοναυτών, τα οποία επανδρώθηκαν από κληρωτούς του ναυτικού.

⁴⁹ Η VIII ΜΠ Ηπείρου συγκροτήθηκε στα μέσα Δεκεμβρίου 1912 από 4 Τάγματα Ευζώνων, το Σύνταγμα Κρητών, το 15ο ΣΠ, και 2 ανεξάρτητα ΤΠ.

⁵⁰ Ήδη από τις 19 Οκτωβρίου το Υπουργείο Στρατιωτικών είχε αναστείλει την αμυντική αποστολή της Στρατιάς Ηπείρου και είχε διατάξει την ανάληψη επιθετικών επιχειρήσεων για απελευθέρωση της Ηπείρου.

⁵¹ Από εθελοντικά σώματα υπό τον καταγόμενο από την περιοχή Ταγματάρχη Χωροφυλακής Σπύρο Σπυρομήλιο και σε συνεργασία με τη Μοίρα Ιονίου του στόλου.

(Σχ. 5) Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ

με την II Μεραρχία (μείον το 7ο ΣΠ), η οποία αποβιβάσθηκε στην Πρέβεζα από 19 μέχρι 25 Νοεμβρίου⁵². Η Στρατιά κατά το διάστημα 1-3 Δεκεμβρίου επιχειρήσε να παραβιάσει την αμυντική τοποθεσία Μανωλιάσας-Μπιζανίου, που κάλυπτε τα Ιωάννινα, με μετωπική στην ουσία επίθεση, σε συνδυασμό με επιχειρήσεις από Μέτσοβο-Δρίσκο, ανεπιτυχώς⁵³.

⁵² Το 7ο ΣΠ είχε διατεθεί για τις επιχειρήσεις απελευθέρωσης της Χίου.

⁵³ Από την αρχή, στις επιχειρήσεις στην περιοχή Μετσόβου-Δρίσκου συμμετείχε και το εθελοντικό σώμα «Γαριβαλδινών» ή «Ερυθροχιτώνων», υπό τον Στρατηγό Ριτσιόφι Γαριβάλδι, για του ιδρυτή του σώματος Στρατηγού Ιωσήφ Γαριβάλδι, δυνάμει 2.300 ανδρών. Στις υπόψη μάχες επειδή οι απώλειες του σώματος ήταν μεγάλες αποφασίστηκε η διάλυση του εκτός του τμήματος του Αλ. Ρώμα. Μεταξύ των απωλειών και ο ποιητής Λορέντζος Μαβίλης.

Επισημαίνεται ότι οι τουρκικές δυνάμεις της Ηπείρου ενισχύονταν συνεχώς από τις υποχωρούσες από Μοναστήρι δυνάμεις.

Στις 20 Νοεμβρίου, όπως προαναφέρθηκε, είχε συναφθεί ανακωχή μεταξύ Βουλγαρίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και προετοιμάζονταν διαπραγματεύσεις ειρήνης, με συνέπεια η Ελλάδα να συνεχίζει μόνη της τον πόλεμο, με κίνδυνο να απομονωθεί, με όλες τις εξ αυτού δυσμενείς συνέπειες. Την κυβέρνηση και το ΓΣ απασχολούσε σοβαρά, πέρα από την ταχεία κατάληψη της Ηπείρου και το θέμα της Θεσσαλονίκης, η οποία κινδύνευε ανά πάσα στιγμή από τους Βουλγάρους, οι οποίοι κατά τη διάρκεια της ανακωχής θα μπορούσαν να αποσπάσουν δυνάμεις από το μέτωπο της Ανατολικής Θράκης και να τις χρησιμοποιήσουν εναντίον της. Όταν όμως διαφάνηκε η αποτυχία των διαπραγματεύσεων αποφασίστηκε η αποστολή ενισχύσεων, για την όσο το δυνατό ταχύτερη κατάληψη της Ηπείρου⁵⁴. Κατόπιν αυτού άρχισε από τις 12 Δεκεμβρίου η περαιτέρω ενίσχυση της στρατιάς Ηπείρου με δύο Μεραρχίες, την IV και την VI, οι οποίες ολοκλήρωσαν την μετακίνησή τους περί το τέλος Δεκεμβρίου 1912. Επίσης, στις 29 του ίδιου μήνα αφίχθηκε στην Ήπειρο από τη Χίο και το 7ο ΣΠ. Από 7-11 Ιανουαρίου 1913 επιχειρήθηκε νέα αποτυχημένη μετωπική επιθετική προσπάθεια της Στρατιάς Ηπείρου να καταλάβει τα Ιωάννινα, οπότε αποφασίστηκε η ανάθεση της αρχιστρατηγίας στον Διάδοχο Κωνσταντίνο, ο οποίος αφίχθη στην Ήπειρο στις 10 Ιανουαρίου 1913 και εγκατέστησε το Γενικό Στρατηγείο στη Φιλιππιάδα⁵⁵. Από την ημέρα αυτή αρχίζει περίοδος έντονων προπαρασκευών για την τελική επίθεση για κατάληψη των Ιωαννίνων. Οι προπαρασκευές προέβλεπαν ανάπαυση τμημάτων, σχεδίαση των επιχειρήσεων, ανασυγκρότηση και αναδιάρθρωση σχηματισμών και μονάδων. Τα αρχικό σχέδιο δεν διέφερε σημαντικά από τα μέχρι τότε, δηλαδή προέβλεπε επιθετική ενέργεια με κύρια προσπάθεια στο δεξιό (ανατολικό) κατά του Μπιζανίου⁵⁶. Το ΓΣ όμως στις 15 Φεβρουαρίου, επανεκτιμώντας την όλη κατάσταση, μετέβαλε το σχέδιο, προκρίνοντας ενέργεια με κύρια προσπάθεια εναντίον του δεξιού (δυτικού) τμήματος της οχυρωμένης τοποθεσίας Ιωαννίνων⁵⁷. Ειδικότερα το σχέδιο προέβλεπε απασχόληση του εχθρού κατά μέτωπο και υπερκερωτική ενέργεια μάζας δυνάμεων (Β' Τμήμα Στρατιάς), κατά του δεξιού (δυτικού) του εχθρού (Σχ. 6). Για τον καλύτερο συντονισμό οι δυνάμεις της Στρατιάς Ηπείρου (I-IV-VI-VIII Μεραρχίες, η Μικτή Ταξιαρχία Μετσόβου, τα Αποσπάσματα Αχέροντα-Πρέβεζας-Χειμάρας και το Σύνταγμα

⁵⁴ Όρα Υποστράτηγο Ιωάν. Πολιτάκου *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ.43-44. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, έκδοση Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 306-307. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913*, τόμος Α', Αθήνα 1988, σελ. 210.

⁵⁵ Η πρώτη προσπάθεια του Υπουργείου Στρατιωτικών για να αναλάβει την αρχιστρατηγία ο Διάδοχος έγινε στις αρχές Δεκεμβρίου. Ο Διάδοχος όμως έκρινε σκόπιμη την παραμονή του στη Θεσσαλονίκη και πρότεινε την ανάληψη της διοικήσεως της Στρατιάς Ηπείρου από τον Υποστράτηγο Μοσχόπουλο Κ.. Διοικητή IV ΜΠ, ο οποίος είχε διακριθεί στις μέχρι τότε μάχες. Το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε να ανατεθεί η αρχιστρατηγία στον Διάδοχο, αλλά αργότερα, λόγω της κρισιμότητας της καταστάσεως στη Μακεδονία, εν όψει και των διαπραγματεύσεων του Λονδίνου. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987 σελ.166-172.

⁵⁶ Οι ευρισκόμενες στην ευρύτερη περιοχή των Ιωαννίνων τουρκικές δυνάμεις είχαν ενισχυθεί ακόμη περισσότερο και περιλάμβαναν τέσσερες μεραρχίες συνολικής δυνάμεως 30.000 περίπου ανδρών με 112 πυροβόλα. Επισημαίνεται ότι η τοποθεσία Ιωαννίνων είχε οχυρωθεί από τον καιρό της ειρήνης με την καθοδήγηση και με σχέδια της γερμανικής αποστολής. Το σχέδιο άμυνας των Τούρκων προέβλεπε σταθερή άμυνα στην τοποθεσία Ιωαννίνων, με κύρια προσπάθεια στα υψ. Μπιζανίου-Καστρίτσας. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913* τόμος Β', Αθήνα 1988, σελ. 198-199.

⁵⁷ Ο ελιγμός αυτός είχε προταθεί, κατά το παρελθόν από επιτελείς της Στρατιάς Ηπείρου και από τον Διοικητή της IV ΜΠ, Υποστράτηγο Μοσχόπουλο Κ., ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 175.

(Σχ. 6) Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ

Ιππικού) συγκροτήθηκαν σε Διοικήσεις υπό το ΓΣ, με την ακόλουθη συγκρότηση-διάταξη:

→ **Αριστερά** (Δυτικά) το Β΄ Τμήμα Στρατιάς, υπό τον Διοικητή της IV ΜΠ Υποστράτηγο Κωνσταντίνο Μοσχόπουλο, το οποίο θα πραγματοποιούσε την υπερκέρση του δεξιού της τουρκικής διατάξεως και το οποίο συγκροτήθηκε σε τρεις φάλαγγες από τα αριστερά προς τα δεξιά:

- 3η Φάλαγγα αποτελούμενη από 6 ΤΠ και μέσα υποστηρίξεως μάχης.
- 2η Φάλαγγα αποτελούμενη από 8 ΤΠ και μέσα υποστηρίξεως μάχης.
- 1η Φάλαγγα αποτελούμενη από 6 ΤΠ και μέσα υποστηρίξεως μάχης.

→ **Κέντρο** η II ΜΠ υπό τον Υποστράτηγο Κωνσταντίνο Καλλάρη, αποτελούμενη από 4 (+) ΤΠ και μέσα υποστηρίξεως μάχης.

→ **Δεξιά** το Α΄ Τμήμα Στρατιάς υπό τον Αντιστράτηγο Κωνσταντίνο Σαπουντζάκη, το οποίο περιλάμβανε:

- την VIII ΜΠ αποτελούμενη από 7 ΤΠ και μέσα υποστηρίξεως μάχης
- την VI ΜΠ αποτελούμενη από 3 ΤΠ και μέσα υποστηρίξεως μάχης
- τη Μικτή Ταξιαρχία Μετσόβου αποτελούμενη από 6 ΤΠ και μέσα υποστηρίξεως μάχης.

→ **Το Σύνταγμα Ιππικού** Ηπείρου αποτελούμενο από 3 ίλες.

→ **Τα Αποσπάσματα Αχέρωντα-Πρέβεζας-Χειμάρων**, δυνάμειως συνολικά 7 ΤΠ.

Η συνολική δύναμη της Στρατιάς Ηπείρου ανερχόταν σε 762 αξιωματικούς και 40.647 οπλίτες, 66 πολυβόλα και 109 πυροβόλα⁵⁸.

⁵⁸ Για την ισχυροποίηση του Β΄ Τμήματος Στρατιάς αποσπάστηκαν δυνάμεις από τις άλλες κατευθύνσεις, οι οποίες μετακινήθηκαν υπό άκρα μυστικότητα και νύχτα. Όρα Υποστρατήγου Πολιτάκου, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 46. ΓΕΣ/ΔΙΣ *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913*, τόμος Α΄, Αθήνα 1988, σελ. 195-198.

Το τελικό σχέδιο επιθέσεως της Στρατιάς προέβλεπε την αιφνιδιαστική υπερκέρραση του Οχυρού Μπιζάνι από δυτικά, με ταυτόχρονη μετωπική επίθεση και προπαρασκευή πυροβολικού από την προηγούμενη της επιθέσεως στον κεντρικό και ανατολικό τομέα της οχυρωμένης τοποθεσίας και σε παραπλανητικές ενέργειες στις γειτονικές περιοχές, για την απασχόληση και αγκίστρωση των εκεί δυνάμεων⁵⁹. Η κύρια προσπάθεια θα αναλαμβανόταν από το Β΄ Τμήμα Στρατιάς, για την κατάληψη της οροσειράς Μεγάλη Τσουόκα και την ταχεία διείσδυση και κατάληψη των υψωμάτων Χιντζιρέλου και Δουρούτι. Οι λοιπές δυνάμεις θα ενεργούσαν τις αποστολές απασχολήσεως-αγκιστρώσεως και υποβοηθήσεως της κύριας προσπάθειας. Η όλη ενέργεια παραπλανήσεως θα συνδυαζόταν με αποβατικές ενέργειες του στόλου στην περιοχή Αγ. Σαράντα από τις 17 Φεβρουαρίου για απασχόληση-αγκίστρωση των εκεί τουρκικών δυνάμεων, ενώ τμήματα της III ΜΠ και του Αποσπάσματος της V ΜΠ θα κινούνταν από τις 18 Οκτωβρίου από Κορυτσά προς Λεσκοβίκι και από Φούρκα προς Κόνιτσα, αντίστοιχα⁶⁰.

Η τελική επίθεση άρχισε με το πρώτο φως της 20ής Φεβρουαρίου, αφού είχε προηγηθεί προπαρασκευή πυροβολικού την 19η⁶¹. Οι τουρκικές δυνάμεις υπέσπασαν πλήρη τακτικό αιφνιδιασμό, ο οποίος οφειλόταν στην τροποποίηση του μέχρι τώρα σχεδίου επιθέσεως, στην παραπλάνηση, αλλά και στη βαθιά διείσδυση τμημάτων του 1ου Συντάγματος Ευζώνων. Συγκεκριμένα το 1ο Σύνταγμα Ευζώνων, που μαζί με το 1/17 ΤΠ αποτελούσε την εμπροσθοφυλακή της 2ης φάλαγγας κατέλαβε έγκαιρα τους προβλεπόμενους αντικειμενικούς σκοπούς (Υψ, Πράσινο). Το μεσημέρι η εμπροσθοφυλακή συγκεντρώθηκε στην περιοχή Δωδώνης. Ο Διοικητής του Συντάγματος Αντισυνταγματάρχης Διονύσιος Παπαδόπουλος, μόλις πληροφορήθηκε ότι η 3η Φάλαγγα κατέλαβε τον Άγιο Νικόλαο ανέπτυξε τολμηρή πρωτοβουλία και διέταξε τους Διοικητές των προπορευόμενων Ταγμάτων (8ου και 9ου Ευζώνων) Ταγματάρχες Γεώργιο Ιατρίδη και Ιωάννη Βελισσαρίου, αντίστοιχα, να συνεχίσουν την προέλαση προς τα Ιωάννινα. Πράγματι, τα δύο τάγματα, αφού κατέλαβαν στις 17.00 το χωριό Πεδινή, συνέχισαν ακάθεκτα την κίνησή τους, επιτέθηκαν, χωρίς διαταγή του Διοικητή τους Αντισυνταγματάρχη Διονύσιου Παπαδόπουλου, στο Ύψωμα Άγιος Ιωάννης. Έτσι, στις 18.00 ώρα τα Ευζωνικά Τάγματα με επικεφαλής το 9ο του Ταγματάρχη Ιωάννη Βελισσαρίου εισήλθαν στο χωριό Άγιος Ιωάννης (σημερινό Βελισσάριος), εγκατέστησαν τμήματα ασφαλείας και απέκοψαν τις τηλεφωνικές γραμμές με την κύρια αμυντική τοποθεσία και συνέλαβαν πολλούς αιχμαλώτους⁶². Η εμφάνιση των τμημάτων αυτών στις νότιες παρυφές των Ιωαννίνων έδωσε την εντύπωση στην τουρκική διοίκηση ότι το μέτωπο είχε ανατραπεί πλήρως. Κατόπιν αυτού στις 23.00 της ίδιας ημέρας, ο Τούρκος Αρχιστράτηγος Εσάτ Πασάς, έστειλε στον Διάδοχο Κωνσταντίνο προτάσεις παραδόσεως, οι οποίες έγιναν

⁵⁹ Η επιθετική ενέργεια κατά μέτωπο και η μεγάλη προπαρασκευή πυροβολικού αποσκοπούσαν στην παραπλάνηση του εχθρού, δίνοντάς του την εντύπωση ότι θα επαναληφθεί ο ελιγμός των προηγούμενων επιθετικών ενεργειών.

⁶⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων*, ο.π.π. σελ. 177 επ. και *Ιστορία Ελληνικού Έθνους* ο.π.π. σελ. 310.

⁶¹ Για την ιστορία κρίνεται σκόπιμο να παρατεθεί η εκτελεστική διαταγή του Αρχιστρατήγου: «Προς τη II ΜΠ, ...Αύριο 20 Φεβρουαρίου θα γίνει η γενική επίθεση κατά του φρουρίου Ιωαννίνων, συμφώνως προς τας εκδοθείσας οδηγίας μου ήδη. Κοινοποιήσατε προς άπαντας Αξιωματικούς, Υπαξιωματικούς και στρατιώτας, ότι από όλους ομού και από έκαστο ίδια περιμένω, ότι θα καταβάλωσι πάσαν δύναμιν, όπως δώσωσιν εις την Ελλάδα την προ πολλού αναμενομένην νίκην. Γενικό σύνθημα έστω η εξόντωση του εχθρού...Κωνσταντίνο».

⁶² Ο Διοικητής της 2ας Φάλαγγας, μόλις κατελήφθη η Πεδινή, διέταξε την ανακοπή της παραπέρα προελάσεως, αλλά η διαταγή «ουδέποτε ελήφθη» από το 1ο ΣΕ. ΓΕΣ/ΔΙΣ *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων*, Αθήνα 1987, σελ. 178.

αποδεκτές. Έτσι, την 21η Φεβρουαρίου εισήλθαν τα πρώτα ελληνικά τμήματα στην πόλη. Μετά την κατάληψη των Ιωαννίνων, παρέμειναν στην Ήπειρο οι II και VIII ΜΠ, στις οποίες ανατέθηκε η κατάληψη-εκκαθάριση της Βορείου Ηπείρου, ενώ οι υπόλοιπες δυνάμεις μετεφέρθηκαν στη Μακεδονία. Οι II και VIII ΜΠ, κινήθηκαν βορειότερα και μέχρι τις 5 Μαρτίου 1913 κατέλαβαν ευρείες περιοχές της Βορείου Ηπείρου και απελευθέρωσαν ελληνικότατες πόλεις όπως: Αργυρόκαστρο, Χειμάρρα, Άγιους Σαράντα, Τεπελένι, Πρεμετή και Κλεισούρα, ενώ η III ΜΠ από την Κορυτσά ανέλαβε και εκτέλεσε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις προς Λεσκοβίκι-Κλεισούρα⁶³. Δυστυχώς, η ελληνικότατη Βόρεια Ήπειρος δεν κατέστη δυνατό να ενσωματωθεί στην Ελλάδα, λόγω διπλωματικών ιντριγκών και συμφερόντων.

Εν τω μεταξύ, στις 5 Μαρτίου 1913, δολοφονήθηκε στη Θεσσαλονίκη ο Βασιλεύς Γεώργιος και στον θρόνο ανήλθε ο Διάδοχος Κωνσταντίνος.

Ναυτικός Αγώνας

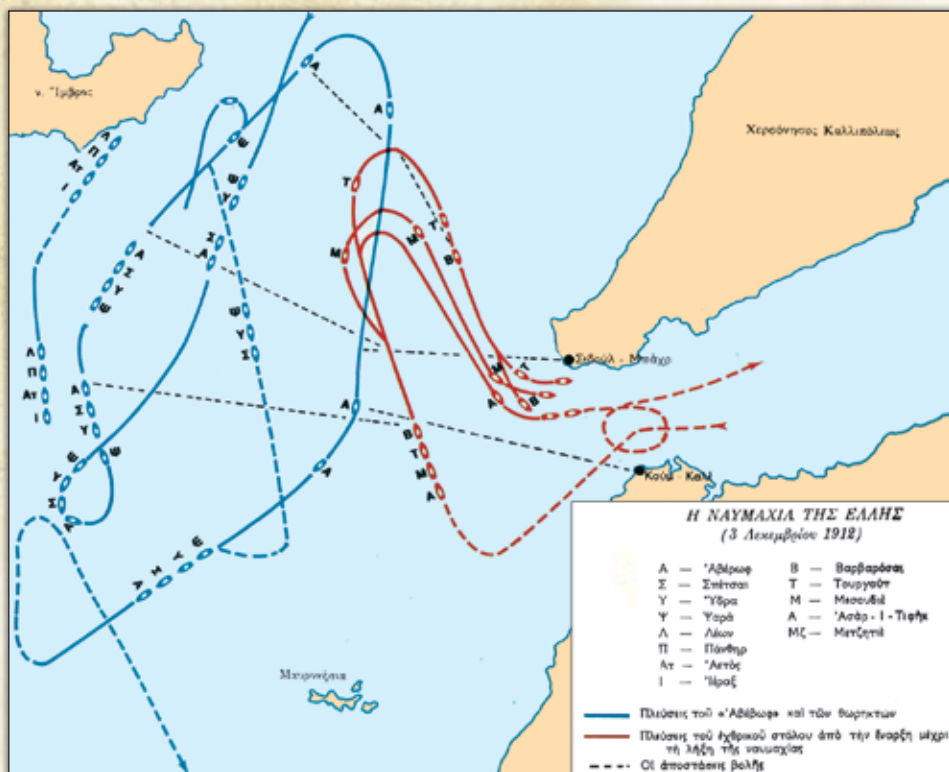
➡ **Απελευθέρωση των νησιών του Αιγαίου – Ναυμαχίες «ΕΛΛΗΣ» και «ΛΗΜΝΟΥ».** (Σχ. 7)⁶⁴

Η επίτευξη «επιχειρησιακού ελέγχου» σε μια θαλάσσια έκταση, με την έννοια της ναυτικής ορολογίας, αποσκοπεί στην παρεμπόδιση των γραμμών επικοινωνίας του αντιπάλου και στη διατήρηση ανοικτών των θαλάσσιων οδών μεταφοράς για ικανοποίηση των αναγκών των χερσαίων επιχειρήσεων. Η πλήρης απαγόρευση στον αντίπαλο της χρήσης των θαλάσσιων μεταφορών και η άνετη, ασυνόδευτη εξυπηρέτηση των ημετέρων μεταφορικών αποστολών εγγίζει τα όρια της απόλυτης κυριαρχίας. Ο ρόλος αυτός, που έπρεπε να επιτευχθεί σε όλη την έκταση του Αιγαίου και του Ιονίου πελάγους, έπεφτε βαρύν στον Ελληνικό Στόλο. Σε αυτή την κυριαρχία απέβλεπε και ήταν αυτό που πέτυχε ο Ελληνικός Στόλος το 1912 και στα δύο Θέατρα Επιχειρήσεων, που καλείτο να δράσει.

⁶³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων*, Αθήνα 1987, σελ.181-187.

⁶⁴ Στη σύνταξη του κεφαλαίου σημαντική υπήρξε η συμβολή του Ναυάρχου ε.α. Ιωάννου Παλούμπη, στον οποίο οφείλονται θερμές ευχαριστίες.

(Σχ. 7) Πηγή: Ιστορία Ελληνικού Έθνους

Έχοντας κατά νου αυτή την ιστορική αποστολή και ευθύνη, ο Αρχηγός Στόλου και της μοίρας του Στόλου Αιγαίου Ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης, διέταξε την άπαρση από τον όρμο του Φαλήρου το μεσημέρι της 5ης Οκτωβρίου 1912 πλέοντας ανατολικά, προκειμένου να συναντήσει τον προαιώνιο εχθρό του γένους. Αρχηγός της Μοίρας του Ιονίου ήταν ο Πλοίαρχος Ι. Δαμιανός⁶⁵.

Η ύπαρξη του «Αβέρωφ», που ήταν η ναυαρχίδα, στη σύνθεση του Ελληνικού Στόλου αποτελούσε αναμφισβήτητο συγκριτικό πλεονέκτημα, κυρίως λόγω της υψηλής του ταχύτητας των 22-23 κόμβων, αλλά και λόγω του όγκου πυρός που μπορούσε να βάλλει στη μονάδα του χρόνου. Ο Ελληνικός Στόλος εκδήλωσε πολύ γρήγορα τις προθέσεις του υιοθετώντας ένα άκρατο επιθετικό πνεύμα που εξέφραζε, πλην των άλλων και την

⁶⁵ Ο Ελληνικός Στόλος περιλάμβανε: Το θωρακισμένο καταδρομικό «Αβέρωφ», νεότευκτο, σύγχρονο, με κύριο πλεονέκτημα την υψηλή του ταχύτητα 22-23 κόμβων, τρία παλαιά θωρηκτά «Υδρα», «Σπέτσας» και «Ψαρά», τέσσερα μεγάλα αντιτορπιλικά (αντινευτικά) «Αετός», «Λέων», «Πάνθηρ» και «Ιέραξ», δύο μεσαία αντιτορπιλικά «Κεραυνός» και «Νέα Γενεά», οκτώ μικρά αντιτορπιλικά «Σφενδόνη», «Νίκη», «Δόξα», «Θυέλλα», «Ναυκρατούσα», «Ασπίς», «Βέλος» και «Λόγχη», το σύγχρονο υποβρύχιο «Δελφίν», πέντε πολύ παλαιά τορπιλοβόλα τα υπ' αριθμ. «11», «12», «14», «15» και «16», δύο κανονιοφόρους (ατμοβάριδες) «Άκτιον» και «Αμβρακία», τρεις μικρές κανονιοφόρους «Α», «Β» και «Δ», τέσσερις ατμομυοδρόμωνες «Αλφειός», «Πνείσις», «Αχελώος» και «Ευρώτας», πλοία ανεφοδιασμού, το παλιό ναρκοβόλο «Κανάρης», τη ναρκοθέτιδα «Άρης» και δύο οπλιταγωγά «Σφακτρία» και «Κρήνη», πέντε μόνιμα επίτακτα εξοπλισμένα επιβατικά «Εσπερία», «Αρκαδία», «Μακεδονία», «Μυκάλη» και «Αθήναι». Η Μοίρα του Ιονίου αποτελείτο από τις κανονιοφόρους, τους ατμομυοδρόμωνες και ορισμένα εμπορικά, εξοπλισμένα και μη. ΓΕΣ/ΔΙΣ *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων*, Αθήνα 1987, Πίνακας 1.

ψυχοσύνθεση και το δόγμα του Αρχηγού και των πληρωμάτων. Εγκαταλείποντας το συνηθισμένο ορμητήριο των Ωρεών, στη Βόρεια Εύβοια, στο οποίο ναυλοκούσε κατά τον πόλεμο του 1897, επέλεξε αμέσως ως βάση ελλιμενισμού του τον Μούδρο της Λήμνου, προκεχωρημένο ορμητήριο, σε επαφή σχεδόν με τα Δαρδανέλλια και τον Τουρκικό Στόλο, εάν και όταν αποφάσιζε να βγει από τα Στενά⁶⁶. Η ανάγκη εξασφάλισης της βάσεως, σε συνδυασμό με εθνικούς λόγους, επέβαλαν την απελευθέρωση, σε πρώτη φάση, των νησιών του βόρειου Αιγαίου και σε δεύτερη, των λοιπών.

Με την έναρξη του πολέμου αρχίζουν και οι επιχειρήσεις απελευθέρωσης των νησιών της πρώτης ομάδας. Συγκεκριμένα στις 8 Οκτωβρίου απελευθερώθηκε η Λήμνος από τον στόλο με τη βοήθεια διλοχίας Πεζικού του 20ού ΣΠ, και διασφαλίστηκε η δημιουργία της ναυτικής βάσεως του Μούδρου, η οποία συνέβαλε σημαντικά στις επιτυχείς ναυτικές επιχειρήσεις που ακολούθησαν. Ακολούθως, στις 18 Οκτωβρίου, οι ως άνω δυνάμεις απελευθέρωσαν τη Θάσο και τον Άγιο Ευστράτιο. Την ίδια ημέρα, άλλα ναυτικά αγήματα απελευθέρωσαν την Ίμβρο, στις 19 τη Σαμοθράκη, στις 21 τα Ψαρά, στις 24 την Τένεδο και στις 4 Νοεμβρίου την Ικαρία⁶⁷. Έτσι, ολοκληρώθηκε η απελευθέρωση των νησιών του Βορείου Αιγαίου.

Οι επιχειρήσεις για την απελευθέρωση των νησιών Λέσβου, Χίου και Σάμου απαιτούσαν πολύ ισχυρότερες αποβατικές δυνάμεις, λόγω της ισχυρής παρουσίας ή της δυνατότητας ευχερούς μεταφοράς τουρκικών δυνάμεων σε αυτά. Σύμφωνα με την αρχική σχεδίαση, οι επιχειρήσεις εναντίον των νησιών αυτών θα αναλαμβάνονταν μετά την ολοκλήρωση των επιχειρήσεων στη Μακεδονία. Επειδή όμως, όπως προαναφέρθηκε, επέκειτο η υπογραφή ανακωχής μεταξύ των λοιπών εμπόλεμων, αποφασίστηκε η επίσπευση των επιχειρήσεων εναντίον των νησιών αυτών, ώστε η υπογραφή της ανακωχής να τα βρει κατεχόμενα από τον Ελληνικό Στρατό. Κατόπιν αυτού, ενισχύθηκαν σημαντικά οι εναντίον της Λέσβου αποβατικές δυνάμεις με μονάδες Πεζικού. Το πρωί της 8ης Νοεμβρίου άρχισε η απόβαση ναυτικού αγήματος και Τάγματος Πεζικού (ΤΠ) και εντός της ημέρας καταλήφθηκε η πόλη της Μυτιλήνης, ενώ οι εκεί τουρκικές δυνάμεις συμπτύχθηκαν στο εσωτερικό του νησιού (περιοχή χωριού Φίλια). Οι αποβατικές δυνάμεις, αφού ενισχύθηκαν με ένα ακόμη ενισχυμένο ΤΠ, άρχισαν από τις 3 Δεκεμβρίου την προέλαση στο εσωτερικό του νησιού. Μετά από σκληρούς αγώνες, στις 8 Δεκεμβρίου, οι τουρκικές δυνάμεις αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν και να παραδοθούν.

Η Χίος ήταν πολύ καλύτερα προπαρασκευασμένη για άμυνα, από απόψεως δυνάμεων και αμυντικής οργάνωσης, από τα λοιπά νησιά⁶⁸. Αυτό επέβαλε τη συγκρότηση ισχυρής

⁶⁶ Αντίθετα, ο Τουρκικός Στόλος αποφασίζει να παρασύρει τον Ελληνικό εντός του βελγνεκού των επάκτιων πυροβολείων του Κουμ-Καλέ και της Έλλης, ώστε να εκμεταλλευθεί το τακτικό πλεονέκτημα από το πυρ των πυροβόλων της ξηράς, που τριπλασίαζε το δικό του όγκο πυρός. Αποτελεί ευθύς εξ αρχής υιοθέτηση αμυντικού δόγματος που εκφράζει, αφενός τον συντηρητισμό της τάξης των Τούρκων αξιωματικών του Ναυτικού και αφετέρου τη σύμφυτη διστακτικότητα και φοβία της τουρκικής ιδιοσυγκρασίας μπροστά σε ό,τι έχει σχέση με τη θάλασσα. Ο Τουρκικός Στόλος περιλάμβανε στη σύνθεσή του: 4 θωρηκτά (Χαίρεδιν Βαρβαρόσας, Τουργούτ Ρέις, Μεσουδιέ, Ασάρ-Ι-Τεφίκ), 2 εύδρομα (Χαμηδιέ, Μετζητιέ), 2 τορπιλοβάριδες (Μπέρκ-Ι-Σατβέτ, Πείκ-Ι-Σεφκέτ), 4 αντιτορπιλικά τύπου «Διαδικιάρ-Ι-Μιλέτ», 4 μικρά αντιτορπιλικά τύπου «Σαμψούν», 8 τορπιλοβόλα και 4 μικρά τορπιλοβόλα. Τα τουρκικά πλοία ήταν σε καλή έως άριστη κατάσταση.

⁶⁷ Οι κάτοικοι τη Ικαρίας από τις 19 Ιουλίου είχαν καταλύσει τις τουρκικές Αρχές και είχαν ανακηρύξει την «Ικαριακή πολιτεία».

⁶⁸ Η αμυντική οργάνωση είχε γίνει από την περίοδο του πολέμου με την Ιταλία.

αποβατικής δυνάμεως επιπέδου ΣΠ (7ο ΣΠ) ενισχυμένου με Πυροβολαρχία. Η αποβατική δύναμη έφθασε στο νησί στις 11 Νοεμβρίου, οπότε άρχισε και η αποβατική επιχείρηση σε αιγιαλό αποβάσεως 4 χιλιόμετρα νοτίως της πόλεως. Η απόβαση, παρά τη σθεναρή αντίδραση των Τούρκων, πέτυχε, και την επομένη (12 Νοεμβρίου) κατελήφθη η πόλη της Χίου. Οι τουρκικές δυνάμεις συμπύχθηκαν στο εσωτερικό του νησιού. Οι αποβατικές δυνάμεις επιχείρησαν να συνεχίσουν την κίνηση στο εσωτερικό και να επιτεθούν στους αμυνόμενους στην περιοχή Καρυές Τούρκους, πλην, λόγω ισχυρής αντιστάσεως σε οργανωμένη, από τον καιρό της ειρήνης, αμυντική τοποθεσία, αναγκάστηκαν να ανακόψουν τις επιχειρήσεις μέχρι της αφίξεως ενισχύσεων. Πράγματι, μετά την άφιξη των ενισχύσεων και μετά από σκληρούς αγώνες, υποχρέωσαν τους αμυνόμενους σε παράδοση στις 20 Δεκεμβρίου.

Τελευταία απελευθερώθηκε η Σάμος, στις 2 Μαρτίου 1913⁶⁹.

Με αυτόν τον τρόπο και με τη σημαντική συμβολή του Στόλου και την άσπογη συνεργασία με τις διατεθείσες κατά περίπτωση δυνάμεις του Στρατού, ολοκληρώθηκε η απελευθέρωση των ελληνικών νησιών του Αιγαίου, πλην Δωδεκανήσων, τα οποία από τις 4 Μαΐου 1912 είχαν περιέλθει υπό ιταλική κατοχή.

Η αποφασιστική αναμέτρηση των δύο στόλων άργησε να έλθει, γιατί ο Ελληνικός Στόλος είχε μέχρι τότε καταφέρει να θέσει υπό τον έλεγχό του ολόκληρο το Αιγαίο, υποχρεώνοντας τον Τουρκικό να περιοριστεί στη θάλασσα του Μαρμαρά. Ο Τουρκικός Στόλος προσπάθησε να εξέλθει στο Αιγαίο δύο φορές, κατά τις οποίες συνήφθησαν οι Ναυμαχίες «Έλλης» και «Λήμνου» στις 3 Δεκεμβρίου 1912 και στις 5 Ιανουαρίου 1913, αντίστοιχα⁷⁰. Κατά τις ναυμαχίες αυτές, ο Τουρκικός Στόλος ηττήθηκε και υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει εσπευσμένα τον αγώνα, με πολλές απώλειες και ζημιές. Ειδικότερα, κατά τη ναυμαχία της «Έλλης» [Σχ. 7] προεξάρχον και καταλυτικό στοιχείο αποτέλεσε η έφοδος του «Αβέρωφ». Ειδικότερα, ο Ναύαρχος Κουντουριώτης, εκμεταλλευόμενος την υψηλή ταχύτητα του «Αβέρωφ», αποσπάστηκε από τη στήλη του, 10 περίπου λεπτά μετά την έναρξη ανταλλαγής πυρών με κανονιοβολισμό κατά παράταξη και ενώ οι δύο στόλοι έπλεαν σε στήλες με συγκλίνουσες πορείες, και έπλευσε με μεγίστη ταχύτητα να διασταυρώσει το «Τ» του εχθρικού στόλου και να θέσει τα εχθρικά πλοία μεταξύ δύο πυρών, του ιδίου του «Αβέρωφ» και της στήλης των τριών θωρηκτών «Υδρα», «Σπέτσαι» και «Ψαρά»⁷¹. Εμπρός στην υπερβολικά τολμηρή και ριψοκίνδυνη αυτή κίνηση του «Αβέρωφ», ο Τουρκικός Στόλος, έχοντας ήδη δεχθεί πολλά και σοβαρά πλήγματα, ανέστρεψε και εν αταξία επέστρεψε στα Στενά⁷².

⁶⁹ Οι κάτοικοι του νησιού εκμεταλλεόμενοι το ειδικό καθεστώς που διείπε το νησί από το 1832 (η Σάμος ήταν υποτελής στο σουλτάνο με χριστιανό ηγεμόνα), είχαν ήδη από τις 11 Νοεμβρίου αποτινάξει την τουρκική κυριαρχία, είχαν σχηματίσει προσωρινή κυβέρνηση υπό τον Θεμιστοκλή Σοφούλη και είχαν ανακηρύξει την ένωση με την Ελλάδα, αλλά η ελληνική κυβέρνηση για διπλωματικούς λόγους απέφευγε να την αποδεχθεί επίσημα.

⁷⁰ Οι Τούρκοι την πρώτη την ονομάζουν ναυμαχία της Τενέδου.

⁷¹ Αποσπάστηκε αφού ύψωσε στον ιστό της ναυαρχίδας του το περίφημο σήμα «Ζ», δηλωτικό ότι κινείται ανεξάρτητα.

⁷² Για να αποδειχθεί το πόσο ριψοκίνδυνη ήταν η ενέργεια αυτή, επισημαίνουμε ότι το «Αβέρωφ» κατά την κίνησή του εκτέθηκε σε τρεις κινδύνους. Πρώτον, συγκέντρωσε το πυρ όλης της εχθρικής στήλης, που ευτυχώς δεν ήταν ακριβές, δεύτερον, θα μπορούσε να αποτελέσει στόχο τορπιλικής επίθεσης από τα τουρκικά αντιτορπιλικά, εάν το σχετικό σήμα του Τούρκου Ναυάρχου Ραμίζ που υψώθηκε, γινόταν αντιληπτό και δεν καλυπτόταν από τους καπνούς της μάχης και τη σύγχυση και τρίτον, για κάποιο διάστημα της πλεύσης του καταδιώκοντας τον Τουρκικό Στόλο, βρέθηκε μέσα στο βεληνεκές των πυροβόλων του οχυρού της Έλλης, που επίσης δεν

Η ναυμαχία της «Λήμνου» ολοκλήρωσε το έργο της Ναυμαχίας της «Έλλης» και εξασφάλισε για την Ελλάδα την απόλυτη κυριαρχία του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου. Στη ναυμαχία αυτή τον κυριότερο ρόλο έπαιξε η ευστοχία του πυρός των ελληνικών πλοίων, σε αντιδιαστολή με τα άστοχα πυρά των τουρκικών, αλλά και το ότι η ηγεσία του Ελληνικού Στόλου δεν παρασύρθηκε από προκλητική παραπλανητική ενέργεια του Τούρκου Ναυάρχου. Συγκεκριμένα, ο Τούρκος Ναύαρχος Ριζά πασάς για να απομακρύνει το «Αβέρωφ» από το πεδίο, κίνησε το ταχύτατο εύδρομο «Χαμνδιέ» στο εσωτερικό του Αιγαίου, το οποίο επιδόθηκε ανενόχλητο σε προκλητικές ενέργειες, όπως ο βομβαρδισμός της Σύρου, με σκοπό να παρασύρει το «Αβέρωφ» να το καταδιώξει. Έτσι, όταν ο Τουρκικός Στόλος με τα πλοία: «Τουργούτ Ρέις», «Βαρβαρόσσας», «Μεσσουδιέ» και «Μετζητιέ» εξήλθε στο Αιγαίο βρήκε απέναντι το «Αβέρωφ» και τα άλλα ελληνικά πλοία. Οι δύο στόλοι έβαλαν περίπου από 800 βολές. Τα ελληνικά θωρηκτά δεν χτυπήθηκαν καθόλου, ενώ τα τουρκικά υπέστησαν σημαντικές ζημιές και απώλειες⁷³. Η ναυμαχία διήρκεσε ουσιαστικά 20 λεπτά, μετά τα οποία ο Τουρκικός Στόλος τράπηκε σε φυγή για τα Στενά, με τα θωρηκτά του μόλις επιπλέοντα και έχοντας σε εξέλιξη πυρκαγιές και σημαντικές ζημιές. Οι ναυτικές επιχειρήσεις που ακολούθησαν τη ναυμαχία της Λήμνου ήταν μικρότερης σημασίας, συνέβαλαν όμως στο τελικό αποτέλεσμα που ήταν μια περιφανής και λαμπρή νίκη του Ελληνικού Στόλου⁷⁴.

Η ναυτική Μοίρα του Ιονίου Πελάγους από την έναρξη του πολέμου ανέλαβε μια σειρά επιχειρήσεων, οι οποίες αποσκοπούσαν, αφενός μεν στην εξουδετέρωση της τουρκικής ναυτικής παρουσίας στον Αμβρακικό κόλπο, αφετέρου δε στη διενέργεια και υποστήριξη αριθμού αποβάσεων, τμημάτων του Στρατού Ξηράς και ναυτικών αγημάτων, στις βορειοπειρωτικές ακτές μέχρις Αυλώνας.

Δεν πρέπει να παραβλεφθεί η σημαντική συμβολή του Στόλου στην απελευθέρωση της Χαλκιδικής και περιοχών της ανατολικής Μακεδονίας, όπως και στις επιχειρήσεις στρατηγικής συγκεντρώσεως του Ελληνικού Στρατού, στο σύστημα διοικητικής μέριμνας, αλλά και στις τακτικές μεταφορές ενισχύσεων από μετώπου σε μέτωπο.

Εν κατακλείδι, με την εξασφάλιση της υπεροχής στη θάλασσα και τον έλεγχο του Αιγαίου από τον Ελληνικό Στόλο, παρεμποδίστηκε η ενίσχυση των τουρκικών δυνάμεων του θεάτρου Επιχειρήσεων της Βαλκανικής. Οι Τούρκοι διέθεταν τουλάχιστον 250.000 στρατιώτες έτοιμους να μεταφερθούν δια θαλάσσης στα λιμάνια της Θεσσαλονίκης, της Καβάλας και

αποδείχθηκε τόσο αποτελεσματικό. Εν τέλει, το «Αβέρωφ» έστρεψε και παρέμεινε εκτός δραστηκού βεληνεκούς των τουρκικών επάκτιων πυροβολείων.

⁷³ Το «Βαρβαρόσσα» δέχθηκε πάνω από 20 βλήματα που κατέστρεψαν δύο πύργους, με συνολικές απώλειες 67 νεκρούς και πάνω από 100 τραυματίες. Το «Τουργούτ Ρέις» δέχθηκε συνολικά 17 βλήματα, με συνολικές απώλειες 47 νεκρούς και τραυματίες, σημαντικές ζημιές στα αθωράκιστα μέρη, στο μεσαίο πύργο, στο κατάστρωμα και στο λεβητοστάσιο το οποίο πλημμύρισε. Το «Μεσσουδιέ» έπαθε σοβαρές ζημιές στο πυροβόλο των 150 χιλ., με συνολικές απώλειες 68 νεκρούς και τραυματίες.

⁷⁴ Μεταξύ των δύο ναυμαχιών ο Τουρκικός Στόλος έκανε ακόμη τρεις αποτυχημένες προσπάθειες εξόδου στο Αιγαίο. Συγκεκριμένα: στις 9 Δεκεμβρίου επιχειρήθηκε έξοδος Μοίρας από ένα καταδρομικό και πέντε αντιτορπιλικά. Αντιμετωπίστηκε από ελληνικά αντιτορπιλικά που ναυλοχούσαν στην Τένεδο και το υποβρύχιο «Δελφίν». Ήταν η πρώτη φορά στην παγκόσμια ναυτική ιστορία που ένα υποβρύχιο σε ναυτική επιχείρηση προσπάθησε να εκτοξεύσει τορπιλη εναντίον του καταδρομικού «Μετζητιέ» από θέση κατάδυσης. Μόλις φάνηκε στον ορίζοντα το «Αβέρωφ», η τουρκική Μοίρα επανέπλευσε γρήγορα στα Στενά. Στις 22 και 28 Δεκεμβρίου επιχειρούνται νέες εξοδοί από τον Τουρκικό Στόλο, αλλά και πάλι η εμφάνιση πλοίων του Ελληνικού Στόλου τα αναγκάζει να επιστρέψουν στα Στενά.

του Δεδεαγάτς, οι οποίοι όμως δεν κατέστη δυνατό να μεταφερθούν και να παραταχθούν εγκαίρως στα μέτωπα της Μακεδονίας και να επιχειρήσουν να κλίνουν την πλάστιγγα του πολέμου υπέρ της Τουρκίας. Από την άποψη αυτή θα μπορούσε άφοβα να λεχθεί ότι μια μεγάλη στρατηγική νίκη του πολέμου, επιτεύχθηκε στη θάλασσα. Ήταν αυτή που εάν χανόταν, μοιραία ο ρους του πολέμου πιθανόν να είχε άλλη εξέλιξη, τουλάχιστον χρονικά.

Κλείνοντας το κεφάλαιο του ναυτικού αγώνα πρέπει να επισημάνουμε μια πρωτιά στην παγκόσμια ναυτική ιστορία των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, που επιτεύχθηκε κατά τη διάρκειά του: για πρώτη φορά εβλήθη από υποβρύχιο «εν καταδύσει» торπίλη, άσχετο εάν για λόγους αστοχίας του υλικού δεν έφθασε στο στόχο της.

Αεροπορικός Αγώνας

Οι Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις πρωτοπόρησαν τόσο όσον αφορά την εισαγωγή στο οπλοστάσιο του νέου οπλικού συστήματος, του αεροπλάνου, όσο και στη σωστή τακτική χρησιμοποίησή του. Αυτό οφειλόταν στην ορθή εκτίμηση και στη διορατικότητα της ηγεσίας και των αξιωματικών του Στρατού, αρχικά, και του Ναυτικού, στη συνέχεια, και στην ώθηση από τη γαλλική στρατιωτική αποστολή να δώσουν εμπιστοσύνη στο πρωτοεμφανιζόμενο αυτό οπλικό σύστημα, διαβλέποντας και εκτιμώντας σωστά τις δυνατότητές του, οι οποίες την εποχή εκείνη ήταν άγνωστες. Έτσι, στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης του Στρατού Ξηράς από τη γαλλική στρατιωτική αποστολή, τον Απρίλιο του 1911, ξεκίνησε η προσπάθεια συγκρότησης Αεροπορικών Υπηρεσιών. Τον Δεκέμβριο του 1911 και τον Απρίλιο του 1912 απεστάλησαν στη Γαλλία έξι αξιωματικοί προκειμένου να εκπαιδευτούν ως αεροπόροι στη σχολή των αδελφών Farman⁷⁵. Ταυτόχρονα, παραγγέλθηκαν τα πρώτα τέσσερα αεροσκάφη τύπου Henry Farman III. Η πρώτη στρατιωτική πτήση πραγματοποιήθηκε

⁷⁵ Αυτοί ήταν οι Υπολοχαγοί Δημήτριος Καμπέρος, Μιχαήλ Μουτούσης, Λουκάς Παπαλουκάς και Μάρκος Δράκος και οι Ανθυπίλαρχοι Χρήστος Αδαμίδης και Πανούτσος Νοταράς.

από τον Υπολοχαγό Δημήτριο Καμπέρο στις 13 Μαΐου 1912 στο Φάληρο ενώ πτήσεις πραγματοποιήθηκαν και στα μεγάλα στρατιωτικά γυμνάσια της περιόδου μέχρι τον Μάιο του 1912, στις οποίες το αεροπλάνο έδειξε την τακτική αξία του. Με δεδομένη τη θαλάσσια γεωγραφική διαμόρφωση της Ελλάδας ξεκίνησαν το 1912 οι προσπάθειες δημιουργίας ναυτικής Αεροπορίας⁷⁶.

Στις πολεμικές επιχειρήσεις του Α΄ Βαλκανικού πολέμου έλαβε μέρος νεοσύστατος Λόχος Αεροπορίας Στρατού υπό τον Ταγματάρχη Μηχανικού Γ. Σκούφο, αποτελούμενος αρχικά από αεροπλάνα τύπου Henry Farman III και αργότερα από τα βελτιωμένα Maurice Farman M.F.7 και Henry Farman HF.20 και χειριστές από τους εκπαιδευθέντες αξιωματικούς. Την 5η Οκτωβρίου 1912 πραγματοποιήθηκε η πρώτη πολεμική αποστολή στα αεροπορικά χρονικά της Ελλάδας, όταν ο Υπολοχαγός Δημήτριος Καμπέρος εκτέλεσε αναγνώριση των οθωμανικών στρατευμάτων στην περιοχή της Ελασσόνας. Στη συνέχεια του πολέμου, οι αποστολές συνεχίστηκαν από τον στρατό και το ναυτικό στα διάφορα μέτωπα, προσφέροντας πολύτιμες πληροφορίες, ενώ τα αεροσκάφη βομβάρδιζαν τις οθωμανικές δυνάμεις με αυτοσχέδιες βόμβες, που είχαν μικρή αποτελεσματικότητα αλλά σημαντική ψυχολογική επίδραση. Ανάλογη, καίτοι μικρότερη σε έκταση λόγω της φύσεως των επιχειρήσεων, ήταν η συμμετοχή της Αεροπορίας του Στρατού και του Ναυτικού κατά τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο.

Κλείνοντας το κεφάλαιο του αεροπορικού αγώνα πρέπει να επισημάνουμε μία ακόμα πρωτιά στην παγκόσμια στρατιωτική ιστορία των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, που εφαρμόστηκε κατά τη διάρκειά του. Συγκεκριμένα, για πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε αεροσκάφος για βομβαρδισμό πλοίου. Ένα αεροπλάνο τύπου «Maurice Farman Hydravion» με πλήρωμα τον Λοχαγό Μ. Μουτούση και τον Σημαιοφόρο Α. Μωραϊτίνη αποθαλασώθηκε από τον Μούδρο, πέταξε επάνω από τη χερσόνησο της Καλλιπόλεως και το αγκυροβόλιο του ΝΑΓΑΡΑ, για αναγνώριση. Ο Μωραϊτίνης κατά την πτήση έριξε τέσσερις χειροβομβίδες εναντίον τουρκικού μεταγωγικού⁷⁷. Η αποστολή είχε σημαντικό ψυχολογικό αντίκτυπο και απέδωσε σημαντικές πληροφορίες, ανοίγοντας το δρόμο για την αξιοποίηση του αεροπορικού όπλου σε αεροναυτικές επιχειρήσεις⁷⁸.

Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ

Στις 17 Μαΐου 1913, μετά από μακρές και επίπονες διαπραγματεύσεις υπεγράφη στο Λονδίνο η ομώνυμος συνθήκη ειρήνης. Σύμφωνα με την ειρήνη αυτή, ο Σουλτάνος παραχωρούσε στις Σύμμαχες Βαλκανικές Χώρες, όλα τα εδάφη δυτικά της γραμμής Αίνου-Μηδείας με εξαίρεση την Αλβανία, η οποία ανακηρυσσόταν αυτόνομη μετά από πιέσεις των Μ. Δυνάμεων, ιδιαίτερα της Αυστροουγγαρίας (Σχ.1 & 8). Οι Μεγάλες Δυνάμεις αναλάμβαναν να διακανονίσουν το καθεστώς της χερσονήσου του Άθω, των νησιών του Αιγαίου, πλην Δωδεκανήσων, και τα σύνορα του ιδρυόμενου νέου κράτους της Αλβανίας. Ως προς την

⁷⁶ Να σημειωθεί ότι ο Υπολοχαγός Δημήτριος Καμπέρος μετέτρεψε ένα από τα πρώτα Henry Farman σε υδροπλάνο και το δοκίμασε επιτυχημένα στη διαδρομή Φάληρο-Υδρα-Φάληρο, στις 24 και 25 Ιουνίου 1912, δείχνοντας τις δυνατότητες χρήσης του αεροπλάνου ως μέσου αεροναυτικής συνεργασίας.

⁷⁷ Παλούμης, Ι., *Από τα πελάγη... στους αιθέρες*, έκδοση ΝΜΕ, Αθήνα 2009, σελ. 30.

⁷⁸ Τα στοιχεία για το κεφάλαιο αυτό ελήφθησαν από την επίσημη ιστοσελίδα της Π.Α., από το Περιοδικό *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 101 και από το Παλούμης, Ι., *Από τα πελάγη... στους αιθέρες*, έκδοση ΝΜΕ, Αθήνα 2009, σελ. 30.

(Σχ. 8) Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ

Κρήτη, αναγνωρίστηκε η επικυριαρχία της Ελλάδος, αλλά, σύμφωνα με το άρθρο 4 της Συνθήκης, η Πύλη «παρατείνεται υπέρ των συμμάχων ηγεμόνων πάντων των επί τη νήσου κυριαρχικών δικαιωμάτων της»⁷⁹. Η Συνθήκη του Λονδίνου ήταν προκαταρκτική και δεν ήταν απαλλαγμένη ασαφειών. Συγκεκριμένα δεν ρύθμιζε τα της διανομής των παραχωρουμένων στους συμμάχους εδαφών, που αποτελούσε και το κρίσιμο σημείο των μεταξύ τους σχέσεων, δεν καθόριζε τα ακριβή σύνορα της Αλβανίας, το καθεστώς των νησιών του Αιγαίου και των Δωδεκανήσων κ.ά.⁸⁰

⁷⁹ Ταξιάρχου Νικολάου, Χαρ., *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 198-199. Επισημαίνεται ότι με την έναρξη του πολέμου η Ελληνική Κυβέρνηση είχε αποδεχθεί την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, που είχε ανακηρυχθεί από το 1908.

⁸⁰ *Ιστορία Ελληνικού Έθνους* ο.π., σελ. 333-334. Ταξιάρχου Νικολάου, Χαρ., *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ.198-199.

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Γενικά

Οι σύμμαχοι κινητοποίησαν συνολικά 650.000 περίπου άνδρες, έναντι 350 χιλιάδων των Τούρκων. Η αναλογία 2 προς 1 για επιθετικές επιχειρήσεις δεν ήταν η ενδεδειγμένη, σύμφωνα με τις κρατούσες τότε, αλλά και τώρα, τακτικές εκτιμήσεις περί αναλογίας δυνάμεων. Η έλλειψη όμως αυτή εξισορροπείται από το υψηλό ηθικό που είχαν οι μαχόμενοι βαλκανικοί λαοί για την απελευθέρωση των υπόδουλων αδελφών και την εθνική ολοκλήρωση, από την καλύτερη οργάνωση των στρατών τους, την αδυναμία ενισχύσεως των Τούρκων από την Ασία προς τα ΘΕ από τη θάλασσα και άλλων μειονεκτημάτων της Τουρκίας. Η Τουρκία παρουσίασε στον πόλεμο αυτό δυσαρμονία στρατηγικών και τακτικών σκοπών σε σχέση με τις διατιθέμενες δυνάμεις και την προπαρασκευή του στρατού της. Ειδικότερα, η Τουρκία δεν είχε την αναγκαία στρατιωτική προπαρασκευή για την αντιμετώπιση των αντιπάλων της, ενώ παράλληλα δεν είχε ολοκληρώσει τη αναδιοργάνωση του στρατού της, που βρισκόταν σε εξέλιξη. Οι διατεθείσες δυνάμεις (350.000 άνδρες) ήταν πολύ περιορισμένες για την ταυτόχρονη διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων σε τρία ΘΕ. Επίσης, η διασπορά του στρατού της σε μεγάλο στρατηγικό ενδιαφέροντος περιοχές, χωρίς σύνδεσμο εν πολλοίς μεταξύ τους, επαύξησε τις υπάρχουσες αδυναμίες και μείωσε αισθητά τις δυνατότητες αποτελεσματικής υπεράσπισης των ζωτικών αυτών περιοχών. Εξάιρεση αποτελεί η διάταξη των δυνάμεων στην Ανατολική Θράκη, που αποτελούσε άλλωστε και την κύρια προσπάθειά τους. Κοινή εκτίμηση όλων των ειδικών αποτελεί ότι εάν ο Τουρκικός Στρατός είχε υλοποιήσει το σχέδιο αναδιοργάνωσής του, ώστε ο αριθμός των Μεραρχιών του να ανέλθει από 31 που επιστράτευσε σε 100 και εάν αυτές είχαν κατορθώσει να μεταφερθούν στη Βαλκανική, τότε η εξέλιξη του πολέμου πιθανόν να ήταν διαφορετική, τουλάχιστον ως προς την ταχύτητα ήττας των Τούρκων.

Η έλλειψη κοινού σχεδίου διεξαγωγής των στρατιωτικών επιχειρήσεων από πλευράς των

συμμάχων, οφειλόμενη στις μεταξύ τους αλληλοσυγκρουόμενες εδαφικές βλέψεις, υπήρξε αισθητή και επέδρασε δυσμενώς στο σύνολο των επιχειρήσεων. Η έλλειψη όμως αυτή εξισορροπήθηκε μερικώς από το γεγονός ότι ενεργούσαν κατά κοινού αντιπάλου και σε κατευθύνσεις συγκλίνουσες στην πλειονότητά τους. Επίσης, τα επί μέρους σχέδια των συμμάχων αποδείχθηκαν, στην πράξη, επιτυχή.

Τα σχετικά με την προετοιμασία του Ελληνικού Στρατού και Έθνους γενικότερα αναπτύχθηκαν λεπτομερώς στο οικείο Κεφάλαιο. Εκείνο που πρέπει εδώ να επισημανθεί ως βασικό συμπέρασμα είναι η συστράτευση του συνόλου του Έθνους (πολιτειακής, πολιτικής, πνευματικής, στρατιωτικής ηγεσίας και λαού) εντός και εκτός του επίσημου κράτους, αλλά και η ταύτιση σκοπών και προσπαθειών. Ιδιαίτερα επισημαίνεται η ταυτότητα αντιλήψεων και η σύμπνοια της πολιτειακής, πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας. Επίσης, θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα η σημαντική από πολλές απόψεις συμβολή του επιτυχούς Μακεδονικού Αγώνα, που διεξήχθη τα έτη 1904-1908 στις ίδιες περιοχές της Μακεδονίας⁸¹, στη νικηφόρα προέλαση του Ελληνικού Στρατού.

Η στρατηγική συγκέντρωση των δυνάμεων στα δύο ΘΕ με τον όγκο στη Θεσσαλία υπήρξε σωστή και επιτυχή.

Οι επί μέρους μάχες του Ελληνικού Στρατού σχεδιάστηκαν, διευθύνθηκαν και εκτελέστηκαν επιτυχώς, παρά τις παρουσιασθείσες ατέλειες, σφάλματα και δυσχέρειες. Στις μάχες που ο επιθετικός ελιγμός προέβλεπε την παραβίαση της αμυντικής τοποθεσίας με υπερκέραση από το ένα ή και τα δύο πλευρά, σε συνδυασμό με ταυτόχρονη μετωπική επίθεση, προς αγκίστρωση δυνάμεων και όπου αυτός εφαρμόστηκε, η κατάληξη ήταν επιτυχής. Το αντίθετο συνέβη στις μάχες, κατά τις οποίες επιχειρήθηκε η διάσπαση των τοποθεσιών με μετωπική επίθεση, όπως οι αρχικές επιθέσεις στα Ιωάννινα.

Κρίνεται απαραίτητο να μνημονευθεί η αποφασιστική συμβολή στην όλη διεξαγωγή του πολέμου του Ελληνικού Στόλου. Η κυριαρχία του στόλου στο Αιγαίο απέτρεψε τις μεταφορές ενισχύσεων της Τουρκίας από τη Μικρά Ασία προς τη Μακεδονία, η δε συνδρομή του υπήρξε πολύτιμη και καθοριστική για όλους τους συμμάχους στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο.

Τέλος, θα πρέπει να επισημανθούν οι επινοικιότητες των στελεχών στη σχεδίαση, παραγωγή και εκμετάλλευση νέων και καινοφανών οπλικών συστημάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Συνταγματάρχης Μηχανικού Π. Λυκούδης και ο Ταγματάρχης Πυροβολικού Παναγιώτης Δαγκλής, οι οποίοι επινόησαν και σχεδίασαν ορειβατικό πυροβόλο που λυόμενο σε επί μέρους μέρη μπορούσε να φορτωθεί στο βασικό μεταφορικό μέσο του Ελληνικού Στρατού της εποχής, τον ημίονο. Από τις δύο επινοήσεις επελέγη το σχέδιο του Π. Δαγκλή. Λεπτομέρειες στην Εικόνα 3. Επίσης, στην πρωτοπορία και διορατικότητα της ηγεσίας και των αξιωματικών του Στρατού και του Ναυτικού να δώσουν εμπιστοσύνη σε πρωτοεμφανιζόμενα οπλικά συστήματα, διαβλέποντας τις δυνατότητές τους, οι οποίες την εποχή εκείνη ήταν άγνωστες. Πρόκειται για το αεροπλάνο και το υποβρύχιο. Και στα δύο οι ελληνικές ΕΔ πρωτοπόρησαν τόσο στην εισαγωγή τους στο οπλοστάσιο όσο και στη σωστή τακτική χρησιμοποίησή τους.

⁸¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων*, Αθήνα 1987, σελ. 5. Επισημαίνεται ότι προ του πολέμου είχαν ενεργοποιηθεί πολλά από τα σώματα του ΜΑ με τους ίδιους οπλαρχηγούς, τα οποία προσέφεραν σημαντική βοήθεια στον τακτικό στρατό.

Η συνοπτική εξιστόρηση των σημαντικών μαχών του Ελληνικού Στρατού δεν βοηθά στην εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Παρά ταύτα, από τα λίγα στοιχεία του γενικού σχεδίου και της διεξαγωγής που αναφέρθηκαν, κατά περίπτωση, μπορούμε να επιστημόσουμε τα ακόλουθα:

➡ **Μάχη Σαρανταπόρου (Σχ.2)**

Αποτελεί την πρώτη και κατά συνέπεια ιδιαίτερα σημαντική για την παραπέρα εξέλιξη του πολέμου μάχη. Η νίκη του Ελληνικού Στρατού οφείλεται:

- στην ορμητικότητα και το επιθετικό πνεύμα ηγεσίας και τμημάτων
- στο σταθερό και υψηλού επιπέδου ηθικό του
- στη σημαντική πρωτοβουλία που ανέπτυξε η διοίκηση της IV Μεραρχίας, η ραγδαία προέλαση-κίνηση της οποίας την έφερε στα νώτα των αμυνομένων
- στην τακτική της παθητικής άμυνας, που εφαρμόστηκε από τους Τούρκους.

Βεβαίως, παρατηρήθηκαν και σημαντικά σφάλματα, όπως η καθυστερημένη έναρξη υποστηρίξεως από το Πυροβολικό, λόγω κυρίως του γεγονότος ότι το Πυροβολικό είχε τεθεί υπό ενιαία διοίκηση με συνέπεια οι εμπρός μεραρχίες να στερούνται αμέσου υποστηρίξεως, και λόγω μη εγκαίρου προπαρασκευής της δράσεώς του. Δυσχέρειες παρατηρήθηκαν και από τη μη υπαγωγή του συνόλου των δυνάμεων που ενεργούσαν στο αριστερό της Στρατιάς (IV-V ΜΠ και ΤΙ) στον ίδιο σκοπό, δηλαδή στην υπερκέραση του δεξιού (δυτικού) της τουρκικής διατάξεως, υπό ενιαία διοίκηση. Συνέπεια η χαρακτηριστική αδράνεια της Ταξιαρχίας Ιππικού, που είχε ως αποτέλεσμα να μη γίνει έγκαιρα αντιληπτή η υποχώρηση των Τούρκων και να χαθεί η ευκαιρία αποκοπής της υποχωρήσεώς τους και καταστροφής τους.

➡ **Μάχη Γιαννιτσών (Σχ. 3)**

Αποτελεί τυπικό παράδειγμα μάχης εκ συναντήσεως. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι, μετά τη Μάχη του Σαρανταπόρου, διακόπηκε η επαφή με τον κύριο όγκο των υποχωρούντων Τούρκων. Η αντίδραση των Ελληνικών Σχηματισμών, παρά τον αιφνιδιασμό και τις εξ αυτού καθυστερήσεις, κρίνεται επιτυχής και οφείλεται κυρίως στην ορθή αρχική συγκρότηση της προελαύνουσας Στρατιάς, η οποία βασίστηκε στην ορθή εκτίμηση των δυνατοτήτων του εχθρού και του εδάφους. Και κατά τη μάχη αυτή δεν έλαβε χώρα καταδίωξη του αντιπάλου.

Οι επιχειρήσεις, τέλος, της V ΜΠ προς την περιοχή Κοζάνης-Φλώρινας υπήρξαν αρχικά επιτυχείς και η Μεραρχία κάλυπτε επιτυχώς και επαρκώς το δυτικό και τα νώτα της Στρατιάς. Στην περιοχή όμως της Διαβάσεως Κλειδίου, υπέστη τακτικό αιφνιδιασμό, λόγω κακής εκτιμήσεως των δυνατοτήτων του αντιπάλου, που ολοκληρώθηκε από την τολμηρή ενέργεια τουρκικής υπομονάδας, με τις γνωστές συνέπειες, οι οποίες παρ' ολίγο να δημιουργήσουν σημαντικά προβλήματα στην Ελληνική Στρατιά.

Η εξέλιξη αυτή των επιχειρήσεων της V Μεραρχίας οφείλεται:

- στην πτώση του ηθικού του προσωπικού, που οφειλόταν σε διάφορες αιτίες, όπως κόπωση, απώλειες, αλληλοσυγκρουόμενες διαταγές της διοικήσεως
- στην έλλειψη επαρκών πληροφοριών περί εχθρού, που οφειλόταν κυρίως στην έλλειψη κατάλληλης για τέτοια αποστολή μονάδας (Ιππικό), η οποία διετέθη μόλις στις 21 Οκτωβρίου
- στη μη λήψη επαρκών μέτρων τοπικής ασφαλείας κατά την εγκατάσταση της Μεραρχίας στο Αμύνταιο

- στην τολμηρή ενέργεια του διοικητού του Τουρκικού Λόχου.

Η πολιτικοστρατηγική απόφαση της ελληνικής κυβερνήσεως, μετά τη διάσπαση του Σαρανταπόρου και την κατάληψη της Κοζάνης, να στραφεί η Ελληνική Στρατιά ταχέως προς Θεσσαλονίκη, λόγω της καθόδου προς αυτήν ισχυρών βουλγαρικών δυνάμεων και όχι προς Φλώρινα-Μοναστήρι, αποδείχθηκε ορθή, δικαιωθείσα πλήρως εκ του αποτελέσματος. Η απόφαση αυτή παρέβλεπε τις τακτικές ανάγκες, κυρίως ασφαλείας, από τον άξονα Μοναστήρι-Φλώρινα-Κοζάνη, λόγω του κινδύνου ενδεχόμενης απειλής από τις υποχωρούσες στο σερβικό μέτωπο τουρκικές δυνάμεις και έδωσε βαρύτητα στην πολιτική-διπλωματική και εν τέλει εθνική ανάγκη ταχείας εισόδου και καταλήψεως της Θεσσαλονίκης και της ευρείας περιφέρειάς της. Η συμμόρφωση της στρατιωτικής ηγεσίας, παρά τις δικαιολογημένες αρχικές επιφυλάξεις της και η ταχεία κίνηση διέσωσε τη Θεσσαλονίκη και δημιούργησε τις προϋποθέσεις του αναγκαίου χώρου για τη στρατηγική συγκέντρωση και τον εφοδιασμό, κατά την εξόρμηση του Ελληνικού Στρατού στο Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο. Λανθασμένη θεωρείται η απόφαση του Αρχιστρατήγου να βασιστεί στις διβεβαιώσεις των Βουλγάρων και να επιτρέψει την είσοδο στη Θεσσαλονίκη των δύο ταγμάτων, διότι έδωσε, έτσι, τη δυνατότητα να εισέλθουν λάθρα πολύ μεγαλύτερες βουλγαρικές δυνάμεις, οι οποίες δημιούργησαν σημαντικά προβλήματα στην πόλη.

➔ Μάχη Ιωαννίνων (Σχ. 6)

Η δοθείσα προτεραιότητα για κατάληψη της Πρέβεζας υπήρξε ορθή, διότι αποτέλεσε πολύτιμη βάση ανεφοδιασμού της Στρατιάς Ηπείρου.

Οι αποτυχημένες αρχικές προσπάθειες κατά της οχυρωμένης τοποθεσίας Ιωαννίνων οφείλονται, πέρα από την ανεπάρκεια των διατιθέμενων δυνάμεων, στο γεγονός ότι επρόκειτο στην ουσία για μετωπικές επιθέσεις.

Η επιτυχία της τελικής επιθέσεως (20/2/1913) οφείλεται:

- στον αιφνιδιασμό που υπέστησαν οι αμυνόμενοι από την τροποποίηση του ελιγμού επιθέσεως, από την αφανή συγκέντρωση ισχυρών δυνάμεων

στην κύρια προσπάθεια του ελιγμού και τη διατήρηση της μέχρι τότε φυσιολογίας της μάχης με τις βολές του πυροβολικού

- στην άμεση και χωρίς δισταγμό εκμετάλλευση του αποτελέσματος τοπικής επιτυχίας, χάρις στις τολμηρές πρωτοβουλίες των διοικήσεων του Συντάγματος και Ταγμάτων Ευζώνων, με ταχεία διείσδυση στο εσωτερικό της τοποθεσίας.

Β΄ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Αίτια και Αφορμές του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου

Στην εισαγωγή αναφέρθηκε ότι ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος διεξήχθη μεταξύ των συμμάχων του πρώτου. Συγκεκριμένα προκλήθηκε από τη Βουλγαρία εναντίον της Ελλάδας και της Σερβίας, ενώ στην τελευταία φάση του εισήλθαν στον πόλεμο εναντίον της Βουλγαρίας η Ρουμανία και η Τουρκία. Ο πόλεμος αυτός άρχισε στις 17 Ιουνίου 1913 και έληξε με ανακωχή στις 17 Ιουλίου του ίδιου έτους, επισήμως δε στις 28 Ιουλίου 1913 με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου.

Κατά την εξέταση των αιτίων του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, αναφέρθηκε ότι υφίστατο από τους χριστιανούς συμμάχους ταυτότητα διεκδικήσεων επί μεγάλων περιοχών της υπό οθωμανικό έλεγχο Βαλκανικής. Περιοχές τις οποίες κάθε ένα από τα κράτη θεωρούσε ως κληρονομιά και εθνικό έδαφός του. Οι αλληλοσυγκρουόμενες αυτές βλέψεις και διεκδικήσεις, καθ' όν χρόνο υφίστατο ο κίνδυνος του κοινού αντιπάλου, της Τουρκίας, βρίσκονταν σε καταστολή, κανένας όμως δεν είχε παραιτηθεί από αυτές. Η σύμπυξη του ενιαίου βαλκανικού μετώπου, εξασφάλιζε μεν τις βασικές προϋποθέσεις για την αντιμετώπιση του κοινού εχθρού, αλλά εμπεριείχε τα σπέρματα των διαφορών και ανταγωνισμών μεταξύ αυτών των ιδίων συμμάχων. Το πλέγμα τών μεταξύ τους διμερών συμφωνιών του 1912, αποδείχθηκε στην πράξη ανίκανο να διασφαλίσει ακόμη και τα συμφωνηθέντα⁸². Μόλις, λοιπόν, σημειώθηκαν οι πρώτες νίκες κατά του κοινού αντιπάλου και διαφάνηκε ότι το αποτέλεσμα του πολέμου διαγραφόταν ευνοϊκό και ταχύ, άρχισαν να εκδηλώνονται οι υφιστάμενες αντιθέσεις, με συνεπακόλουθα διχόνοιες, προστριβές και έντονη τη μεταξύ τους έλλειψη εμπιστοσύνης. Η Σερβία και κυρίως η Βουλγαρία διεκδικούσαν περισσότερα εδάφη και περιοχές από ό,τι εθνολογικοί και ιστορικοί λόγοι δικαιολογούσαν, επικαλούμενοι αστήρικτες εν πολλοίς αιτιολογίες⁸³. Όλα αυτά εκδηλώνονταν στην πράξη με την τάση, κυρίως της Βουλγαρίας, για προώθηση των δυνάμεών της και κατάληψη όσο το δυνατόν περισσότερων εδαφών, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που κατέλαβαν στρατεύματα άλλων συμμάχων της. Η πρώτη και πλέον χαρακτηριστική εκδήλωση, όχι όμως μοναδική, της πολιτικής αυτής εμφανίστηκε στο ζήτημα της Θεσσαλονίκης⁸⁴. Ιδιαίτερα προκλητική και

⁸² *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, έκδοση Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 335-6 και Αντιστρατήγου Ιβάνωφ, Ν., «Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13. Οι επιχειρήσεις της II Στρατιάς εναντίον των Συμμάχων κατά το 1913», *Περιοδικό Γενική Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τεύχος 51, σελ.147-149.

⁸³ Όπως η απώλεια για τη Σερβία των αλβανικών εδαφών και η στέρση εξόδου προς τη θάλασσα, για δε τη Βουλγαρία ότι υπέστη τις μεγαλύτερες θυσίες στον πόλεμο και κατόπιν τούτου έπρεπε να αποκτήσει τις περιοχές της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου του 1878.

⁸⁴ Συγκεκριμένα, ακολούθησαν επεισόδια, μεταξύ βουλγαρικών και ελληνικών τμημάτων στο 14ο χιλιόμετρο της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Κιλκίς, στις 20 και 21 Νοεμβρίου 1912, καθώς και τα γεγονότα της Αριδαίας μεταξύ 6 και 8 Φεβρουαρίου 1913. Σοβαρότερα επεισόδια έλαβαν χώρα τον Φεβρουάριο του 1913 στην περιοχή της Νιγρίτας. Ακόμη όμως σοβαρότερα επεισόδια και συγκρούσεις σημειώθηκαν στην περιοχή

βίαη ήταν η συμπεριφορά των Βουλγάρων προς τους ελληνικούς πληθυσμούς των περιοχών που είχαν καταλάβει. Υποχρέωναν τους Έλληνες να υπογράφουν δηλώσεις προσχωρήσεως προς τη βουλγαρική Εξουσία και να τελούν όλες τις θρησκευτικές εκδηλώσεις (λειτουργίες, μυστήρια) στη βουλγαρική γλώσσα. Επίσης, υποχρέωναν τα παιδιά να φοιτούν σε βουλγαρικά σχολεία, να ομιλούν βουλγαρικά, να στρατεύονται στο Βουλγαρικό Στρατό κ.ά. Όσοι εκ των Ελλήνων δεν πειθαρχούσαν βασανίζονταν, εκβιάζονταν, φυλακίζονταν ακόμη και φονεύονταν⁸⁵.

Η ελληνική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία στην προσπάθειά της να μην οξύνει την κατάσταση έδειχνε διαλλακτικότητα, η οποία φαίνεται ότι εκλαμβάνονταν ως αδυναμία και αποθάρσυνε τους Βουλγάρους. Μετά από πολλές προσπάθειες, συμφωνήθηκε η χάρση γραμμής διαχωρισμού μεταξύ ελληνικών και βουλγαρικών στρατευμάτων, η οποία όμως σε πολλές περιπτώσεις και με διάφορες δικαιολογίες δεν εφαρμόστηκε ή παραβιάστηκε από τους Βουλγάρους. Συγχρόνως οι Βούλγαροι απέσυραν σημαντικές δυνάμεις από το μέτωπο της Θράκης, τις οποίες προωθούσαν έναντι των Ελλήνων και Σέρβων. Σύμφωνα με τις συγκεντρωθείσες πληροφορίες, οι έναντι του Ελληνικού Στρατού βουλγαρικές δυνάμεις, ανέρχονταν σε 70.000 περίπου, διατεταγμένες από Δοϊράνης μέχρι Καβάλας⁸⁶. Ανάλογη ήταν και η στάση των Βουλγάρων έναντι των Σέρβων, όπου και μεταξύ τους εκδηλώθηκαν συμπλοκές και επεισόδια, παρά το γεγονός ότι η μεταξύ τους διανομή εδαφών είχε ρυθμιστεί κατά το μεγαλύτερο μέρος, από τη συνθήκη συμμαχίας τους.

Εάν επιχειρήσει κάποιος να αιτιολογήσει την αδιάλλακτη στάση της βουλγαρικής ηγεσίας και την εξώθηση των σχέσεων με τους συμμάχους της στα άκρα, θα μπορούσε άφοβα να ανατρέξει στη διάχυτη εντύπωση στα ανώτατα πολιτειακά, πολιτικά και στρατιωτικά κλιμάκια της βουλγαρικής ηγεσίας περί της ανωτερότητας και υπεροχής του Βουλγαρικού Στρατού και της ηγεσίας του έναντι των άλλων συμμάχων τους⁸⁷.

Τέλος, δεν πρέπει να αγνοηθεί ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στη διαμόρφωση της πολιτικής κάθε χώρας για την προώθηση των συμφερόντων τους στην περιοχή.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ως αίτια του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου:

- τις διεκδικήσεις των συμμάχων του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, Ελλάδα, Σερβία και Βουλγαρία περί τη διανομή των απελευθερωθέντων εδαφών της Βαλκανικής Χερσονήσου
- τη σαφώς επεκτατική, εις βάρος των άλλων συμμάχων, πολιτική της Βουλγαρίας
- την υπερεκτίμηση της βουλγαρικής ηγεσίας στις δυνατότητες του Βουλγαρικού Στρατού, σε συνδυασμό με υποτίμηση των αντιπάλων, η οποία συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση και προσπάθεια υλοποίησης της προαναφερθείσας επεκτατικής πολιτικής

του Παγγαίου τον Απρίλιο-Μάιο 1913. όρα: ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών πολέμων 1912-13* Αθήνα 1987, σελ. 193-206. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, έκδοση Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 339.

⁸⁵ Όρα Υποστρατήγου Πολιτάκου, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 50. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σσ. 192-193.

⁸⁶ Όρα: Αντιστρατήγου Ιβάνωφ, Ν., «Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13. Οι επιχειρήσεις της II Στρατιάς εναντίον των Συμμάχων κατά το 1913», *Περιοδικό Γενική Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τεύχος 51, σελ.152 επ. και 180 επ.

⁸⁷ Όρα: Υποστρατήγου Πολιτάκου, Ιωάν., ο.π. σελ. 50. Ταξίαρχου Κόκορη Α.Α., *Στρατιωτική Ιστορία*, Βιβλίο 1ον, έκδοση ΣΣΕ, Αθήνα 1972, σελ. 195.

- τις επεμβάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων ως προς τη ρύθμιση της διανομής εδαφών, ανάλογα με τα απώτερα συμφέροντά τους στην ευρύτερη περιοχή⁸⁸.

Ως αφορμές, τέλος, του πολέμου δύνανται να θεωρηθούν οι προκλήσεις, προστριβές, τα μεθοριακά επεισόδια και κυρίως οι συμπλοκές μεταξύ των στρατευμάτων Βουλγαρίας αφενός και Ελλάδος και Σερβίας, αφετέρου, οι οποίες, ως γνωστό, χρονολογούνταν διαρκούντος του πολέμου κατά των Τούρκων, και οι οποίες συνεχίστηκαν μέχρι και την παραμονή ακόμη της ενάρξεως του μεταξύ τους πολέμου. Όπως, επίσης, και η ασυνέπεια των Βουλγάρων στις εκάστοτε συμφωνίες για διευθέτηση των διαφορών.

Η Ελληνοσερβική Αμυντική Συμμαχία

Η Ελλάδα και η Σερβία δεν είχαν ουσιώδεις μεταξύ τους διαφορές, ως προς τη διανομή εδαφών και την επίλυση των διαφορών που ανέκυπταν εκάστοτε. Αλλά και να είχαν, αναγκάστηκαν να τις ξεπεράσουν καθώς εμφανίστηκε ενωρίς η βουλγαρική απειλή εξαιτίας της οποίας Σερβία και Ελλάδα ήρθαν σε επίσημες επαφές μεταξύ τους από τις 10 Ιανουαρίου 1913, για την αντιμετώπιση της καταστάσεως, οι οποίες επαφές κατέληξαν στην υπογραφή της σχετικής συνθήκης δεκαετούς αμυντικής συμμαχίας στις 19 Μαΐου 1913, η οποία θα λειτουργούσε ως διπλωματικό και στρατιωτικό αντίρροπο στη βουλγαρική αδιαλλαξία⁸⁹.

Η Ελλάδα και η Σερβία, παρά την υπογραφή της συνθήκης αυτής και στα πλαίσια της γενικότερης πολιτικής τους, δεν έπαυσαν ούτε στιγμή να επιζητούν τη διευθέτηση των διαφορών τους με τη Βουλγαρία, πλην όμως προσέκρουαν πάντοτε στην αδιαλλαξία της Βουλγαρίας, η οποία λειτουργούσε και παρελκυστικά μέχρι την ολοκλήρωση της στρατηγικής αναδιατάξεως των δυνάμεών τους⁹⁰. Έτσι, όταν τη νύκτα της 16/17 Ιουνίου 1913 τα βουλγαρικά στρατεύματα επιτέθηκαν αιφνιδιαστικά κατά των σερβικών και ελληνικών δυνάμεων προφυλακών, οι δύο σύμμαχοι δεν είχαν άλλη επιλογή από το να απαντήσουν άμεσα στην πρόκληση, για να αρχίσει μετά από αυτό ο Δεύτερος Βαλκανικός πόλεμος.

⁸⁸ Πολλοί ιστορικοί θεωρούν ως ένα ακόμη αίτιο την υπερβολική διαλλακτικότητα που επιδείκνυαν οι κυβερνήσεις Ελλάδος και Σερβίας έναντι των βουλγαρικών προκλήσεων, με την έννοια ότι πιθανόν η διαλλακτικότητα αυτή δημιούργησε στη βουλγαρική ηγεσία την εντύπωση ότι μια αιφνιδιαστική επιθετική ενέργεια θα φόβιζε τους αντιπάλους ή ότι η αντίδρασή τους θα ήταν, όπως μέχρι τότε, χαλαρή. Υποστρατήγου Πολιτάκου, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 50.

⁸⁹ Η πρώτη διερευνητική επαφή έγινε με τη συνάντηση του Κωνσταντίνου και του Αλεξάνδρου (διαδόχου της Σερβίας) στις 12 Νοεμβρίου στο Μοναστήρι. Ο Κωνσταντίνος ενημέρωσε την κυβέρνηση περί των προθέσεων της Σερβίας για διατήρηση της ισχύουσας, μεταξύ των δύο χωρών, συμμαχίας, αλλά και της επεκτάσεώς της έναντι των Βουλγάρων, εάν χρειαζόταν. Οι διαπραγματεύσεις καθυστερούσαν, λόγω της εμμονής της Σερβίας η Συνθήκη να αφορά και επίθεση από τρίτη, πέραν της Βουλγαρίας, χώρα και την άρνηση της Ελλάδας σε αυτόν τον όρο. Τελικά η εντεινόμενη βουλγαρική προκλητικότητα έκαμψε τις αντιρρήσεις της Ελλάδας. Σύμφωνα με την παραπάνω συνθήκη, καθορίζονταν τα σύνορα μεταξύ των δύο κρατών, τα οποία σε γενικές γραμμές ήταν τα σημερινά υφιστάμενα με τη FYROM, καθώς επίσης και τα σερβοβουλγαρικά και ελληνοβουλγαρικά σύνορα, τα οποία θα πρότειναν οι δύο σύμμαχοι στη Βουλγαρία και αν αυτή τα ηρνεύει, στη διαιτησία. Επίσης, προέβλεπε την ανάληψη κάθε ενεργείας αποφυγής του πολέμου, αλλά και την υποχρέωσή τους για κοινή ενέργεια σε περίπτωση βουλγαρικής επιθέσεως, ως και τις υποχρεώσεις κάθε κράτους. Ταξιάρχου Χαρ. Νικολάου: *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ.199-203. ΓΕΣ/ΔΙΣ *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 87 και σελ. 207-208. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, έκδοση Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 336-339.

⁹⁰ Ούτως, ενώ με πρωτοβουλία της Ελλάδας επέκειτο η έναρξη συζητήσεων με τη διαιτησία του Τσάρου, η βουλγαρική κυβέρνηση έθεσε απαράδεκτους όρους για μείωση των δυνάμεων της Ελλάδας και την απόδοση σε αυτή εδαφών της Μακεδονίας που κατείχε ο Ελληνικός Στρατός. Έτσι, και οι τελευταίες διπλωματικές προσπάθειες της Ελληνικής Κυβερνήσεως, απέβησαν άκαρποι .

(Σχ. 9) Πηγή: Στρ. Ιστορία, ΣΣΕ

Δύναμη – Διάταξη – Σχέδια Αντιπάλων (Σχ. 9)

➔ Βούλγαροι

Η δύναμη του Βουλγαρικού Στρατού έχει αναφερθεί προηγουμένως. Εδώ θα συμπληρώσουμε ότι η βουλγαρική στρατιωτική ηγεσία με την προοπτική του νέου πολέμου, είχε προσπαθήσει να ενισχύσει τον στρατό της, με πρόσκληση και εκγύμναση νέων από επιτόπια στρατολόγηση του πληθυσμού των περιοχών που είχαν καταληφθεί. Οι κατ' αυτόν τον τρόπο όμως συγκροτηθείσες μονάδες ήταν ανεπαρκώς εκπαιδευμένες.

Η διάταξη των Βουλγαρικών Στρατιών, ήταν η ακόλουθη:

- 1η (Στρατηγός Βασίλ Κουτίντσεφ) και 3η (Στρατηγός Ράντκο Δημήτρεφ) Στρατιά βόρεια κοντά στα παλιά σερβοβουλγαρικά σύνορα, στις περιοχές Βιδινίου-Μπερκοβίτσας και Σλιβνίτσας.

- 2η Στρατιά (Στρατηγός Νικόλα Ιβανώφ) ανεπτυγμένη από τη λίμνη Δοϊράνη μέχρι την Καβάλα έναντι των Ελλήνων.

- 4η Στρατιά (Στρατηγός Στίλιαν Κοβάτσεφ) στην περιοχή Ιστίπ-Στρωμνίτσα, έναντι της νότιας πτέρυγας του Σερβικού Στρατού.

- 5η Στρατιά (Στρατηγός Τόντσεφ) στην περιοχή Κιουστεντήλ.

Εφεδρεία Αρχιστρατήγου 2 Ταξιαρχίες.

Από τη διάταξη διαφαίνεται ότι οι Βούλγαροι διέθεσαν μεγάλο μέρος των δυνάμεών τους μακριά του ζωτικού χώρου της Μακεδονίας, η οποία αποτελούσε τον κρίσιμο χώρο του συγκεκριμένου πολέμου.

Ειδικότερα η διάταξη της 2ης Στρατιάς που βρισκόταν απέναντι από τον Ελληνικό Στρατό, είχε ως εξής (Σχ. 10):

- Στρατηγείο της Στρατιάς στις Σέρρες

- Η III ΜΠ Βαλκανίων (μείον Ταξιαρχία) (Υποστράτηγος Σαράφωφ): Στρατηγείο στο Κιλκίς, η 3η Ταξιαρχία στα υψώματα Πολυκάστρου και η 2η Ταξιαρχία περί το Κιλκίς⁹¹.

- Η 1η Ταξιαρχία της Χ ΜΠ και το 10ο Σύνταγμα Ιππικού στην περιοχή των χ. Ξυλόπολη-Χ. Λαχανάς.

- Η Ταξιαρχία Δράμας στην περιοχή Σωχού-Νιγρίτας.

- Η Ταξιαρχία Σερρών στη βόρεια πλευρά του Παγγαίου όρους εν κινήσει προς την περιοχή Κιλκίς.

- Η XI ΜΠ στην περιοχή Ελευθερουπόλεως.

- Διάφορες μονάδες κατά μήκος των ακτών.

Οι Ταξιαρχίες Δράμας και Σερρών συγκροτήθηκαν από επιτόπιο στρατολογία του πληθυσμού των κατακτηθεισών περιοχών και ήταν ανεπαρκώς εκπαιδευμένες.

- Η 1/Χ Ταξιαρχία και το 10ο Σύνταγμα Ιππικού είχαν εγκατασταθεί στην τοποθεσία τους, μόλις στις 17 Ιουνίου⁹².

➡ Σχέδια Ενεργείας

Το βουλγαρικό ΓΣ δεν φαίνεται να είχε εκπονήσει Γενικό Σχέδιο Επιχειρήσεων. Αυτό προκύπτει από τις αντιφατικές διαδοχικές διαταγές του προς τη 2η και 4η Στρατιά και την παράλειψη πλήρους ενημερώσεως των άλλων (1η, 3η, 5η)⁹³. Ως

⁹¹ Η 1η Ταξιαρχία είχε διατεθεί στην 4η Στρατιά.

⁹² Αντιστρατήγου Ιβάνωφ, Ν., «Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13. Οι επιχειρήσεις της II Στρατιάς εναντίον των Συμμάχων κατά το 1913», Περιοδικό *Γενική Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τεύχος 51, σελ. 157, 201 επ. και τεύχος 53, σελ. 188.

⁹³ Ταξιάρχου Κόκορη, Α.Α., *Στρατιωτική Ιστορία* Βιβλίο 1ον, έκδοση ΣΣΕ, Αθήνα 1972, σελ. 183-185. Αντιστρατήγου Αθ. Γεραμάνη *Συμβολή στην Πολεμική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήναι 1980, σελ. 15. Ο στρατηγός Ιβάνωφ περιγράφει σαφώς τις αλληλοσυγκρουόμενες και ασαφείς διαταγές του ΓΣ, αλλά και τη χαρακτηριστική απραξία των λοιπών στρατιών κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων. Αντιστρατήγου Ιβάνωφ, Ν., «Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13. Οι επιχειρήσεις της II Στρατιάς εναντίον των Συμμάχων κατά το 1913». Περιοδικό *Γενική Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τεύχος 51, σελ. 206 και τεύχος 53, σσ. 143,146, 149, 163, 188.

(Σχ. 10) Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ

πιθανότερες αιτιολογίες θεωρούνται οι προαναφερθείσες εσφαλμένες εκτιμήσεις της βουλγαρικής ηγεσίας για τις δυνατότητες του Βουλγαρικού Στρατού και των αντιπάλων του και για την πεποίθησή της ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις θα επενέβαιναν και θα επέβαλαν τον τερματισμό των επιχειρήσεων. Με βάση τις εκτιμήσεις αυτές, η βουλγαρική ηγεσία οδηγήθηκε στην απόφαση για ανάληψη ταχείας και αιφνιδιαστικής επιθετικής ενέργειας προς κατάληψη όσο το δυνατόν περισσότερων από τα αμφισβητούμενα εδάφη, χρησιμοποιώντας προς τούτο τη 2η και 4η Στρατιά κατά των Ελλήνων και Σέρβων αντίστοιχα⁹⁴.

➡ Σέρβοι

Η δύναμη του Σερβικού Στρατού είναι γνωστή, η δε διάταξή του, ήταν η ακόλουθη (σχ. 9):

- 1η Στρατιά (διάδοχος Αλέξανδρος): 4 ΜΠ, 24 ίλεις και 140 πυροβόλα, στην περιοχή Κουμανόβου
- 2η Στρατιά (Στρατηγός Στεπάν Στεπάνοβιτς): 2 ΜΠ και 95 πυροβόλα στην περιοχή ΠΙΡΟΤ
- 3η Στρατιά (Στρατηγός Μπόζα Γιάνκοβιτς): 3 ΜΠ, 7 ίλεις και 108 πυροβόλα στην περιοχή Βελεσσών-Ιστίπ
- Εφεδρεία: Μεραρχία Ιππικού και ΜΠ στα Σκόπια και 2 ΜΠ στα αλβανικά σύνορα.

Από τη διάταξη του Σερβικού Στρατού διαπιστώνεται ότι οι Σέρβοι διέθεσαν τον όγκο των δυνάμεών τους (1η και 3η Στρατιά) στο τρίγωνο Εγκρί Παλάγκα-Κριβολάκ-Κουμάνοβο, προσανατολισμένες προς τις διεκδικούμενες περιοχές, διαθέσαντες μόνο τη 2η Στρατιά κατά μήκος της παλαιάς μεθορίου για να την καλύπτουν.

⁹⁴ *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, έκδοση Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 341. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 212.

➔ Σχέδια Ενεργείας

Το σχέδιο επικειρήσεων των Σέρβων, προσανατολισμένο προς τη φιλοσοφία του μετά της Ελλάδας συμφώνου και την επιθυμία να αποφύγουν οποιαδήποτε πρόκληση, προέβλεπε αρχικά άμυνα και στη συνέχεια εκτόξευση αντεπιθέσεως κατά των Βουλγάρων, από κοινού μετά των Ελλήνων⁹⁵.

➔ Έλληνες

Η δύναμη της Ελληνικής Στρατιάς στη Μακεδονία ανερχόταν σε 109.000 άνδρες, 1.000 ιππείς και 180 πυροβόλα, συγκροτούμενη σε οκτώ ΜΠ, αρχικά, οι οποίες προς το τέλος του πολέμου ανήλθαν σε εννέα με την ολοκλήρωση της συγκροτήσεως της Χ ΜΠ⁹⁶.

Η Στρατιά συγκεντρώθηκε μεταξύ των ποταμών Στρυμόνα και Αξιού, με την εξής διάταξη εξ Ανατολών προς Δυσμάς: (Σχ.10)

- VII ΜΠ (Συνταγματάρχης Σωτήλης Ναπολέων): από τις εκβολές του Στρυμόνα μέχρι τη λίμνη Βόλβη, στο δεξιό (ανατολικό) της διατάξεως.

- I ΜΠ (Υποστράτηγος Εμμανουήλ Μανουσογιαννάκης): στο στενό μεταξύ λίμνης Βόλβης και λίμνης Λαγκαδά.

- VI ΜΠ (Συνταγματάρχης Νικόλαος Δελαγραμμάτικας): από τη λίμνη Λαγκαδά, μέχρι την αμαξιτή οδό Θεσσαλονίκης-Σερρών (περιοχές Λαίνα, Λιτής, Ασβεστοχωρίου).

- IV ΜΠ (Υποστράτηγος Κωνσταντίνος Μοσχόπουλος): από την αμαξιτή οδό Θεσσαλονίκης-Σερρών, μέχρι το Γαλλικό ποταμό (περιοχές Μελισσοχωρίου-Πουρνάρι).

- Η V (Συνταγματάρχης Στέφανος Γεννάδης) και III ΜΠ (Υποστράτηγος Κωνσταντίνος Δαμιανός) θα συγκροτούσαν τμήμα στρατιάς υπό τον Διοικητή της III ΜΠ και θα τάσσονταν από το Γαλλικό π. μέχρι Αξιοχώρι (περιοχές Ναρες-Καραβια-Ξηροχώρι-Αξιοχώρι-Αγιονέρι).

- X ΜΠ (Συνταγματάρχης Λεωνίδα Παρασκευόπουλος) στην περιοχή Αξιουπόλεως-Γουμένισσας και θα εξασφάλιζε το τμήμα της σιδηροδρομικής γραμμής από χ. Αξιοχώρι μέχρι Ειδομένη.

Εφεδρεία της Στρατιάς η II ΜΠ στη Θεσσαλονίκη και η Ταξιαρχία Ιππικού στη Σίνδο. Αρχιστράτηγος του Ελληνικού Στρατού ήταν ο Βασιλεύς, πλέον, Κωνσταντίνος με επιτελάρχη τον Συνταγματάρχη Βίκτωρα Δούσημανη.

Κύριο χαρακτηριστικό της διατάξεως του Ελληνικού Στρατού ήταν η αντιπαράταξη του απέναντι στη 2η Βουλγαρική Στρατιά με το σύνολο των δυνάμεών του, εξασφαλίζοντας, έτσι, τοπική υπεροχή δυνάμεων, διότι η 2η Βουλγαρική Στρατιά δεν είχε προλάβει να συγκεντρώσει το σύνολο των δυνάμεών της⁹⁷.

Ο Ελληνικός Στόλος βρισκόταν στην ευρύτερη περιοχή του κόλπου του Ορφανού σε επαφή με τον Στρατό και για παροχή άμεσης υποστήριξης κατά τις αρχικές φάσεις των επιχειρήσεων⁹⁸.

⁹⁵ Δεν υπήρχε κοινό σχέδιο μεταξύ των συμμάχων, παρά τη σχετική πρόβλεψη από τη στρατιωτική σύμβαση. Αντιστρατήγος Γεραμάνη, Αθ., *Συμβολή στην Πολεμική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήναι 1980, σελ. 22.

⁹⁶ Η Στρατιά Ηπείρου διέθετε 25.000 περίπου άνδρες. Επισημαίνεται ότι τα σώματα Προσκοπών, που για διάφορους λόγους είχαν διαλυθεί, επανασυγκροτήθηκαν. Η Χ Μεραρχία συγκροτήθηκε από τα ανεξάρτητα Συγκροτήματα Ευζώνων (3ο-4ο-5ο ΣΕ) και μονάδες από το εσωτερικό. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 210-11.

⁹⁷ Η Ελληνική Στρατιά ενισχύθηκε σημαντικά σε προσωπικό και οπλισμό, ιδίως βαριά πυροβόλα, κατά τη διάρκεια της στρατηγικής συγκεντρώσεώς της.

⁹⁸ Η παρουσία του Στόλου στην περιοχή αυτή είχε ευνοϊκές επιπτώσεις για τις επιχειρήσεις του Στρατού. Συγκεκριμένα

➔ Σχέδια Ενεργείας

Το Ελληνικό όπως και το Σερβικό Σχέδιο Επιχειρήσεων κυριαρχείτο από την ιδέα αφέσεως της πρωτοβουλίας των επιχειρήσεων στους Βουλγάρους, αναλαμβανομένης όμως άμεσης γενικής επιθέσεως κατά των πλευρών τους, όταν αυτή θα εκδηλωνόταν. Συγκεκριμένα, το Ελληνικό ΓΣ κοινοποίησε στις 24 Μαΐου 1913 Δελτίο Πληροφοριών προς τις Μεραρχίες περί της διατάξεως της 2ης Βουλγαρικής Στρατιάς, και με εμπιστευτικές οδηγίες του, πέραν των άλλων, καθόρισε: «Η καλύτερα ενέργεια του Ελληνικού Στρατού θα ήταν η ταχεία ανάληψη της επιθέσεως και η διεύθυνση του όγκου των δυνάμεων, είτε κατά της δεξιάς, είτε κατά της αριστερής πτέρυγας του εχθρού. Επειδή όμως για λόγους πολιτικούς, τούτο δεν είναι δυνατόν, εάν οι Βούλγαροι αρχίσουν πρώτοι την επίθεσή τους, αυτή θα αντιμετωπισθεί με αντεπιθέσεις καθ' ενός των πλευρών τούτου».

Συνοπτική Εξιστόρηση των Έλληνοβουλγαρικών Επιχειρήσεων

➔ Η έναρξη του Πολέμου

Η Ανώτατη Βουλγαρική Διοίκηση διέταξε στις 15 Ιουνίου 1913 τη 2η και 4η Στρατιά να επιτεθούν κατά των Ελλήνων και Σέρβων αντίστοιχα, και να καταλάβουν το ταχύτερο δυνατόν περισσότερα εδάφη, πριν επέμβουν οι Μεγάλες Δυνάμεις και επιβάλλουν ανακωχή⁹⁹. Οι δύο Βουλγαρικές Στρατιές ολοκλήρωσαν τις προπαρασκευές τους και περί την 7.00 εσπερινή της 16ης Ιουνίου 1913 επιτέθηκαν αιφνιδιαστικά κατά των ελληνικών και σερβικών προκαλυπτικών τμημάτων στις περιοχές του Παγγαίου όρους και του Ιστίπ, αντίστοιχα, χωρίς επίσημη κήρυξη του πολέμου. Τα προκαλυπτικά τμήματα συμπίτυχθηκαν, επιβραδύνοντας όπου ήταν δυνατόν τον εχθρό, οι δε σύμμαχοι Έλληνες και Σέρβοι από την επομένη ανέλαβαν αντεπίθεση¹⁰⁰.

Οι έλληνοβουλγαρικές επιχειρήσεις περιλαμβάνουν την εκκαθάριση Θεσσαλονίκης¹⁰¹, τις μάχες Κιλκίς-Λαχανά, Δοϊράνης, Κωστούρινου, Σιδηροκάστρου, τις επιχειρήσεις προωθήσεως του Ελληνικού Στρατού στις κοιλάδες Στρώμνιτσα, Μπρεγκλανιτσα και Στρυμόνα π. και τις εκεί μάχες Κρέσνας-Σιμιτλή-Τζουμαγιάς.

η απειλή ενδεχόμενης αποβατικής ενέργειας από τον Στόλο στις ακτές των περιοχών Ελευθερουπόλεως και Καβάλας ακτίστρωσε σημαντικές βουλγαρικές δυνάμεις 11 Ταγμάτων στην περιοχή. Στις 22 Ιουνίου, όταν πλέον δεν ήταν αναγκαία η εγγύς υποστήριξη των επιχειρήσεων του στρατού, μετακινήθηκε στο λιμάνι της Θάσου όπου παρέμεινε ναυλοχών μέχρι το τέλος του πολέμου, ενώ συνέβαλε στην απελευθέρωση σημαντικών περιοχών και πόλεων. Αντιστρατήγου Γεραμάνη, Αθ., *Συμβολή στην Πολεμική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1980, σελ. 21.

⁹⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987 σσ. 212-13. Αντιστρατήγου Ν. Ιβάνωφ, «Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13. Οι επιχειρήσεις της II Στρατιάς εναντίον των Συμμάχων κατά το 1913», Περιοδικό *Γενική Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τεύχος 51, σελ. 196-7 και τεύχος 53, σελ. 148-9.

¹⁰⁰ Λόγω διακοπής των γραμμών επικοινωνιών της VII ΜΠ με τη Θεσσαλονίκη και της I ΜΠ με τα τμήματα προκαλύψεως, η πληροφορία για τις βουλγαρικές επιθέσεις ελήφθη από το ΓΣ μόλις στις 05.30 της 17ης Ιουνίου. Το ΓΣ διαπίστωσε ότι η κατάσταση ήταν πολύ σοβαρή και ενημέρωσε άμεσα την κυβέρνηση και τον Αρχιστράτηγο Βασιλιά, ο οποίος ήταν στην Αθήνα, και ζήτησε οδηγίες για άμεση επίθεση. Αμέσως συνήλθε το Υπουργικό Συμβούλιο υπό τον Βασιλιά, που αποφάσισε ομόφωνα την ανάληψη γενικής επιθέσεως και την εκκαθάριση της Θεσσαλονίκης. Ο Βασιλιάς έφθασε το πρωί της 18ης ατμοπλοϊκώς στη Θεσσαλονίκη και ανέλαβε επί τόπου την αρχιστρατηγία.

¹⁰¹ Στις 15.00 ώρα της 17ης Ιουνίου, δυνάμεις της II Ελληνικής Μεραρχίας, ύστερα από σχετική έγκριση της κυβερνήσεως, απέκλεισαν με περίσφιξη τις βουλγαρικές δυνάμεις (2 Τάγματα) στα στρατόπεδά τους και έταξαν προθεσμία παραδόσεώς τους μίας ώρας. Μετά την εκπονή της προθεσμίας, άρχισε η δια των όπλων εκκαθάριση, η οποία ολοκληρώθηκε την 08.00 της επομένης 18 Ιουνίου. Αιχμαλωτίσθηκαν 19 αξιωματικοί, 1.160 οπλίτες και 80 κομιτατζήδες. Επίσης, βρέθηκαν νεκροί: 54 οπλίτες και 6 κομιτατζήδες και τραυματίες: 17. Από ελληνικής πλευράς οι απώλειες ήταν νεκροί: 18 οπλίτες και 4 αξιωματικοί και τραυματίες: 42 οπλίτες.

➔ Μάχη Κιλκίς-Λαχανά (Σχ. 10)

Ως προελέχθη, από τις εσπερινές ώρες και τη νύκτα 16/17 Ιουνίου 1913, ο Βουλγαρικός Στρατός επετέθη κατά των σερβικών και ελληνικών θέσεων. Η 2η Βουλγαρική Στρατιά επετέθη κατά των ελληνικών προφυλακών στο Παγγαίο, ενώ από τις 17 Ιουνίου οι επιθέσεις επεκτάθηκαν και στο υπόλοιπο μέτωπο. Ο πόλεμος άρχισε ακήρυκτος.

Ο Στρατηγός Ιβάνωφ, αφού απωθήθηκαν οι ελληνικές προφυλακές, σχεδίαζε να αναλάβει στις 19 Ιουνίου γενική επίθεση προς Θεσσαλονίκη. Τον πρόλαβε όμως η επιθετική ενέργεια του Ελληνικού Στρατού το πρωί της 19ης Ιουνίου και τον καθήλωσε σε άμυνα.

Το σχέδιο του ΓΣ προέβλεπε επιθετική ενέργεια με το σύνολο του Ελληνικού Στρατού (8 ΜΠ και 1 Ταξιαρχία Ιππικού) κατά της αμυντικής τοποθεσίας των Βουλγάρων στην περιοχή Κιλκίς-Λαχανά. Επρόκειτο στην ουσία περί μετωπικής επιθέσεως, αφού εκ των 8 μεραρχιών, οι 4 (II, IV, V, III), διετέθησαν στην περιοχή Κιλκίς, οι 2 (VI, I) στην περιοχή Λαχανά και μόνο 2 (VII δεξιά και X αριστερά) διετέθησαν στις πτέρυγες, των οποίων η ενέργεια θα ρυθμιζόταν κατά την κρίση των διοικητών τους. Άξιο αναφοράς το γεγονός ότι στην ουσία δεν διατίθετο εφεδρεία.

Η τοποθεσία Κιλκίς-Λαχανά παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες για τα επιτιθέμενα τμήματα πεζικού, ένεκα του αναπεπταμένου εδάφους και της έλλειψης καλύψεως και προστασίας. Αντίθετα, προσφέρεται για αποτελεσματικό αμυντικό αγώνα, παρέχουσα στον αμυνόμενο, εκτός των άλλων, άριστη παρατήρηση και εκτεταμένα πεδία βολής. Η τοποθεσία είχε οργανωθεί αμυντικά από τους Βούλγαρους, από της εγκαταστάσεώς τους στην περιοχή, τον Οκτώβριο του 1912.

Το πρωί της 19ης Ιουνίου, άρχισε η Μάχη του Κιλκίς-Λαχανά, με ταυτόχρονη επίθεση των μεραρχιών σε ολόκληρο το μέτωπο. Στις 10.00 η μάχη είχε αναπτυχθεί. Οι μεραρχίες είχαν εμπλακεί σε σφοδρότατο αγώνα προ της προωθημένης αμυντικής τοποθεσίας (περιοχή προφυλακών) των Βουλγάρων, την οποία κατέλαβαν τις εσπερινές ώρες, οπότε και έλαβαν επαφή με την κύρια αμυντική τοποθεσία. Η κίνηση των ελληνικών τμημάτων δυσχεραινόταν από τις πυρκαγιές που προκαλούσαν οι εκρήξεις των βλημάτων πυροβολικού στα σταροχώρα και την αποπνικτική ατμόσφαιρα από τους καπνούς. Συγκεκριμένα, κατά μεραρχία, η κατάσταση διαμορφώθηκε εξ Ανατολών προς Δυσμάς ως εξής:

VII ΜΠ: κατέλαβε τον αυχένα Καρακολι, ενώ το 20 ΣΠ κατέλαβε το χ. Νέα Κερδύλια.

I ΜΠ: κατέλαβε τα χ. Όσσα και Βερτίσκοκ¹⁰².

VI ΜΠ: κατέλαβε τη γραμμή ύψωμα (υψ.) Γερμανικό-χ. Καρτερές, με πολύ σοβαρές απώλειες, πλέον των 530 νεκρών και τραυματιών. Μεταξύ των νεκρών ο ήρωας των Ιωαννίνων, ο Διοικητής του 8ου Τάγματος Ευζώνων Ταγματάρχης Πεζικού Γ. Ιατρίδης.

II ΜΠ: προωθήθηκε μέχρι το χ. Μάνδρες και στη συνέχεια ανέτρεψε τις εκεί καλά οργανωμένες βουλγαρικές δυνάμεις. Κατά τις μάχες αυτές φονεύθηκε ο Διοικητής του 1ου ΣΠ, Ταγματάρχης Φωκίων Διαλέτης.

IV ΜΠ: Αφού διάβηκε τον Γαλλικό π., κατέλαβε τα υψώματα νότια του χ. Κολχίς, όπου και εγκαταστάθηκε. Κατά τον αγώνα στο Γαλλικό π. φονεύθηκε ο Διοικητής του 2ου Τάγματος του 9ου ΣΠ, Ταγματάρχης Πεζικού Αντώνιος Κουτήφαρης.

V ΜΠ: Μετά από σκληρότατο αγώνα με απώλειες 1.275 νεκρούς και τραυματίες,

¹⁰² Οι υποχωρούντες Βούλγαροι εγκατέλειψαν 6 πυροβόλα και άφθονο πολεμικό υλικό, ενώ συνελήφθησαν και πολλοί αιχμάλωτοι.

μεταξύ των οποίων ο Διοικητής του 16ου ΣΠ Αντισυνταγματάρχης Πεζικού Αντώνιος Καμάρας, κατόρθωσε να απωθήσει τους Βουλγάρους πέρα από το χ. Μαυρονέρι.

III ΜΠ: Χωρίς ιδιαίτερη αντίσταση προωθήθηκε στο χ. Παλαιό Γυναικόκαστρο όπου και εγκαταστάθηκε.

Χ ΜΠ: Μετά από σκληρό αγώνα, κατέλαβε τα υψώματα του χ. Πλατανιά.

Η Ταξιαρχία Ιππικού έφθασε το απόγευμα στο χ. Κάτω Απόστολοι, όπου δέχτηκε βουλγαρική επίθεση και υποχρεώθηκε να συμπτυχθεί όπισθεν της III ΜΠ.

Τη νύκτα 19/20 Ιουνίου, το ΓΣ, αφού ολοκλήρωσε τη συγκέντρωση και μελέτη των αναφορών καταστάσεως, εξέδωσε διαταγές για συντονισμό και ενίσχυση των δοκιμαζομένων μεραρχιών, καθώς και για ρύθμιση θεμάτων εκμεταλλεύσεως μετά την κατάληψη της τοποθεσίας. Με βάση τις διαταγές αυτές, οι μεραρχίες συνέχισαν από το πρωί της 20ής Ιουνίου την επιθετική τους ενέργεια σε ολόκληρη τη γραμμή του μετώπου. Καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας, οι μεραρχίες ενεπλάκησαν σε σκληρό αγώνα, στην προσπάθειά τους να προσεγγίσουν την κύρια αμυντική τοποθεσία, χωρίς όμως να επιτύχουν σημαντικά αποτελέσματα¹⁰³. Το ΓΣ, ανησυχώντας για τη βραδύτητα της εξελίξεως του αγώνα, διέταξε στις 17.30 τη διενέργεια νυκτερινής επιθέσεως προς Κιλκίς από τις II, III IV και V ΜΠ. Λόγω όμως βραδύτητας λήψεως της διαταγής (περί τις 19.00), μόνο η II Μεραρχία ενήργησε νυκτερινή επίθεση. Παράλληλα, το ΓΣ, στην προσπάθειά του να ενισχύσει την προς Κιλκίς προσπάθεια και μη διαθέτοντας εφεδρεία, διέταξε τις I και VI ΜΠ να συγκροτήσουν ένα απόσπασμα από ένα ΣΠ η κάθε μία, το οποίο υπό τον διοικητή της VI ΜΠ να κινηθεί προς Κιλκίς και να επιτεθεί κατά του αριστερού (ανατολικού) πλευρού και των νώτων του εχθρού. Επίσης, διέταξε και την Χ ΜΠ να κινηθεί ταχύτατα προς Κιλκίς, για να ενισχύσει τον αγώνα των μεραρχιών εκεί. Η εκτελεσθείσα νυκτερινή επίθεση της II ΜΠ είχε σημαντικές επιτυχίες, με συνέπεια, το πρωί της 21ης Ιουνίου, η Μεραρχία να καταλάβει, αφού απέκρουσε λυσσώδεις αντεπιθέσεις των Βουλγάρων, σημαντικές θέσεις, απειλούσα άμεσα το αριστερό (ανατολικό) πλευρό και τα νώτα της βουλγαρικής διατάξεως στην τοποθεσία Κιλκίς. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις διαδοχικές επιθέσεις σε ολόκληρο το μέτωπο του Κιλκίς από τις III, IV και V ΜΠ, είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή προώθηση των θέσεων των ελληνικών δυνάμεων, οι οποίες απειλούσαν πλέον και τα δύο πλευρά και τα νώτα των Βουλγάρων της τοποθεσίας Κιλκίς¹⁰⁴. Προ της καταστάσεως αυτής, οι Βούλγαροι άρχισαν να συμπίπτουν προς τα Βόρεια με την κάλυψη ισχυρών οπισθοφυλακών. Οι ελληνικές δυνάμεις, συνεχίζοντας την κίνησή τους, απελευθέρωσαν στις 09.30 το Κιλκίς και καταδίωξαν τις συμπτυσσόμενες δυνάμεις των Βουλγάρων σε μικρό βάθος, λόγω κοπώσεως των τμημάτων και ελλείψεως εφεδρειών. Δεν έγινε επομένως πλήρης εκμετάλλευση της μεγάλης επιτυχίας, της διασπάσεως δηλαδή της αμυντικής τοποθεσίας του Κιλκίς και του διαχωρισμού των Βουλγαρικών δυνάμεων.

Η I και VI ΜΠ που ενεργούσαν στην περιοχή Λαχανά, ασχολήθηκαν αρχικά με τη διαταχθείσα από το ΓΣ συγκρότηση του αποσπάσματος και με την απόκρουση σφοδρής αντεπιθέσεως των Βουλγάρων κατά του δεξιού (ανατολικού) των ελληνικών δυνάμεων στην περιοχή του χ. Κυδωνίες. Η αντεπίθεση αυτή αποκρούσθηκε χάρις στον ηρωισμό

¹⁰³ Στις 20 Ιουνίου αντικαταστάθηκε ο Βοηθός Αρχιστρατήγου του Βουλγαρικού ΓΣ Στρατηγός Σαβώφ από το Διοικητή της III στρατιάς Στρατηγό Ράντκο Δημήτρηφ.

¹⁰⁴ Οι επιθέσεις αυτές στοίχισαν μεγάλες απώλειες για τα επιτιθέμενα τμήματα. Μεταξύ των νεκρών και οι Διοικητές των 7ου και 8ου Συνταγμάτων Αντισυνταγματάρχης Καραγιαννόπουλος Κ. και Συνταγματάρχης Καμπάνης Αν., καθώς και ο Διοικητής του 4ου ΤΠ/8ου ΣΠ Λοχαγός Μακρυκώστας Χαρ.

του 1ου Τάγματος του 5ου ΣΠ της VI ΜΠ, κατά τη μάχη μάλιστα του οποίου φονεύθηκε ο Διοικητής του Ταγματάρχης Αναστάσιος Κατσιμίδης. Στο μεταξύ, το ΓΣ, μετά την επιτυχή εξέλιξη των επιχειρήσεων στην περιοχή Κιλίκις, ακύρωσε τη διαταγή για το μικτό απόσπασμα και διέταξε τις δύο Μεραρχίες να συνεχίσουν την ενέργειά τους προς Λαχανά. Κατόπιν αυτού, οι Μεραρχίες αποφάσισαν να επιτεθούν κατά του Λαχανά συντονισμένα από τις 15.00 της ίδιας ημέρας. Η επίθεση, μετά από σφοδρή προπαρασκευή πυροβολικού, υπήρξε ορμητική και τελικά επιτυχής. Προ της ελληνικής ορμής, οι Βούλγαροι άρχισαν να υποχωρούν ατάκτως, εγκαταλείποντας πληθώρα υλικών, όπως πυροβόλα, οχήματα, ακόμα και κτήνη. Τα ελληνικά τμήματα κατέλαβαν περί την 16.00 το χ. Λαχανάς και συνέχισαν την καταδίωξη των Βουλγάρων μέχρι τα τελευταία υψώματα προς την κοιλάδα του Στρυμόνα, όπου ανέκοψαν λόγω της επελεύσεως του σκότους. Και εδώ, οι απώλειες υπήρξαν σημαντικές. Μεταξύ των νεκρών και ο Διοικητής του 4ου ΣΠ της I ΜΠ, Συνταγματάρχης Ιωάννης Παπακυριαζής και ο Διοικητής του 2ου Τάγματος του ίδιου Συντάγματος Ταγματάρχης Ιωάννης Χατζόπουλος.

Η VII ΜΠ, στις 19 Ιουνίου, χωρίς ιδιαίτερη αντίσταση, προωθήθηκε γρήγορα μέχρι τον αυχένα Καράκολι, μόλις 30 χιλιόμετρα από τη γέφυρα Ορλιακο (Στρυμονικό), και στις 20 κατέλαβε τη Νιγρίτα. Εκεί, αμφιταλαντευόμενη μεταξύ της αρχικής της αποστολής για ενέργεια κατά την κρίση της και της ελλείψεως πληροφοριών και νεότερων διαταγών, παρέμεινε αδρανής μέχρι τις 05.30 ώρα της 21ης Ιουνίου, οπότε ζήτησε νέες οδηγίες. Το ΓΣ επανέλαβε την αρχική κατά την κρίση της ενέργεια και αργότερα (στις 09.30) την πληροφόρησε για την κατάληψη του Κιλίκις και τη σύμπτυξη των βουλγαρικών δυνάμεων. Μετά τις πληροφορίες αυτές, η Μεραρχία κινήθηκε προς Λαχανά με χαρακτηριστική βραδύτητα. Με την ίδια βραδύτητα συνέχισε την κίνηση και μετά τις νέες πληροφορίες ότι οι Βούλγαροι ανατράπηκαν και καταδιώκονταν από τις μεραρχίες του μετώπου. Αποτέλεσμα της διστακτικότητας της VII ΜΠ υπήρξε η ανενόχλητη διέλευση των Βουλγάρων από τη γέφυρα του Στρυμονικού προς Σιδηρόκαστρο και Σέρρες, καθώς και η καταστροφή της γέφυρας. Επί του θέματος

είναι χαρακτηριστική η ομολογία του Διοικητού της II Βουλγαρικής Στρατιάς Στρατηγού Ιβάνωφ: «ας αφήσωμεν κατά μέρος τις επιχειρήσεις μέχρι της εσπέρας της 21ης, εάν κατόπιν αυτού ο εχθρός ανελάμβανε μίαν πλέον δραστηρίαν καταδίωξιν, πράγμα που του επέτρεπαν οι δυνάμεις του, τότες την 22αν Ιουνίου τα πάντα θα ετερματίζοντο δια την II Στρατιάν...»¹⁰⁵.

Έτσι, έληξε η τριήμερη μάχη Κιλίκις-Λαχανά, με πλήρη επικράτηση των ελληνικών όπλων, αλλά και με μεγάλες θυσίες (9.000 άνδρες περίπου οι απώλειες, εκ των οποίων πολλοί διοικητές συνταγμάτων, ταγμάτων και λόχων)¹⁰⁶. Από 22-26 Ιουνίου 1913, η Ελληνική Στρατιά προέλασε βόρεια και ανατολικά και μετά από τις επιτυχείς μάχες Δοϊράνης-Κωστούρινο-Σιδηροκάστρου, προωθήθηκε μέχρι τη γραμμή Πιπέροβο-χ. Χαμζαλή-χ. Λιασνίτσα-χ. Πρεπίτσενο -χ. Μαρεκοστίνβο και απελευθέρωσε σημαντικές ελληνικές περιοχές και πόλεις, χωρίς όμως να μπορέσει να εγκλωβίσει και καταστρέψει τη Βουλγαρική Στρατιά. Ακολούθως και μέχρι 29 Ιουνίου ολοκληρώθηκε η κατάληψη της κοιλάδας του Στρώμνιτσα ποταμού και απελευθερώθηκαν το Σιδηρόκαστρο, η Καβάλα και οι Σέρρες¹⁰⁷.

➡ Προέλαση του Ελληνικού Στρατού στις κοιλάδες Μπρεγκαλίτσα και Στρυμόνα (Μάχες Κρέσνας-Τζουμαγιάς-Σιμιτλή) (Σχ. 11)

Το ΓΣ επιθυμώντας την επίσπευση της προελάσεως των Ελληνικών Δυνάμεων στο εσωτερικό της Βουλγαρίας (κοιλάδες ποταμών Μπρεγκαλίτσα και Στρυμόνα), αλλά και για καλύτερο συντονισμό των επιχειρήσεων, λόγω των εδαφικών ιδιαιτεροτήτων (άξονες προελάσεως απομεμακρυσμένοι και μη επικοινωνούντες μεταξύ τους), εξέδωσε στις 16.00 ώρα της 29ης Ιουνίου, διαταγή σύμφωνα με την οποία το σύνολο των δυνάμεων συγκροτείτο σε τρεις ομάδες με την ακόλουθη σύνθεση και αποστολές¹⁰⁸:

Τμήμα Στρατιάς Αριστερού από τις III και X ΜΠ υπό τον Διοικητή της III ΜΠ Υποστράτηγο Δαμιανό Κωνσταντίνο με αποστολή να προελάσει στην κοιλάδα του Μπρεγκαλίτσα π. προς Πέτσοβο-Τσάρεβο Σέλο, καλύπτοντας το αριστερό της Στρατιάς και με ετοιμότητα να συνδράμει τις ενέργειες της Ομάδας Κέντρου.

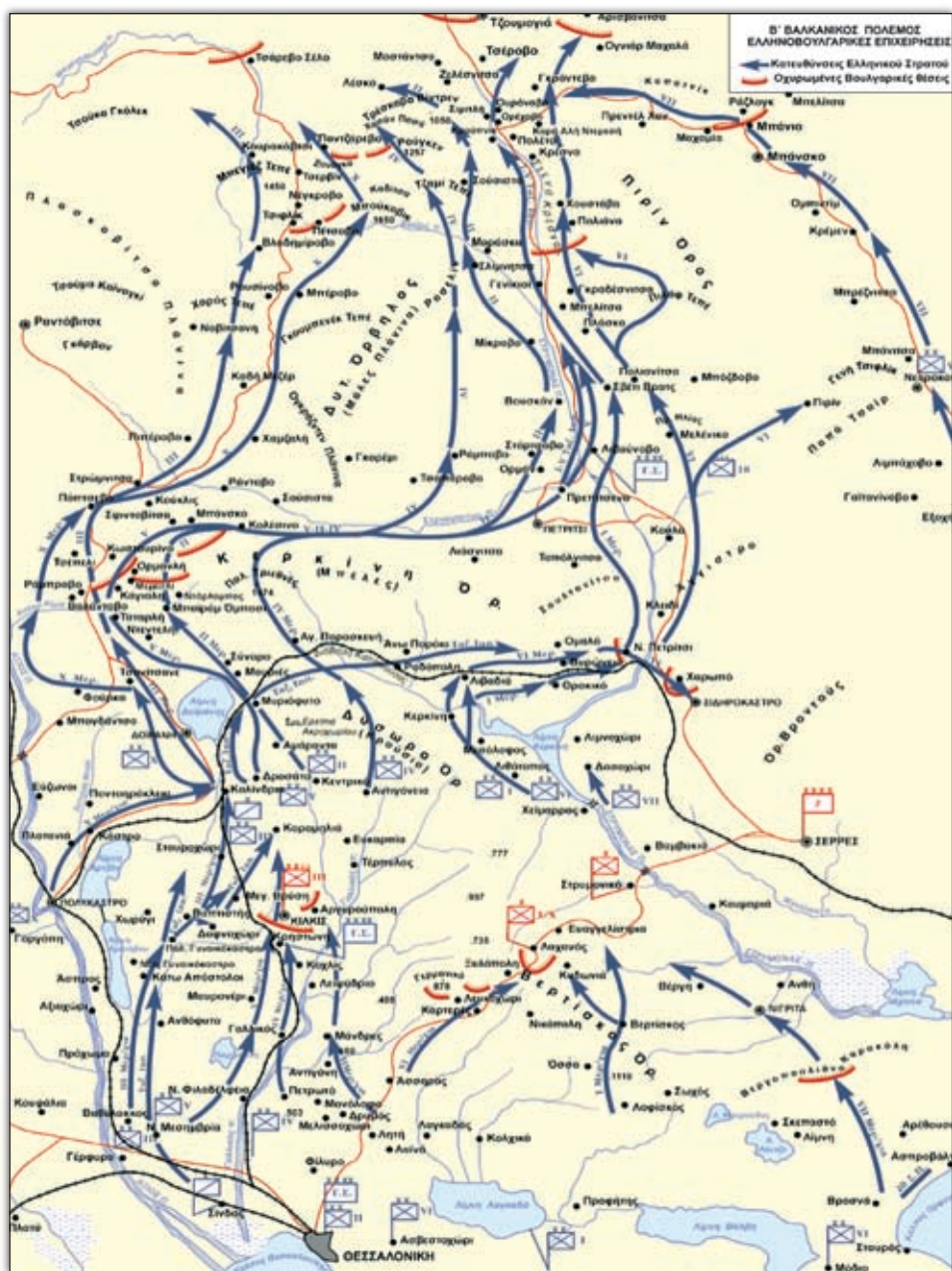
Ομάδα Κέντρου αποτελούμενη από τις I, II, IV, V, VI ΜΠ και την Ταξιαρχία Ιππικού υπό τον Αρχιστράτηγο, με αποστολή να προελάσει κατά μήκος της κοι-

¹⁰⁵ Αντιστρατήγου Ιβάνωφ, Ν., «Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13. Οι επιχειρήσεις της II Στρατιάς εναντίον των Συμμάχων κατά το 1913», Περιοδικό *Γενική Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τ. 54 σελ. 172.

¹⁰⁶ Το ΓΣ, επειδή στις απώλειες περιλαμβανόταν ασυνήθιστα μεγάλος αριθμός διοικητών ταγμάτων και συνταγμάτων, διέταξε να αφαιρεθούν τα διακριτικά όλων των αξιωματικών από τα πηλίκια, για να μην εντοπίζονται. Επίσης, για την αναπλήρωση των απωλειών και την ενίσχυση της Στρατιάς διατάχθηκε να μεταφερθεί η VIII ΜΠ από την Ήπειρο στη Μακεδονία και να προωθηθούν αναπληρώσεις από το εσωτερικό και την Ήπειρο. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 223 και 226. Αντιστρατήγου Παναγάκου, Π., *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922*, Αθήνα 1960, σελ. 156. Ανάλογες ήταν και οι απώλειες των Βουλγάρων. Αντιστρατήγου Ιβάνωφ, Ν., «Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13. Οι επιχειρήσεις της II Στρατιάς εναντίον των Συμμάχων κατά το 1913», Περιοδικό *Γενική Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τ. 53 σελ. 184.

¹⁰⁷ Η Δοϊράνη στις 23 Ιουνίου, η Στρώμνιτσα στις 26 Ιουνίου, η Καβάλα στις 26 Ιουνίου από άγημα του Στόλου (Αντιτορπιλικό «Ιέραξ»). Είχε προηγηθεί επίδειξη ισχυρών ναυτικών δυνάμεων με πολλά κενά μεταγωγικά, η οποία δημιούργησε στη βουλγαρική διοίκηση την εντύπωση ότι οι προερχόμενες από την Ήπειρο μια ή δύο ελληνικές Μεραρχίες θα αποβιβάζονταν στην περιοχή της Καβάλας, με αποτέλεσμα να διαταχθεί η εκκένωση της περιοχής από τις βουλγαρικές δυνάμεις. Στις 27 Ιουνίου απελευθερώθηκε το Σιδηρόκαστρο και στις 28 οι Σέρρες. Επιστημαίνεται ότι από όλες σχεδόν τις πόλεις που αποχωρούσαν οι Βούλγαροι, εδίωναν, φόνευαν ή έπειρναν ομήρους τους προκρίτους. Βαρύ φόρο αίματος και καταστροφών πλήρωσαν η Νιγρίτα, οι Σέρρες (πυρπολήθηκε η πόλη και σφαγιάστηκαν πολλοί κάτοικοι), το Σιδηρόκαστρο κ.ά. Και κατά τις μάχες αυτές οι απώλειες και από τις δύο πλευρές ήταν μεγάλες. Όρα: Υποστράτηγου Πολιτάκου, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, έκδοσις ΔΕΚ/ΓΕΣ*, Αθήνα 1980, σελ. 54. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, έκδοσις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 346. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 228-9.

¹⁰⁸ Από τις 28 και 29 Ιουνίου είχαν εισέλθει στον πόλεμο εναντίον της Βουλγαρίας Ρουμανία και Τουρκία αντίστοιχα.

(Σχ. 11) Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ

λάδας του Στρυμόνα π. προς Τζουμαγιά.

Η VII ΜΠ στο δεξιό με αποστολή να προελάσει δια της κοιλάδας του Νέστου π. προς Άνω Νευροκόπι-Μαχωμιά, αποστέλλοντας ταυτόχρονα ένα σύνταγμα προς τη Δράμα¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Ήταν το 21ο ΣΠ, το οποίο την 1η Ιουλίου απελευθέρωσε τη Δράμα, το Δοξάτο και την ευρύτερη περιοχή. Το Δοξάτο καταστράφηκε ολοσχερώς από πυρκαγιά και σφαγιάστηκαν οι 3.000 κάτοικοί του. Συγχρόνως η VIII ΜΠ

Η υλοποίηση της προαναφερθείσας διαταγής, άρχισε σταδιακά από την 1η Ιουλίου 1913 και αφού προηγουμένως οι Μονάδες αναδιοργανώθηκαν και συμπλήρωσαν τους ανεφοδιασμούς τους. Κατά τη διάρκεια της προελάσεως αυτής, στο εσωτερικό πλέον της Βουλγαρίας, συνάφθηκαν πείσμονες, σκληρές και πολυαίμακτες μάχες, κατά τη διάρκεια των οποίων γράφθηκαν νέες σελίδες δόξας και μεγαλείου από τον Ελληνικό Στρατό¹¹⁰. Ο Ελληνικός Στρατός προελαύνων συνεχώς εντός του βουλγαρικού εδάφους, κέρδιζε τη μια μάχη μετά την άλλη, χωρίς βέβαια να λείπουν και οι στιγμές κινδύνου από τις αντεπιθέσεις του Βουλγαρικού Στρατού, ο οποίος εκμεταλλευόμενος την αδράνεια των Σέρβων στο μεταξύ τους μέτωπο, απέσυρε σημαντικές δυνάμεις από εκεί και τις χρησιμοποίησε εναντίον του Ελληνικού Στρατού. Ο Βουλγαρικός Στρατός υπερασπιζόμενος πλέον τα πάτρια εδάφη του μαχόταν με πείσμα, αρνούμενος να συνθηκολογήσει και μη αποδεχόμενος τη συντριπτική ήττα του. Οι σημαντικότερες από τις μάχες αυτές ήταν οι: Κρέσνας-Σιμιτλή-Τζουμαγιάς, η νικηφόρα για τον Ελληνικό Στρατό έκβαση των οποίων ανάγκασε τη βουλγαρική ηγεσία να αποδεχθεί την ήττα της και να συνθηκολογήσει. Η ύστατη προσπάθεια του βουλγαρικού ΓΣ για να αντιμετωπίσει την προώθηση του Ελληνικού Στρατού εκδηλώθηκε στις 15 Ιουλίου, όταν οι βουλγαρικές δυνάμεις, αφού ενισχύθηκαν σημαντικά από δυνάμεις που απέσυραν από το σερβικό μέτωπο, που αδρανούσε χαρακτηριστικά, εκδήλωσαν αιφνιδιαστικά σοβαρότατο επιθετικό ελιγμό κατά των δύο άκρων της ελληνικής διατάξεως με κύρια προσπάθεια στο Αριστερό (Δυτικό). Ο Ελληνικός Στρατός, ο οποίος μετά την έξοδό του από τη διάβαση Κρέσνας δεν βρισκόταν σε ιδιαίτερα καλή κατάσταση, κυρίως λόγω καθυστερήσεως προωθήσεως του Πυροβολικού από τα στενά, αλλά και λόγω δυσχερειών Διοικητικής Μεριμνης, αιφνιδιάστηκε και προς στιγμή η κατάσταση παρουσιάστηκε απειλητική και επικίνδυνη¹¹¹. Χάρης όμως στο θάρρος και στην αποφασιστικότητα με την οποία αντιμετωπίστηκε η απειλή αυτή από το ΓΣ και τις μαχόμενες δυνάμεις, η αντεπίθεση αποκρούστηκε με επιτυχία ύστερα από τριήμερο σκληρό αγώνα. Ιδιαίτερα επισημαίνονται η πολύ καλά σχεδιασθείσα και εκτελεσθείσα σύμπυξη της III και X ΜΠ του αριστερού (δυτικού) της Ελληνικής Στρατιάς. Ο υποχωρητικός αυτός ελιγμός που έγινε υπό τη συνεχή πίεση του εχθρού, υπήρξε απόλυτα επιτυχής, διότι κάλυψε το πλευρό και τα νώτα του κέντρου της ελληνικής διατάξεως. Συγχρόνως το ΓΣ, αφού εκτίμησε ορθά τη σοβαρότητα της απειλής, η οποία σε περίπτωση επιτυχίας έθετε σε κίνδυνο τα νώτα της Στρατιάς, αποφάσισε, αντί της συμπίξεως του Κέντρου, η οποία κρίθηκε πολύ επικίνδυνη, να αντιμετωπίσει την απειλή με ένταση της επιθετικής προσπάθειας κατά του κέντρου της βουλγαρικής διατάξεως και συγκεκριμένα εναντίον του υψώματος Χασάν Πασά, που αποτελούσε το ζωτικό έδαφος της αμυντικής τοποθεσίας και εκ του αποτελέσματος δικαιώθηκε απόλυτα¹¹².

απελευθέρωσε διαδοχικά στις 11 Ιουλίου τη Χρυσούπολη, στις 12 την Ξάνθη και στις 14 την Κομοτηνή. Αγήματα τέλος του στόλου απελευθέρωσαν στις 12 Ιουλίου την περιοχή Δεδάγατς (Αλεξανδρούπολη).

¹¹⁰ Κατά τις μάχες αυτές φονεύθηκαν πολλοί διοικητές μονάδων και υπομονάδων, όπως ο έτερος ήρωας των Ιωαννίνων Διοικητής του 9ου Τάγματος Ευζώνων Ταγματάρχης Πεζικού Ιωάννης Βελισσαρίου, ο Διοικητής του Τάγματος Κρητών, Ταγματάρχης Πεζικού Γεώργιος Κολοκοτρώνης, ο Διοικητής του 3ου Τάγματος του 7ου Σ.Π. Ταγματάρχης Πεζικού Κων. Τσιριγώτης. Ο Διοικητής του 3ου Τάγματος του 5ου ΣΠ Της Πεζικού Ι. Σταματοπούλος και άλλοι.

¹¹¹ Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ο διερχόμενος μέσα από τα στενά Κρέσνας δρόμος ήταν πολύ στενός, λίαν ανεπαρκής για την κίνηση τόσο μεγάλων δυνάμεων σε μικρό χρόνο. Κατόπιν αυτού οι μεν μονάδες πεζικού εξέρχονταν από τα στενά με σχετική τάξη και ταχύτητα, οι μονάδες όμως πυροβολικού είχαν συσσωρευτεί και αναμειχθεί με τις μονάδες ΔΜ, με αποτέλεσμα σημαντικές καθυστερήσεις και αναμειγείς μονάδων. Όρα: Υποστράτηγου Πολιτάκου, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 54-55.

¹¹² Υποστράτηγου Πολιτάκου, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ – ΑΝΑΚΩΧΗ – ΕΙΡΗΝΗ

Από τις 9 Ιουλίου, με προτροπή της Ρωσίας και ενεργό συμμετοχής της Αυστροουγγαρίας και της Ρουμανίας, είχαν αρχίσει διαμεσολαβήσεις μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων και των εμπολέμων για τη σύναψη ανακωχής και έναρξη διαπραγματεύσεων για τη συνομολόγηση ειρήνης. Μετά από πολλές διαβουλεύσεις συμφωνήθηκε, μεταξύ των εμπολέμων, η διεξαγωγή διαπραγματεύσεων στο Βουκουρέστι¹¹³. Η πρώτη συνάντηση των εθνικών αντιπροσωπειών και των διαμεσολαβητών, κατά τη συνδιάσκεψη, έγινε στις 17 Ιουλίου και αποφασίστηκε πενήνήμερη ανακωχή, η οποία άρχιζε από τις 12.00 ώρα της 18ης Ιουλίου. Στη συνέχεια, επετεύχθη μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων η χάραξη γραμμής διαχωρίσεως και αναμενόταν η σύναψη συνθήκης ειρήνης. Στις 22 Ιουλίου, η ανακωχή παρατάθηκε για τρεις ημέρες και στις 25 Ιουλίου, επ' αόριστον.

Στο Βουκουρέστι, ο Πρωθυπουργός Ελ. Βενιζέλος και η ελληνική αντιπροσωπεία συνάντησαν σοβαρή αντίδραση στο εδαφικό θέμα, με κύριο πρόβλημα την περιοχή και την πόλη της Καβάλας¹¹⁴. Τελικά και αφού άρθηκαν οι επί μέρους αντιρρήσεις, με τη συγκατάθεση του Βασιλέως επετεύχθη συμφωνία στις 24 Ιουλίου, με βάση την οποία χαράχθηκε η όριος γραμμή Ελλάδας-Βουλγαρίας, η οποία ακολουθούσε γενικά τη γραμμή: κορυφογραμμή Κερκίνης-συμβολή των ποταμών Στρυμόνα-Μπίστριτσα-Περίβλεπτο (1270)-Πλάκες (1530)-Κουσλάρ (1734)-Νέστος π. Περιέρχονταν, δηλαδή, στη Βουλγαρία η Δυτική Θράκη και η περιοχή Μελένικου και Νευροκοπίου, ενώ ο υπόλοιπος χώρος που είχε απελευθερωθεί από τον Ελληνικό Στρατό, παρέμενε στην Ελλάδα. Στην Ελλάδα περιερχόταν οριστικά και η Κρήτη. Η συμφωνία μονογραφήθηκε στις 25 Ιουλίου και στις 28 Ιουλίου υπεγράφη η συνθήκη ειρήνης με την οποία τερματιζόταν η εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ των Βαλκανικών κρατών¹¹⁵. Η επιτυχία της ελληνικής αντιπροσωπείας ήταν σημαντική για τα ελληνικά συμφέροντα και ο Αρχιστράτηγος Βασιλιάς, συνεχάρη τον Πρωθυπουργό Ελ. Βενιζέλο με ενθουσιώδες τηλεγράφημα και του απένειμε το Μεγαλόσταυρο του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος¹¹⁶.

56-60. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ.239-242. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913* τόμος Γ', Αθήνα 1932 σελ. 457-60.

¹¹³ Το κύριο πρόβλημα, για την Ελλάδα, αλλά και τη Σερβία, ήταν να μην γίνει ανακωχή πριν συμφωνηθούν οι προκαταρκτικοί όροι της ειρήνης, διότι φοβούνταν ότι η Βουλγαρία θα ακολουθούσε παρεκκυστική τακτική για να κερδίσει χρόνο. Επί του θέματος υπήρξε αρχικά απόλυτη συμφωνία Βασιλέως και Κυβερνήσεως, αργότερα όμως ο Βενιζέλος, με δεδομένη και την απροθυμία της Σερβίας να συνεχίσει με ένταση τις εναντίον των Βουλγάρων επιχειρήσεις, φοβήθηκε απομόνωση της Ελλάδας και πίεζε τον Κωνσταντίνο να συμφωνήσει με την έναρξη των διαπραγματεύσεων, τις οποίες πλέον ζητούσε η Βουλγαρία και είχαν αποδεχθεί όλοι οι ενδιαφερόμενοι, όπως και τον μεσολαβητικό ρόλο του βασιλιά της Ρουμανίας. Ο Κωνσταντίνος μετά τη δύσκολη επιπλέον κατάσταση που βρέθηκε η Ελληνική Στρατιά από τη βουλγαρική απειλή της 15ης Ιουλίου συμφώνησε τελικά. Πολλοί ιστορικοί θεωρούν ότι οι προτάσεις για ανακωχή έπρεπε να είχαν γίνει αποδεκτές από τις 11 Ιουλίου. Αγνοούν όμως ότι την περίοδο εκείνη η Βουλγαρία δεν είχε βρεθεί στη δυσχερή θέση που βρέθηκε μετά την έξοδο του Ελληνικού Στρατού από την Κρέσνα και την επαφή του με την τοποθεσία Τζουμαγιάς, εγγύτητα στη Σόφια. Όρα: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, έκδοση Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 352-354. Αντιστρατήγου Γεραμάνη, Αθ., *Συμβολή στην Πολεμική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήναι 1980, σελ. 199 επ.

¹¹⁴ Για το θέμα της Καβάλας, η Ρωσία και Αυστροουγγαρία επέμεναν να επιδικαστεί στη Βουλγαρία, ενώ υπέρ της Ελλάδας ήταν αρχικά μόνο η Γαλλία, με την Αγγλία και την Ιταλία ουδέτερες. Προ όμως σθεναρής ελληνικής αντιδράσεως και αφού με ενέργειες του Βασιλιά εξασφαλίστηκε η ισχυρή διπλωματική βοήθεια και παρέμβαση υπέρ των ελληνικών θέσεων της Γερμανίας, η Αγγλία αρχικά και στη συνέχεια η Ιταλία προσχώρησαν υπέρ των ελληνικών θέσεων και έτσι κερδήθηκε η υπόθεση Καβάλα. Τα σχετικά τηλεγραφήματα Βασιλιά-Πρωθυπουργού για το θέμα περιέχονται στο Αντιστρατήγου Παναγάνου, Π., *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922*, Αθήναι 1960, σελ. 208 επ.

¹¹⁵ Την 1η Νοεμβρίου υπεγράφη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας η μεταξύ τους Συνθήκη.

¹¹⁶ «Πρωθυπουργό, κ. Ελευθέριο Βενιζέλον, Βουκουρέστιον

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Γενικά

Στον Πίνακα 1 φαίνονται οι απώλειες του Ελληνικού Στρατού κατά τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους. Από τη μελέτη του πίνακα διαπιστώνεται η σχέση-αναλογία αριθμού απωλειών-διάρκειας των δύο πολέμων όπου σαφώς διαφαίνεται η φονικότητα των μαχών του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου, με τη μάχη Κιλκίς-Λαχανά να θεωρείται ως η φονικότερη¹¹⁷.

Από την εξέταση των διαταγών, την ανάλυση των σχεδίων και από τη γενική και επί μέρους θεώρηση του συνόλου των επιχειρήσεων, καθίσταται σαφές ότι ο Ελληνικός Στρατός συνέχιζε να έχει υψηλό ηθικό, να διαπνέεται από επιθετικό πνεύμα και να επιδεικνύει ανυπέρβλητο ηρωισμό. Έτσι:

- η άμεση αντίδρασή του στην αρχική επίθεση των Βουλγάρων, με την εκδήλωση εντός δύο ημερών γενικής επιθέσεως εφ' ολοκλήρου του μετώπου, αιφνιδίασε τον αντίπαλο. Η επιτυχής έκβαση της επιθέσεως με την κατάληψη της τοποθεσίας Κιλκίς-Λαχανά υπήρξε καθοριστική και οριοθέτησε, τρόπον τινά, την έκβαση του πολέμου, ενώ συνέβαλε στην απελευθέρωση σημαντικών ελληνικότατων περιοχών στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη¹¹⁸.

- οι ελληνικές δυνάμεις διατηρούσαν συνεχώς την επαφή και πίεζαν διαρκώς τον αντίπαλο, με συνέπεια να μη του δίνουν δυνατότητα ανασυντάξεως, ανασυγκροτήσεως και αναλήψεως πρωτοβουλίας. Δεν κατόρθωσαν όμως να εγκλωβίσουν και καταστρέψουν τον υποχωρούντα αντίπαλο.

- παρά το ότι ο Ελληνικός Στρατός επεκτάθηκε μακράν των βάσεών του, κατόρθωσε να αναπτύξει ένα επαρκές σύστημα ΔΜ υπό λίαν δυσχερείς εδαφικές και συγκοινωνιακές συνθήκες.

Μάχη Κιλκίς-Λαχανά (Σχ. 10)

Η μάχη Κιλκίς-Λαχανά, έκρινε την πορεία του πολέμου, διότι οι Βούλγαροι αιφνιδίαστηκαν στρατηγικά και τακτικά από τη δυναμική και άμεση αντίδραση της Ελλάδας και από την μη αναμενόμενη βαριά ήττα τους. Ως προελέχθη, θεωρείται ως η φονικότερη μάχη και των δύο Βαλκανικών Πολέμων. Οι μεγάλες απώλειες κατά τη μάχη αυτή, 8.700 νεκροί και τραυματίες, οφείλονται:

- στην έλλειψη εν πολλοίς συντονισμού μεταξύ Πεζικού και Πυροβολικού
- στο γεγονός ότι η επίθεση τελικά εξελίχθηκε σε μετωπική, παρά τις αρχικές προθέσεις και σκέψεις του ΓΣ, κυρίως λόγω της διστακτικής ενεργείας της VII Μεραρχίας
- στη μορφή του εδάφους (ακάλυπτο, μη παρέχον κάλυψη-προστασία στον επιτιθέμενο)
- στους χρησιμοποιούμενους, τότε, πυκνούς τακτικούς σχηματισμούς προσπελά-

«Ευχαριστώ υμάς επί της αναγγελίας της υπογραφής της ειρήνης. Ο Θεός πλουσιπαρόχως ευλόγησε τας προσπάθειάς ημών. Εν ονόματι του Έθνους και εμού, εκφράζω τας βασιλικάς μου ευχαριστίας. Νέα και ένδοξη εποχή διανοίγεται ενώπιον ημών, εις ένδειξιν δε της ευγνωμοσύνης μου και της εκτιμήσεώς μου, απονέμω υμίν τον Μεγαλόσταυρον του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος.

Η Πατρίς σας είναι ευγνώμων. Λιβούνοβον 25-7-13, Κωνσταντίνος»

¹¹⁷ Υποστρατήγου Πολιτάκου, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 53. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 223.

¹¹⁸ Υποστρατήγου Πολιτάκου, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 53. ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Θέματα Στρατιωτικής Ιστορίας*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1981, σελ.129.

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΠΩΛΕΙΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ 1912-1913⁽¹⁾

Α/Α	ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ	ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΙ		ΟΠΛΙΤΕΣ			
		ΝΕΚΡΟΙ	ΤΡΑΥΜΑΤΙΣΤΕΣ	ΝΕΚΡΟΙ	ΤΡΑΥΜΑΤΙΣΤΕΣ	ΑΓΝΟΥΜΕΝΟΙ	ΠΑΓΟΠΛΗΚΤΟΙ
1	Κατά των Τούρκων στη Μακεδονία (Α΄ Β.Π.)	81	87	682	3.583		
2	Κατά των Τούρκων στην Ήπειρο (Α΄ Β.Π.)	62	174	1.549	5.451		58
3	Κατά των Βουλγάρων (Β΄ Β.Π.)	164 ⁽²⁾	294	5.687	23.553		
ΣΥΝΟΛΟ⁽³⁾		307	555	7.918	32.587	188	58

⁽¹⁾ Οι αναφερόμενες απώλειες είναι κατ' εκτίμηση και έχουν ληφθεί από το ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 265.

⁽²⁾ Στους 164+ 38 νεκρούς αξιωματικούς (απώλειες μάχης και μη) οι 99 είναι μόνιμοι αξιωματικοί βαθμού από ανθυπολοχαγού μέχρι και συνταγματάρχου, πολλοί από τους οποίους ήταν διοικητές συνταγμάτων-ταγμάτων-λόχων και ισοδυνάμων άλλων όπλων, οι 40 μόνιμοι ανθυπασπιστές και 25 έφεδροι αξιωματικοί βαθμών από ανθυπασπιστή μέχρι και υπολοχαγού. Στοιχεία από το ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913* τόμος Γ', Αθήνα 1992, σελ. 463-469.

⁽³⁾ Στο αναφερόμενο σύνολο δεν περιλαμβάνονται οι αποβιώσαντες και ασθενείς, οι λεγόμενες απώλειες μη μάχης. Αυτές υπολογίζονται κατ' εκτίμηση σε: 38 αξιωματικούς και 1.520 οπλίτες αποβιώσαντες και σε 10.000 ασθενείς αξιωματικούς και οπλίτες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

σεως-επιθέσεως (διμοιρίες κατά τετράδες σε παράταξη), ή του μισού της δύναμης των διμοιριών σε δυάδες αντί των αραιών σχηματισμών σήμερα. Οι πυκνοί αυτοί σχηματισμοί ήταν ιδανικοί στόχοι για το φονικότατο πολυβόλο, που τότε είχε αρχίσει να εντάσσεται μαζικά στους εξοπλισμούς των στρατών ξηράς.

- στις μεγάλες, τέλος, απώλειες στελεχών, ιδιαίτερα σε διοικητές συνταγμάτων, ταγμάτων, οι οποίες οφείλονται, κυρίως, στο γεγονός ότι το σύνολο των αξιωματικών μαχόταν στην πρώτη γραμμή για να παρασύρει και εμπνεύσει τα τμήματά του. Αυτή ακριβώς η ενέργεια των διοικήσεων απετέλεσε και την ειδοποιό διαφορά που δεν εξελίχθηκε η μάχη αυτή, αλλά και οι άλλες των βαλκανικών πολέμων, σε μάχες χαρακωμάτων¹¹⁹.

¹¹⁹ Πολλοί θεωρούν, και δεν έχουν άδικο, τη μάχη αυτή ως προμήνυμα του πολέμου των χαρακωμάτων και των φονικότατων μαχών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου που σύντομα ακολούθησε.

Υποστρατήγου Πολιτάκου, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 53. Ταξίαρχου Κόκορη, Α.Α., *Στρατιωτική Ιστορία* Βιβλίο 1ον, έκδοση ΣΣΕ, Αθήνα 1972, σελ. 195-198. ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Θέματα Στρατιωτικής Ιστορίας*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1981, σελ. 127-129.

Βουλγαρική Αντεπίθεση (Σχ. 11)

Η ισχυρή Βουλγαρική αντεπίθεση που εκδηλώθηκε στις 15 Ιουλίου, έφερε τον Ελληνικό Στρατό σε πολύ δυσχερή θέση. Το ότι μπόρεσε να συνέλθει και να αντιμετωπίσει επιτυχώς την κατάσταση αυτή οφείλεται στην αντίδραση της III και X ΜΠ, δηλαδή στην έγκαιρη και αριστοτεχνική σύμπτυξή τους, καθώς και στην επιλογή από το ΓΣ της ενεργητικής αντιδράσεως της Ελληνικής Στρατιάς με τη διατήρηση και επαύξηση της επιθετικής ορμής-πίεσεως προς το ύψωμα Χασάν Πασά, δηλαδή προς το τμήμα του μετώπου όπου οι Βούλγαροι εφαρμόζοντας την αρχή της οικονομίας δυνάμεων αμύνονταν. Επισημαίνεται ότι μια τέτοια απόφαση προαπαιτεί ισχυρή θέληση των διοικήσεων (Αρχιστρατήγου-Μεράρχων), αλλά και ορθή εκτέλεση από τους υφισταμένους. Πράγματι, η αντίδραση των σχηματισμών III και X, VII στην άμυνα και σύμπτυξη και της IV Μεραρχίας στην επίθεση υπήρξε η ενδεδειγμένη. Η μάχη αυτή απέδειξε ότι ο Ελληνικός Στρατός μπορούσε, όπου και όταν έπρεπε, να εκτελεί δυσχερείς υποχωρητικές κινήσεις με συνοχή, πειθαρχία, ενώ παράλληλα, όπου χρειαζόταν, να αποκλείει κάθε ιδέα υποχωρήσεως και να απαντά στην πίεση με πίεση, εάν αυτό απαιτούσε η τακτική κατάσταση. Όλα αυτά προϋπέθεταν διοικήσεις (σε όλα τα κλιμάκια) με ισχυρή θέληση, πρωτοβουλία, επιβολή, τόλμη και κυρίαρχες των περιστάσεων και τμήματα με ηθικό, πειθαρχία, εκπαίδευση, ηρωισμό, μαχόμενα δια της λόγχης. Να μη μας διαφεύγει ότι οι επιχειρήσεις της φάσεως αυτής διεξήχθησαν επί ορεινού εδάφους, μακράν των βάσεων ανεφοδιασμού του στρατού, εναντίον εχθρού ο οποίος αμυνόμενος υπέρ του πατρίου εδάφους εξαντλούσε, θα λέγαμε, την ύστατη δυνατότητά του.

Η απόφαση του ΓΣ για συνέχιση της προελάσεως μετά την έξοδο από τα στενά της Κρέσνας ελήφθη για να διευκολύνει τον Σερβικό Στρατό και γενικά για να επιτευχθεί, σε συνεργασία μαζί του, πλήρης υποταγή του Βουλγαρικού Στρατού και για να ασκείται, επίσης, συνεχής πίεση στη βουλγαρική διπλωματία στις επικείμενες διαπραγματεύσεις. Η προσπάθεια όμως αυτή δεν υποστηρίχθηκε αναλόγως από τη σερβική πλευρά, με όλες τις εξ αυτού δυσμενείς για τον Ελληνικό Στρατό συνέπειες. Είναι όμως εξεταστέο εάν και κατά πόσο ο στρατηγικός αυτός σκοπός ήταν εντός των δυνατοτήτων του Ελληνικού Στρατού, δεδομένων των ενδείξεων περί της στάσεως των Σέρβων, των δυνατοτήτων του Ελληνικού Στρατού και της ισχυρής αμυντικής τοποθεσίας που ήταν εγκατεστημένη η 2η Βουλγαρική Στρατιά. Εάν σε όλα αυτά προστεθούν το φτωχό οδικό δίκτυο, η απορροφηθείσα ήδη επιθετική ισχύς του Ελληνικού Στρατού, αλλά και η έλλειψη εθνικού στόχου με τη μορφή εδαφικού κέρδους, σηματοδοτούν αναντιστοιχία σκοπών και δυνατοτήτων¹²⁰.

Κρίνεται απαραίτητο να επισημανθεί ότι το σύστημα Διοικητικής Μερίμνης ανταποκρίθηκε επαρκώς στις πολλαπλές απαιτήσεις από τη ραγδαία εξέλιξη των επιχειρήσεων και στους δύο πολέμους, λαμβανομένων υπόψη και των πάσης φύσεως δυσχερειών (ανεπάρκεια οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου και μέσων, εδαφικές δυσχέρειες κ.ά.), που αντιμετώπισε κατά τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων η ΔΜ. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για την Υγειονομική Υπηρεσία, η οποία κατόρθωσε να αντιμετωπίσει και περιορίσει την επιδημία χολέρας που μάστιζε και αποδεκάτιζε τους στρατούς

¹²⁰ Υποστρατήγου Πολιτάκου, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ.58-59. Αντιστρατήγου Γεραμάνη, Αθ., *Συμβολή στην Πολεμική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1980 σελ. 214.

Βουλγαρίας και Τουρκίας κυρίως. Η αντιμετώπιση της επιδημίας έγινε ανεξάρτητα από τη λοιπή υγειονομική υποστήριξη και προληπτικά με τον εμβολιασμό με εμβόλιο που παρασκευάστηκε στην Ελλάδα. Αποτέλεσμα της προσπάθειας ήταν ο αριθμός των προσβληθέντων και των απωλειών από τη χολέρα να περιοριστούν στο ελάχιστο¹²¹.

Πρέπει να αναφερθεί ότι από τον Ελληνικό Στρατό κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, συνελήφθησαν 69.189 αιχμάλωτοι, ενώ κατά τον Β΄ 5.330. Επίσης, τα λάφυρα και των δύο πολέμων ανήλθαν σε 409 πυροβόλα, 90 πολυβόλα, 118.000 τυφέκια και λοιπό υλικό.

Ελλάδα εξερχόταν από τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους κατά της Τουρκίας και της Βουλγαρίας με αυξημένο το στρατιωτικό της γόντρο και έχοντας πραγματοποιήσει ένα μεγάλο μέρος από τις εθνικές της διεκδικήσεις, αφού στη διάρκειά τους απελευθέρωσε σημαντικά ελληνικά εδάφη στη Μακεδονία και την Ήπειρο, τα περισσότερα από τα νησιά του Αιγαίου και διπλασίασε σχεδόν την εδαφική της έκταση και τον πληθυσμό της. Συγκεκριμένα, η έκτασή της από 64 χιλιάδες τετραγωνικά χιλιόμετρα αυξήθηκε σε 120 χιλιάδες, ενώ ο πληθυσμός της από 2,8 εκατομμύρια κατοίκους έφτασε τα 5 περίπου. Ύστερα από μακρόχρονη περίοδο υποδουλώσεως, ελληνικότερες περιοχές της Μακεδονίας και της Ηπείρου επανήλθαν στους κόλπους της Μητέρας Πατρίδας, ενώ τα νησιά του Αιγαίου έγιναν και πάλι τα προπύργια της ελευθερίας και πυλώνες κυριαρχίας στον μεγίστης στρατηγικής αξίας χώρο του Αιγαίου. Εκατομμύρια υπόδουλοι Έλληνες έσπασαν επιτέλους τα δεσμά τους και έπαψαν να υποφέρουν κάτω από το πέλαμα των ξένων κατακτητών.

Η επέκταση των ορίων της χώρας επέδρασε θετικά στη διεθνή θέση και ισχύ της, διότι αυξήθηκε σημαντικά η στρατηγική της αξία και το στρατηγικό της βάθος, με την εδαφική της επέκταση, αλλά και με την ολοκλήρωση του ελέγχου του Αιγαίου. Επίσης, επέδρασε θετικά και στην οικονομία της, γιατί με την πάροδο του χρόνου έγινε ισχυρότερη, λόγω της σημαντικής ενισχύσεως από νέες πλουτοπαραγωγικές πηγές και με πολυάνθρωπο και ικανότατο ανθρώπινο δυναμικό. Η τόνωση αυτή της οικονομίας είχε ευνοϊκές και άμεσες επιπτώσεις στην ισχύ της χώρας, αλλά και στο βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων, το οποίο άρχισε πλέον να παρουσιάζει αισθητή βελτίωση.

Η ανδρεία, η άρτια εκπαίδευση, η μεγάλη μαχητική ικανότητα και το υψηλό ηθικό του Ελληνικού Στρατού, άρρηκτα συνυφασμένα με την πρωτοφανή σύμπτωση και ομοψυχία λαού και ηγεσίας, οδήγησαν για μια ακόμη φορά το Έθνος στα ένδοξα πεπρωμένα του. Σε όλες τις μάχες ο στρατός μας προχωρούσε, σύμφωνα με το δόγμα του, «εμπρός, πάντα

¹²¹ *Η Ιατρική στη Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία*, τόμος Δ΄, έκδοση Ε.Μ.Ε.Ι.Σ., Αθήνα 2003 σελ. 38-39. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Υγειονομική Υπηρεσία κατά του Βαλκανικού Πολέμου 1912-13*, Αθήνα 2001, σελ. 176-193.

εμπρός». Με επικεφαλής τούς διοικητές συνταγμάτων, ταγμάτων και γενικά με όλους τους αξιωματικούς του στην πρώτη γραμμή έφθανε ατρόμητος στη γραμμή εφόδου, και από εκεί οι πεζοί ορμούσαν με τη λόγχη ενάντια στο πυρ. Να μη μας διαφεύγει ότι στους πολέμους αυτούς ακούστηκε για πρώτη φορά η θρυλική ιαχή «Αέρα»¹²².

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για τη σημαντική συμβολή του στόλου στις επιχειρήσεις. Με την εξασφάλιση πλήρους κυριαρχίας στα πελάγη συνέβαλε αποφασιστικά στην πραγματοποίηση της Στρατηγικής Συγκεντρώσεως των δυνάμεων, αλλά και στην απελευθέρωση σημαντικών ελληνικών περιοχών. Οι κυβερνήτες και τα πληρώματα των πλοίων επέδειξαν ανάλογο ηρωισμό, όπως οι αξιωματικοί και οι οπλίτες του στρατού.

Εν κατακλείδι, οι Ελληνικές Ένοπλοι Δυνάμεις (στρατός και στόλος), ηγεσία και οπλίτες-ναύτες, διαπνέονταν από επιθετικό δόγμα. Το δόγμα αυτό, τόσο προσιδιάζον προς τον ενθουσιώδη χαρακτήρα του Έλληνα μαχητή, ήταν αποτέλεσμα της εκπαιδεύσεώς του από τις δύο αποστολές που είχε μετακαλέσει ο Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος. Από το δόγμα αυτό διακατεχόταν η πολιτειακή, πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, αλλά και ο απλός μαχητής. Έτσι, ο Αρχιστράτηγος Κωνσταντίνος ανέπτυξε τη Στρατιά με βασική αποστολή-σύνθημα «εμπρός, πάντοτε εμπρός», ενώ οι υφιστάμενοι αξιωματικοί-οπλίτες υπερθεμάτιζαν με το σύνθημα «εμπρός δια της λόγχης. Κάτω η σκαπάνη, όχι χαρακώματα»¹²³. Πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα ότι το επιθετικό δόγμα για να μπορέσει να έχει αποτελέσματα πρέπει να εκφράζεται από στράτευμα με υψηλό ηθικό και από ένα έθνος έμπλεο εθνικών ιδεωδών, υψηλού φρονήματος και πίστewς στα ιδανικά της φυλής. Είναι γεγονός ότι το ελληνικό έθνος καθοδηγούμενο από μια εμπνευσμένη ηγεσία, με τη συμπαράσταση και της πνευματικής, είχε προπαρασκευαστεί, πέραν των άλλων, και ηθικά, με αποτέλεσμα ο στρατός να διαπνέεται από υψηλά ιδεώδη και να εμφορείται από υψηλό ηθικό. Χαρακτηριστικότερη απόδειξη αυτού, αλλά και τον καλύτερο επίλογο της παρούσης εξιστορήσεως νομίζω ότι αποτελεί η παράθεση αποσπασμάτων από το ποίημα με τίτλο «Η Πατρίδα στους νεκρούς της», με τους φλογερούς στίχους του οποίου ο εθνικός μας ποιητής Κωστής Παλαμάς εξύμνησε την ηθική αυτή δύναμη του Ελληνικού Στρατού. Στους στίχους αυτούς, η Ελλάδα στέκεται στα υψώματα του Κιλκίς και μιλάει σ' αυτούς που αγωνίστηκαν και έπεσαν, στα παιδιά της και τους λέγει:

¹²² ΓΕΣ/ΔΙΣ *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987, σελ. 223. Υποστρατήγου Πολιτάκου, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980, σελ. 53. Ταξίαρχου Κόκορη, Α.Α., *Στρατιωτική Ιστορία* Βιβλίο 1ον, έκδοση ΣΣΕ, Αθήνα 1972, σελ. 196. ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Θέματα Στρατιωτικής Ιστορίας*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1981, σελ. 129. Διάχυτη είναι και η εντύπωση του αντιπάλου του ΕΣ, Χασάν Ταξίν Πασά, στις αναμνήσεις του περί του λίαν υψηλού ηθικού του Ελληνικού Στρατού σε όλη τη διάρκεια των επιχειρήσεων. Νικόλτσιου, Β., – Γούναρη, Β., *Από τον Σαραντάπορο στη Θεσσαλονίκη – η Ελληνο-Τουρκική αναμέτρηση μέσα από τις Αναμνήσεις του Χασάν Ταξίν Πασά*, Θεσσαλονίκη 2002.

¹²³ Ανάλογη ήταν και η νοοτροπία της ηγεσίας, των αξιωματικών και των πληρωμάτων του στόλου, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την τολμηρή κίνηση του Ναυάρχου Κουντουριώτη με το «Αβέρωφ», κατά τη Ναυμαχία της Έλλης.

«Είμαι η Πατρίδα. Μουσική στο διάβα μου τον αέρα
δένει. Ριζώνω όπου σταθώ. Φως όπου πατώ σπέρνω.
Και μιας αλήθειας και μιας χάρης είμ' εγώ η μητέρα
και ήρθα. Τον Ύμνο φέρνω.

Τον ύμνο, φωτοστέφανο, σε μυστικά θεοφάνεια
χυτό από μένα, αμάραντο, πιο απάνου από τα στεφάνια
που φέρνουν για να στεφανώσουν το μνημόσυνό σας
άρχοντες και στρατός και λαός γονατισμένοι εμπρός σας
"Τον Ύμνο τον πολύφωνο και σάλπισμα κι αηδόνι,
φέρνω, να πάει τη δόξα σας βαθιά κρυφά όπου καίει
του Γένους η καρδιά...

Γαυρίαζε πολεμόχαρα σε απάτητα ταμπούρια
με τ' άρματα και ο εχθρός.
όμως απάνου από τα πολυβόλα, από τα θούρια
Φούρια η φωνή μου: Εμπρός
Δεν σας κρατούν πλαγιά, κορφή, στενό, πλάτωμα, πόρος.
Έγινα μεσ' στα σπλάχνα σας ο θεός ο νικηφόρος,
Έγινα ο δρόμος πιο λαμπρά προς την αθανασία
Που πάει με τη θυσία...

Είμαι η Πατρίδα. Αδάκρυστη και αγέλαστη μητέρα,
συχνά από το χρέος που κυβερνά ιερό τα σωθικά μου,
μου βάζει ασάλι στην καρδιά και στη ματιά φοβέρα,
Το χρέος με δείχνει και μητριά και σκιάχτρο στα παιδιά μου.
Και μην ξαφνίζεστε αν κρατώ την αγριλιά στο χέρι
Πλεγμένη με μαχαίρι.

Στην αγκαλιά μου ταιριαστές και Χάρες και Γοργόνες,
Οι Μαραθώνες – μάθετε – γεννούν τους Παρθενώνες.

Παιδιά μου, όσοι, προφήτες μου, στρατιώτες, αρχηγοί,
σαν τα λιοντάρια στήσατε κορμιά και σαν τα κάστρα,
και μεσ' τη μακεδονική ματοθρεμένη γη
βάλατε την εικόνα μου φερτή σαν από τα' άστρα
σου Λαχανά και σου Κιλκίς την εκκλησιά την πλάστρα,
πνοές κι αν πλανάστε σ' άλλη ζωή, λείψανα κι αν κοιμάστε,
σας λειτουργώ στη δόξα μου. Μακαρισμένοι νάστε».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 📖 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13*, Αθήνα 1987.
- 📖 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913*, τόμος Α΄, Αθήνα 1988.
- 📖 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913*, τόμος Β΄, Αθήνα 1988.
- 📖 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913*, τόμος Γ΄, Αθήνα 1932.
- 📖 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913*, τόμος Γ΄, Αθήνα 1992.
- 📖 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Θέματα Στρατιωτικής Ιστορίας*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1981.
- 📖 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Υγειονομική Υπηρεσία κατά του Βαλκανικούς Πολέμους 1912-13*, Αθήνα 2001.
- 📖 Ταξιαρχος Κόκορης, Α.Α., *Στρατιωτική Ιστορία*, Βιβλίο 1ον, έκδοση ΣΣΕ, Αθήνα 1972.
- 📖 Αντιστράτηγος Λιάκουρης, Γ., *Στρατιωτική Ιστορία της Ελλάδος*, τόμος Β΄, έκδοση ΣΣΕ, Αθήνα 2000.
- 📖 Αντιστράτηγος Γεραμάνης, Αθ., *Συμβολή στην Πολεμική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1980.
- 📖 Αντιστράτηγος Παναγάκος, Π., *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922*, Αθήνα 1960.
- 📖 Υποστράτηγος Πολιτάκος, Ι., *Στρατιωτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980.
- 📖 Ταξιαρχος Νικολάου, Χαρ., *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις*, έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1980.
- 📖 *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, έκδοση Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977.
- 📖 *Η Ιατρική στη Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία*, τόμος Δ΄, έκδοση Ε.Μ.Ε.Ι.Σ., Αθήνα 2003.
- 📖 Συνταγματάρχης Φεσσόπουλος, Γ., *Η Ελλάς εις τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-13*, έκδοση Καμιντάρη, Αθήνα 1925.
- 📖 Οικονομόπουλος, Ηλ., *Ιστορία του Βαλκανοτουρκικού Πολέμου*, έκδοση Αναγνωστοπούλου-Πετράκου,
- 📖 *Τα Όπλα των Βαλκανικών πολέμων*, έκδοση Πολεμικού Μουσείου, Αθήνα 1993.
- 📖 Περιοδικό *ΕΘΝΙΚΕΣ ΕΠΑΛΞΕΙΣ*, Έκδοση ΣΕΕΘΑ, τεύχος 55.
- 📖 Παλαμάς, Κ., *Άπαντα*, έκδοση Γκοβόστη, τόμος Θ΄.
- 📖 Καρύκας, Π., *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913*, έκδοση Επικοινωνίες, Αθήνα 2000.
- 📖 Αντιστράτηγος Ιβάνωφ, Ν, (σ.σ. Διοικητού της II βουλγαρικής στρατιάς): «Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13. Οι επιχειρήσεις της II Στρατιάς εναντίον των Συμμάχων κατά το 1913», Περιοδικό *Γενική Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τεύχη 51 και 53, Μαρτίου και Μαΐου 1929 αντίστοιχα.
- 📖 Νικόλτσιος, Β., - Γούναρης, Β., *Από τον Σαραντάπορο στη Θεσσαλονίκη- η Έλληνο-Τουρκική αναμέτρηση μέσα από τις Αναμνήσεις του Χασάν Ταζίν Πασά*, Θεσσαλονίκη 2002.